

ET IN HUNGARIA EGO

VÁLOGATÁS 19–20. SZÁZADI SKANDINÁV SZERZŐK
MAGYARORSZÁGI VONATKOZÁSÚ ÍRÁSAIBÓL



Et in Hungaria ego

Et in Hungaria ego

Válogatás 19–20. századi skandináv szerzők
magyarországi vonatkozású írásaiból

Az Eötvös Collegium Skandinavisztika Műhelyének
kiadványa

ELTE Eötvös József Collegium
Budapest, 2023



KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

A kiadvány a „Szakkollégiumok tehetséggondozó programjainak támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-23-0031) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2023

Szerkesztő: Csűr Gábor Attila
Kontrollszerkesztők: Annus Ildikó, Soós Anita,
Szilágyi Orsolya, Veress Kata
Korrektúra: Fejes Dorottya, Kovács Natália,
Kozsik Hanga, Sajó Zalán, Szabó Pál
Borítógrafika: Veress Dávid

Felelős kiadó: Dr. Horváth László,
az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója

Copyright © A szerzők és jogörökösök, Eötvös Collegium, 2023

A kiadvány nem hozható kereskedelmi forgalomba!
Minden jog fenntartva!

ISBN 978-615-5897-60-3

Nyomdai munkálatok: CC Printing Kft.

www.ccprinting.hu

Felelős vezető: Könczey Áron

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	6
Bevezetés – Et in Hungaria ego	7
„Magyarország »nyeregtávlatból«”	24
Valdemar Langlet: <i>Lóháton Magyarországon át</i>	24
Bangó Adrienn: <i>Valdemar Langlet mint kultúraközvetítő</i> . . .	34
Bangó Adrienn – Gabriella Irma Katalin Cassius: <i>Emlékeim Valdemar Langlet-ről</i>	44
Görgei, Jókai és a magyar néplélek nyomában	50
Carit Etlar (Carl Brosbøll): két fejezet a <i>Magyarországon és Erdélyen át</i> című útirajzból	50
Georg Brandes: <i>Görgei Artúr</i>	57
Csűr Gábor Attila: „ <i>Vive la joie Hongroise</i> ” – <i>Herman Bang és Magyarország</i>	61
Oslótól Budapestig, 1848-tól 1956-ig	88
Bjørnstjerne Bjørnson: <i>A nagyok</i>	88
Hozmann Patrik: <i>Az érzelmes Gregersen</i>	94
Edle Astrup Hubay: Két fejezet <i>Az érem két oldala</i> című memoárból	108
Peter Mathias Røwde: Két fejezet a <i>Magyarország tegnap, ma és holnap</i> című útikönyvből	130
Magli Elster: <i>Fekete vasárnap</i>	137
Carl Keilhau: <i>November negyedike</i>	139
Függelék	140
<i>Steirische Völkertafel</i>	140
Thomas Peter Krag: <i>Dødsrykset</i>	141
Erik Rosencrantz: <i>To Ungarer</i>	142
Kristian Arentzen: <i>Kossuth</i>	143
Sophus Schandorph: <i>En Flaske Tokaier</i>	146

Szerkesztői előszó

2022-ben az Eötvös József Collegium skandinavisztika műhelye húszéves fennállását ünnepelte. 2018-ban megjelent, akkori és egykori hallgatóink és tanáraink tanulmányait és fordításait közlő műhelykötetünkben (*Seksten/sexton år*) visszatekintettünk a műhely múltjára és felidéztük közösen elért eredményeinket. Jelen kötet (amely immár harmadik a sorban) egy csaknem ötévnyi gyűjtő-, kutató-, fordító- és írói munka gyümölcse. A kiadvány elkészítésében a műhely korábbi és jelenlegi tagjai, az ELTE Skandináv Nyelvek és Irodalmak Tanszékének oktatói, doktoriskolai, valamint alap- és mesterszakos hallgatói működtek közre, akik ismeretségeik vagy tagságuk révén kötődnek a Collegiumhoz. Rajtuk kívül számos hallgató és kolléga készítette elő, olvasta át és ellenőrizte munkánkat, akiket köszönet illet, név szerint: Fejes Dorottya, Horváth Klaudia, Kerekes Amália, Kindl Melinda, Király Edit, Mészáros Kata, Kollár Borbála, Pinezits Regina, Sarbak Gábor.

Kötetünk a 19. és 20. században Magyarországon élt vagy alkalma-
milag hazánkban tartózkodó, esetleg pusztán a magyar kultúra iránt
érdeklődő és abból ihletet merítő dán, svéd és norvég írók, diploma-
ták, üzletemberek és utazók írásaiból nyújt válogatást. Az összeállítás
minden szempontból hiánypótló. Ezen művek és műrészletek ugyan-
is eddig még nem jelentek meg magyarul, vagy a meglévő fordítások
vizsgálata közben felismertük, hogy szükség van egy újabb, pontosabb
átültetésre. Bár kötetünk szerzői különböző korokból és társadalmi osz-
tályokból származnak, valamint családi, politikai, értékrendbeli és hi-
vatásbeli háttérük is eltérő, közös bennük a magyar nép és hazánk
iránti érdeklődésük.

Reméljük, hogy válogatásunkkal hozzá tudunk járulni a Magyaror-
szág- és magyarságképet érintő történelmi és irodalomtörténeti kutá-
sokhoz, és az olvasó haszonnal forgatja majd kötetünket.

Csúr Gábor Attila

Bevezetés – Et in Hungaria ego

„Även jag var i Arkadien” – olvassuk Valdemar Langlet (1872–1960) svéd nyelvész és diplomata *Till häst genom Ungern (Lóháton Magyarországon át)*¹ című, 1934-ben megjelent útikönyvének elején. „Én is jártam Árkádiában”, hangzik magyarul az idézet. A művelt olvasó bizonyára tudja, hogy az eredeti latin nyelvű epigráf Vergilius V. eclogájának egy sorrészletét² parafrazeálja. A jelmondat és mögöttes értelme (*memento mori*) a barokk és klasszicista festészet³ egyik kedvelt témája volt. Az állítmányt eredetileg szándékosan nélkülöző frázist Giulio Rospigliosinak, a későbbi IX. Kelemen pápának (1667–1669) tulajdonítja a szakirodalom.⁴ Árkádia a görög és a római bukolikus költészetben, majd a reneszánsz irodalmában az idilli túlvilágot jelentette, és ezt az értelmezést vették át a későbbi korok is.⁵ A mitikus Árkádia szimbóluma és a jelmondat értelmének súlypontjai a 18. század végétől kezdve eltolódtak. A művésztársadalom már egyre kevésbé a halált és a túlvilági boldogságot társította a felirathoz, sokkal inkább valós úticélként tekintett Árkádiára, azaz Itáliára: Johann Wolfgang von Goethe *Utazás Itáliában* (1817) című útirajzának mottójául a szóban forgó idézetet választotta, ami szintén a jelentésváltozásra utal.⁶ Az elképzelt vagy valós Itália és Róma történelmi múltja és emlékei a klasszicizmus és a romantika régészei, írói, költői, képzőművészei, építészei és szobrászai számára egyet jelentettek a tökéletességgel. *Et in Arcadia ego*,

¹Amennyiben egy mű már megjelent hazánkban vagy kötetünk tartalmazza, a magyar kiadás címére hivatkoztunk, hacsak a meglévő fordítás nem ütközött filológiai problémákba. Ezekben az esetekben a magyar címet is dőlt betűvel szedtük.

²Daphnis ego in silvis. Verg. Ecl. 5.43.

³A teljesség igénye nélkül: Nicolas Poussin: *Et in Arcadia ego* vagy *Les bergers d'Arcadie* (1638 körül), Giovanni Francesco Barbieri (Guercino): *Et in Arcadia ego* (1618–1622), Angelika Kauffmann: *Et in Arcadia ego* (1790), Johann Georg Schütz: *Et in Arcadia ego* (1788).

⁴Lásd például: Mary BEARD és John HENDERSON, *Classics. A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 1995, 117–126 és a fejezethez kapcsolt szakirodalomlistát.

⁵Ernst Robert CURTIUS, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern és München, Francke, 1978, 195.

⁶Manfred FUHRMANN, *Der europäische Bildungskanon des bürgerlichen Zeitalters*, Frankfurt am Main és Lipcse, Insel, 178–180.

azaz „én is jártam Itáliában”. Az idézet Goethe tanulmányútja nyomán az utazási irodalom meghatározó toposzává vált.⁷

A 20. század turisztikai jellegű útikönyvei – csakúgy, mint Langlet műve – a reneszánsz, a barokk, a felvilágosodás, a klasszicizmus és szentimentalizmus, később pedig a romantika szerzőinek útleírásaira tekintenek vissza. A utazási irodalom modern kori története során természetesen számtalan műfaji változáson ment keresztül. A helyes utazásra vonatkozó utasításokat és tanácsokat tartalmazó, kora újkori apodemikus irodalom (*ars apodemica, prudentia peregrinandi*), a napló, a levél, az önéletrajz, a vallomások irodalom vagy az esszé stílusára és formájára emlékeztető későbbi útleírások között csak laza kapcsolatot látunk.⁸ Kötetünk útirajzai is hasonlóan viszonyulnak egymáshoz. A dán szépirodalmi Carit Etlar 1870-ben megjelent *Gjennem Ungarn og Siebenbürgen (Magyarországon és Erdélyen át)* című útirajza anekdotikus, naplószerű, míg Langlet és Peter Mathias Røwde írásai a 20. század első feléből áttekintő, tájékoztató jellegűek.

Valdemar Langlet könyvének bevezetőjében Árkadia nem Itáliát jelenti, mint Goethénél. A svéd író egyértelműen a boldog katonaévekre, a királyi testőrdragonos ezredben töltött időre céloz vele. Langlet

⁷Az úgynevezett *Grand Tour*, későbbi műszóval *Bildungsreise*, azaz a nyugat-, közép- és dél-európai országokon át vezető tanulmányút a 18. század elejétől vált egyre elterjedtebb szokássá a kontinensen, amelynek irodalmi lenyomatát az olvasásra szánt korabeli útirajzokban találjuk. A nemesi, majd idővel a polgári körökben is általánosan elfogadott nézet szerint egy fiatal férfi nevelését európai körúttal kellett lezárni, amelynek tipikus állomásai itáliai, francia, spanyol, német, svájci vagy éppen németalföldi városok és nevezetességeik voltak. Az utazó így közelebbről ismerhette meg idegen országok szokásait, nyelveit, történelmét és művészetét, ugyanakkor próbára tehetette alkalmazkodóképességét és pallérozhatta intellektusát. Mindez persze azt a célt szolgálta, hogy az illető hazatérve helyt tudjon állni hivatásában és a társasági életben (Barbara KORTE, *Western Travel Writing, 1750–1950 = The Routledge Companion to Travel Writing*, szerk. Carl THOMPSON, London, New York, Routledge, 2016, elektronikus verzió és *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, szerk. Klaus WEIMAR, Berlin, New York, de Gruyter, 1997, I, 739). A legismertebb 18–19. századi skandináv útleírók közé sorolhatjuk Ludvig Holberget, Jens Baggesent, Hans Christian Andersent, Fredrika Bremert, Peter Jonas Collettet. Írásaik Goethe, Laurence Sterne, Tobias Smollett és Samuel Johnson hasonló műfajú műveinek és más egykorú útleírások ihletésében születtek.

⁸Az utazási irodalom és az *ars apodemica* műfaji hátteréhez lásd például: *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*, szerk. Jan-Dirk MÜLLER, Berlin, New York, de Gruyter, 2003, II, 258–261; Mathis LEIBETSEDER, *Kavalierstour – Bildungsreise – Grand Tour: Reisen, Bildung und Wissenserwerb in der Frühen Neuzeit*, Europäische Geschichte Online, <http://ieg-ego.eu/de/threads/europa-unterwegs/kavalierstour-bildungsreise-grand-tour>, letöltve: 2023. szept. 8.

ugyanis akkor szerette meg a lovas életmódot, és ez a szenvedélye vitte először Oroszországba,⁹ majd Magyarországra. A lovaglás Langlet-nál egyet jelent az utazással, sőt, az apodemikus irodalom hagyományára visszatekintve a helyes utazással, hiszen Langlet egyenesen ezt állítja: „egyedül lóháton tudunk igazán megismerni egy országot”. Amikor tehát kötetünk skandináv szerzői hazánkat választják úticélul, nem kevesebbet tesznek, mint hogy megteremtik az európai utazási irodalom egyik új *locus amoenus*át, Itália és Árkadia mellé emelik Magyarországot – erre utal kötetünk címe is. Ezzel egy időben létrehozzák a magyar tájak, a város, a vidék mitopoétikai és irodalmi kartográfiai kategóriáit, amelyeket idővel olyan szerzők is szívesen felhasználnak, akik sohasem fordultak meg nálunk. A külföldi szemlélő képzeletében élő idilli tájképek és magyarságportrék nem ritkán nemzeti sztereotípiává merevednek. Azonban számos esetben ez az általánosító gesztus tette lehetővé olyan mitikus magyar főhősök vagy helységek létrejöttét, amelyek egy-egy irodalmi műalkotás legfontosabb poetológiai elemeként funkcionálnak.

Az utóbbi évtizedekben érezhetően megnőtt az igény a kisebb népek irodalmának fogadtatástörténeti feldolgozására. Ezzel párhuzamosan számos olyan irodalomelméleti iskola jött létre vagy vált egyre dominánssá, amelyekre kiadványunk elméleti alapvetéseit építjük. Az imagológia, az identitáspolitikai szempontokon nyugvó diskurzusanalízis, a fordítástudomány vagy az újabb recepciótörténeti eredmények az irodalmi nyilvánosság meghatározó tényezői, így kézenfekvőnek éreztük, hogy a műhely munkája új irányt vegyen az előző kötet modern filológiai jellege után. Célunk az volt, hogy fordítások, tanulmányok és egyéb műfajú szövegek segítségével bemutassuk, milyennek látták a skandináv utazók és szépirodalmi szerzők Magyarországot, milyen nemzeti imago¹⁰ vagy archetípus, milyen heterosztereotípiák¹¹ szület-

⁹Oroszországi útját, amelynek során Tolsztojt is meglátogatta jasznaia poljanai birtokán, a *Till häst genom Ryssland* (Lóháton Oroszországon át) című, 1898-ban megjelent kiadványban örököltette meg.

¹⁰Az imagológia és a nemzeti, faji vagy társadalmi imago definíciójának alapja Manfred Beller megfogalmazásában: „[t]he tendency to attribute specific characteristics or even characters to different societies, races or »nations«” (Manfred BELLER, *Perception, image, imagology = Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, szerk. Manfred BELLER és Joep LEERSSEN, Amsterdam, Rodopi, 2007, 3–16, 3).

¹¹Azaz idegenkép (Fremdbild) vagy Heterosztereotyp, a német irodalomtudomány és szociológia gyakran használt kifejezése, amely szembenáll az Au-

tek az 1848–1956 közötti korszakban. Az olvasó feladata marad, hogy kordokumentumok és a történelmi kutatás eredményei alapján összevesse az idegen kéz rajzolta portrét hazánk hivatalos korabeli önképeivel.

A Magyarországon tartózkodó skandinávok ritkább esetben magánéleti okból, olykor a véletlennek köszönhetően, de leggyakrabban diplomáciai vagy üzleti céllal érkeztek a Kárpát-medencébe. A 19. század második felében és a 20. században egyre intézményesebb formát öltött a politikai, üzleti és kulturális diplomácia a skandináv országok és hazánk között. A hivatalos kapcsolatfelvétel hőskorában, az 1920-as években a három központi skandináv ország (Dánia, Norvégia és Svédország) képviselője közös intézményi keretek között működött Budapesten, egy-egy skandináviai küldött olykor több országra kiterjedő jogkörrel rendelkezett,¹² és hazánkat is egységesen reprezentálta a skandináv államok előtt a stockholmi követség.¹³ Svédország első magyarországi királyi követe, Oscar Ewelöf 1921-ben adta át megbízólevelét. Az 1920-as években alakult meg a budapesti Magyar–Svéd Társaság és a stockholmi Svéd–Magyar Társaság. Leffler Béla (1887–1936) író, műfordító állhatatos munkájának köszönhetően 1929-ben nyitotta meg kapuit Svédország fővárosában a rövid életű Magyar Intézet. A következő évben jött létre a Norvégiai Magyar Egyesület és a Dániai Magyar Egyesület. Az északi államok és hazánk közötti kapcsolatok a gazdasági világválság okán hozott megszorító intézkedések, a második világháború és az azt követő politikai átalakulás miatt egy időre megszakadtak.

Az informális kulturális kölcsönhatások még régebbre nyúlnak vissza. Ahogy arra már többen is felhívták a figyelmet, Arany János is érdeklő-

tostereotyp, azaz önkép megnevezéssel (*Europäischer Völkerspiegel: imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts*, szerk. Franz K. STANZEL, Heidelberg, Winter, 1999, 23).

¹²Torsten Undén például eredetileg Bécsben látta el az ügyvivői feladatokat, azonban az 1938-as Anschlusst követően hivatalával együtt Budapestre költözött.

¹³Dán királyi főkonzulátus már az 1910-es években működött Budapesten. A tisztséget először Fleischl Sándor töltötte be, aki a svéd érdekeket is képviselte. A bekezdés évszámaihoz lásd a következő tételek vonatkozó fejezeteit és adatait: KINDL Melinda: *Sillámlás. Svéd–magyar kapcsolatok a két világháború között (vonalrajzok és skiccek)*, Észak 2021/1–2, 9–36; PRITZ Pál, *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*, Bp., Akadémiai, 1994; FÜLÖP Mihály és SÍPOS Péter *Magyarország külpolitikája a XX. században*, Bp., Aula, 1998.

dött az óészaki verselés, mitológia és nyelv iránt,¹⁴ azonban igazi közönségsikert a skandináv romantika és realizmus, valamint az úgynevezett modern áttörés¹⁵ korszakának szerzői arattak először, akik legkésebb a 20. század elején elérték a hazai műkedvelő- és irodalmárköröket is.¹⁶ Érdekes módon a magyar irodalom skandináviai reprezentációja mindig is sokkal szerényebb volt, mint fordítva, és csak kiemelt szerzők jutottak és jutnak el az északi olvasóközönséghez.¹⁷

A kötetet három nagyobb egységre bontottuk nyelvek szerint. A fordítások esetében legtöbbször időrendben egymás után állnak a szerzők, azonban a szövegeket nem mindig a kiadás dátuma, hanem a művekben tárgyalt korszak alapján helyeztük el. A fordításokat minden fejezetben a témához kapcsolódó tanulmányok egészítik ki, egy esetben pedig interjút is készítettünk egy idős tanúval. Az első nagyobb egység kizárólag Valdemar Langlet-val és emlékezetével foglalkozik. Bár rajta kívül sok más svéd állampolgár tartózkodott Magyarországon az elmúlt két évszázadban, észszerűnek éreztük fentebb hivatkozott és magyarul először itt megjelenő művének és kiterjedt fordítói munkásságának szentelni az első nagyobb fejezetet. A második tematikai egységben három Magyarországon járt dán szerzővel, Carit Etlarral, Herman Banggal és Georg Brandesszel foglalkozunk. Kötetünkben

¹⁴Ehhez lásd GERGYE László, *Arany János és a skandináv irodalom* = „Ősszel”. *Arany János és a hagyomány*, Bp., Universitas, 2018, 97–106. Az óészaki költészet korai hazai tolmácsolói és szakértői voltak még például Wigand János (1856–1919), Petz Gedeon (1863–1943), Gábor Ignác (1868–1945) és Szász Béla (1910–1999).

¹⁵A 19. század utolsó három évtizede 1871-től, de egyes szerzők szerint a modern áttörés egészen 1910-ig tartott. A különböző korszakokba betekintést ad magyarul: MASÁT András, *A skandináv irodalmak* = *Világirodalom*, szerk. PÁL József, Bp., Akadémiai Kiadó, 2005. https://mersz.hu/hivatkozas/virod_sec1_6_8#virod_sec1_6_8. Bővebb betekintést ad: *Nordic Literature. A Comparative History. Volume I: Spatila Nodes*, szerk. Thomas A. DUBOIS, Dan RINGGAARD, Amsterdam, Philadelphia, John Benjamins, 2017; *Skandinavische Literaturgeschichte*, szerk. Jürg GLAUSER, Stuttgart, Metzler, 2016.

¹⁶A skandináv irodalom 19. és kora 20. századi fogadtatásához lásd például: MÁDL Péter, ANNUS Ildikó: *A svéd irodalom magyarországi fogadtatása a kezdetektől 1900-ig*, Bp., Argumentum, 2018; CSÚR Gábor Attila, *Az Észak-jelenség: A skandináv egzotikum mítosza a Nyugat folyóirat képzetalkotásában*, Irodalomtörténet 99(2018)/4, 425–437; BALOGH N. Anikó, *A norvég irodalom Magyarországon, 1887–1984: Norsk litteratur i Ungarn (1887–1984)*, Bp., Központi Fizikai Kutató Intézet, 1984.

¹⁷Ehhez lásd Varga Zsolt magyarul és dánul megjelent tanulmányait, illetve 2006-ban megvédett doktori disszertációját (*A magyar irodalom fogadtatása Dániában, Svédországban és Norvégiában*, Bp., ELTE, 2006).

szereplő írásaikban felbukkannak a kor fontos történelmi személyiségei (Andrássy Gyula, Sándor Móric, Görgei Artúr és Jókai Mór), továbbá szövegeikben többször érintik a magyar néplélek megjelenési formáit. Az utolsó fejezet norvég szerzői 1848 és 1956 között Magyarországon éltek, vagy országunkat érintő ügyekkel foglalkoztak – egyebek mellett a forradalmak és a szabadságharcok résztvevőiként vagy szemtanúiként. A két sorsfordító dátum egyben kötetünk időbeli határait is jelzi.

A témában jártas olvasó természetesen rámutathat válogatásunk hiányosságaira. Joggal kérdezheti, hogy miért nem tárgyaljuk tágabb időbeli keretek között a skandinávok magyarsággépét, hiszen a 19–20. századi sztereotípiák a korábbi évszázadok hagyományára épülnek.¹⁸ Elég egy pillantást vetnünk az imagológia egyik fontos szemléltetőszeközére,¹⁹ a 18. századból származó *Steirische Völkertafel* magyar népjelleget ábrázoló oszlopára (függelék, 1. ábra), és máris látni fogjuk a hasonlóságokat Erik Rosencrantz *To Ungarer* (*Két magyar*; függelék, 3. ábra) című 17. századi rézmetszetének alakjaival. Védelmünkre szóljon, hogy a 19. század előtt elenyészők voltak a kulturális és diplomáciai kölcsönhatások, ezért anyag hiányában nem lett volna értelme minderre kitekinteni.

Ugyanígy kifogásolhatná az olvasó, hogy miért hagytunk ki a kötetből olyan kulturális emlékeket, amelyek hozzátartoznak a korszakhoz, de nem az írott szöveg médiumán keresztül szólnak a befogadóhoz. Az 1915-ben Koppenhágában bemutatott *Dødsryset* (A halál csókja) című némafilm alcíme *Efter en ungarsk Læges Manuskript*, azaz *Egy magyar orvos kézírata alapján* (függelék, 2. ábra). Bár a filmben „magyaros” öltözetű parasztok is megjelennek, az alcímen kívül kevés jel utal arra, hogy a hátborzongató történetnek bármi köze lenne hazánkhoz. A főszereplő házaspár neve dánosan cseng (Edgar Doran és Vera Hoegh), a kulisszák bármely korabeli európai nagyváros polgári enteriőrjének megfelelhetnek, az alcímben jelzett áthagyományozástörténet is merő fikció. Mindettől függetlenül a gesztus mögött határozott szerzői szándékot kell sejttenünk, és a háttér feltárása külön elemzés tárgya lehetne, ezzel azonban messze túllépnénk jelen kötet keretein. Reménykedünk abban, hogy kiadványunk inspirációt tud nyújtani a skandinavisztika tárgykörén belül folytatandó jövőbeli kutatásokhoz, amelyek

¹⁸A magyarsággépét és változásait kimerítően elemzi például: *Magyarsággép és történeti változásai*, szerk. PATAKI Ferenc, RITOÓK Zsigmond, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1999 és a Rubicon folyóirat 2021/1–2. száma (*Magyarsággép*).

¹⁹BELLER, *i. m.*, 3.

történettudományi, filmtörténeti, képzőművészeti és egyéb művészeti médiumok vizsgálatán keresztül világítják meg az észak-európai országok magyarságképének történeti állomásait és folyamatait. Az alábbiakban röviden bemutatjuk kötetünk szerzőit és történelmi hátterüket.

Valdemar Langlet kalandos életútjáról és magyarországi kötődéséről – Raoul Wallenberg kapcsán – bizonyára már sok olvasó hallott és olvasott.²⁰ A század első felében Hidalgo nevű lován bejárta hazánkat, ennek az útnak állít emléket 1934-ben megjelent svéd nyelvű útleírása, a már említett *Till häst genom Ungern*.²¹ A várakozással ellentétben Langlet írása nem szó szerint értendő útleírás. A képekkel gazdagon illusztrált, számos versfordítást is tartalmazó kötet áttekintően ismerteti a magyar kultúra főbb sajátosságait. A fejezetek kisebb része tárgyalja hazánk földrajzát, tájait és természeti jellegzetességeit. A szerző a legtöbb oldalt a magyar nyelv, a magyarság, az úri világ, a vallásosság, a trianoni békekötés előtti állapotok emlékei leírásának és a magyarsághoz köthető kulturális szimbólumok és sztereotípiák (az alföld, a kenyér és a bor, a falu, a magyar nők szépsége) ismertetésének szentelte. Langlet művéből a bevezetőt közöljük, amely több szempontból is tanulságos lehet. Egyrészt – Bangó Adrienn fordítástörténeti tanulmányával kiegészítve – adalékol szolgálhat a magyar kultúra század eleji recepciójával foglalkozó kutatásokhoz. Másrészt világosan kell látnunk, hogy Langlet minden szempontból közeli kapcsolatot ápolt a magyarsággal. Erről tanúskodik magasfokú nyelvtudása, helyismernete, olvasottsága és a Budapesten töltött időszak (1932–1945) is. Így szemléletét és tudásanyagát célszerű egy kevésbé tájékozott útikönyvszerző írásával összevetni, hogy lássuk, mettől meddig terjedtek kötetünk íróinak ismeretei. A svéd fejezetet Langlet egy idős tanítványával, a ma Svédországban élő Gabriella Irma Katalin Cassiusszal készült interjú zárja, amely tovább árnyalja a szerzőről alkotott képet.

Kristian Arentzen (1823–1899) dán költő, író, irodalomtörténész neve jóformán ismeretlen a hazai körökben, és a dán nyelvű irodalomtörténetek is csak ritkán vagy röviden emlékeznek meg róla. Legjelentősebb műve a nyolckötetes, számos fontos irodalomtörténeti adatot fel-

²⁰Részletes életrajzát lásd például a Magyarországi Eszperantó Szövetség honlapján: <https://www.eszperanto.hu/egyeb/langlet-valdemar-kaj-nina.pdf>. Letöltve: 2023. jún. 12.

²¹A mű eddig még csak angolul jelent meg, rövidített változatban (Valdemar LANGLET, *On Horseback Through Hungary*, ford. Barnard BALOGH, London, Hutchinson & Co., 1935).

vonultató *Baggesen og Oehlenschläger* (1870–1878), a 18. és 19. század fordulóján élt két meghatározó dán költő, Jens Baggesen és Adam Oehlenschläger kapcsolatáról és művészetéről. Kötetünkben *Digtsamling* (Verseskötet, 1862) című antológiájából közlünk egy alkotást. A *Kossuth* címet viselő mű eredetileg 1851-ben jelent meg. Lelkesült hangvételén és tematikáján elsősorban nem az egész Európát megmozgató 1848–49-es magyarországi események, hanem sokkal inkább a Kossuth személyében testet öltő szabadságharcos eszményének hatása érezhető. A mű kötött formája és egyéb fordítási nehézségek miatt dánul szerezpel a kötetben, ezért – jóllehet a második alfejezetbe tartozna – a függelékbe került, azonban így is benyomást szerezhettünk a tartalmáról. A vers közlését több szempontból is elengedhetetlennek éreztük. Az eredeti szöveget olvasva ugyanis rögtön észrevehetjük azokat a reáliákként kezelt fordulatokat, amelyek az átültetés során elvesztették eredeti funkciójukat. A korabeli asztaltársaságoknál fel-felharsanó „Éljen!” könnyen lefordítható bármely skandináv nyelvre, azonban Kristian Arentzen vagy éppen Herman Bang úgy érezhették,²² hogy ha az indulatszót megőrzik eredeti nyelven, akkor hitelesebben tudják érzékelteni a közeg légkörét és hangulatát. Ez a hatás a magyar változatban értelemszerűen nem tudna érvényesülni.²³

²²Vézi Margit *Herman Bang magyar tárgyú regénye* című cikkében sérelmezi, hogy a regény egyik jelenetében „Aponyi gróf felugrik s »két kezét felemelve, azzal a mozdulattal, a melylyel a mágnások az Éljen-t kísérik« felkiált” (VÉZI Margit, *Herman Bang magyar tárgyú regénye*, Az Ujság, 1911. dec. 17., 33–35, 34). Az eredetiben: „Og idet han pludselig rev begge Hænder op af Lommerne og løftede dem som Magnaterne under deres Eljen [...]” (HERMAN BANG, *De uden Fædreland* –, Koppenhága, Gyldendal, 1936, 64–65. Megjegyezzük még, hogy a dán eredetiben Aponyi neve egy p-vel szerepel).

²³A műfordítás egyetemes történetének hasonló fejezete volt T. S. Eliot *The Waste Land* (1922) című költeményének német fordítása. A vers több német nyelvű idézetet is tartalmaz. A teljes mű németre fordítása éppen ezért számos megválaszolatlan kérdést vetett fel. További példákért lásd még: *A magyar irodalom története 1945–1975*, szerk. BÉLÁDI Miklós, Bp., Akadémiai, 1986, II/2, 1011. Fontos tudni, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc, valamint Kossuth Lajos híre Skandináviában is nagy hullámokat vert. Itt csak utalni tudunk azokra a címekre, amelyek erről tanúskodnak Arentzen verse mellett, hiszen ezek közlése és kiemelése egy önálló kötet anyaga lehetne: Gudmund Leonhard Silfverstolpe: *Ludvig Kossuth*, (1851), Gustaf Thorsander: *Till Ludvig Kossuths minne* (1894), Axel Gustaf Virgin: *Szényi. Romantisk dikt från ungerska frihetskrigets tid* (1878).

Carit Etlar (azaz Carl Brosbøll, 1816–1900) nevét kalandregényei (*Vendetta*²⁴ vagy más címmel *A korzikai vérbosszú*,²⁵ *Egy báli éj*²⁶) révén ismerhette meg az 1930-as évek magyar közönsége. *Gjennem Ungarn og Siebenbürgen* (1870), azaz *Magyarországon és Erdélyen át* című útleírásáról azonban még aligha hallott az olvasó. Brosbøll útja Dániából Németországon, a Tátrán, a történelmi Magyarországon át vezetett egészen az akkori Romániáig. Kötetünkben a Budával, Pesttel és a magyarok lakta pusztával foglalkozó fejezetekből közlünk részleteket. Egyes bekezdéseket el kellett hagynunk. Ezek a szövegrészek közismert történelmi tényeket sorolnak fel, vagy Petőfihez, a Fertő-tóhoz és más személyekhez és vidékekhez kötődő anekdotákat és mondákat tartalmaznak, amelyeket az olvasó egyéb forrásokból már ismerhet.²⁷

Sophus Schandorph (1836–1901) *En Flaske Tokaier* (Egy üveg tokaji, 1875)²⁸ című költeményét Arentzenéhez hasonlóan eredeti nyelven, a függelékben elhelyezve közöljük. Schandorph, Kristian Arentzen régi tanítványa, több szempontból is különbözött kortársaitól és az 1870-től induló modern áttörés képviselőitől. Az éles szociálrealizmushoz és naturalizmushoz, valamint az életszerű dialógusokhoz nála nem társul pontos jellem- és lélekábrázolás.²⁹ Pályáját a romantika hagyományát folytató költőként kezdte. *En Flaske Tokaier* című verse formájában (vakrím és keresztrím váltakozik a hat vagy hét szótagból álló

²⁴Carit ETLAR, *Vendetta*, ford. VÁNDOR Iván, Bp., Légrády, 1930.

²⁵Carit ETLAR, *Vendetta*, ford. VÁNDOR Iván, Bp., Főszerkereskedők Lapja, 1936.

²⁶Carit ETLAR, *Egy báli éj*, ford. Margittai Szaniszlóné, Bp., Globus, 1934.

²⁷A 19–20. századból még három átnézésre érdemes, skandináv szerzők tollából származó, kevésbé ismert útleírást tudunk felmutatni, amelyek feldolgozása azonban már egy következő kötet szerkesztőinek feladata marad: Thorvald PETERSEN, *Rejsedagbog fra Tyskland og Østerg-Ungarn 1837*, Dán Állami Levéltár (Rigsarkivet), begépelte kézirat; Benjamin BALSLEV, Hanne Jacobine NØRBALLE, *Beskrivelse af studierejse til Polen og Ungarn*, Dán Állami Levéltár (Rigsarkivet), kézirat; Johan ERIKSON, *En resa genom Tyskland, Schweiz, Luxemburg och Österrike-Ungarn*, különnyomat, Karlskrona, Karlskrona högre allm. läroverks årsredogörelse, 1902–1903. Hans Christian Andersen méltán ismert dunai hajóútjának leírása már megjelent magyarul: Hans Christian ANDERSEN, *Utazás a Dunán. Egy költő bazárja*, ford. KERTÉSZ Judit, Bp., Polar, 2021. A könyvhöz fűzött előszóban Masát András foglalkozik Andersen magyarságképével.

²⁸Bár először 1875-ben jelenik meg kötetben, a vers feltehetően korábban fródtott. Az Ydun elnevezésű pánszkandináv irodalmi diákkalendárium 1870-es összeállításában már ott találjuk. Forrás: http://img.kb.dk/iti/11/pdf/iti_11_0100.pdf. Letöltve: 2023. júl. 26.

²⁹Per DAHL, *Sophus Schandorph*, https://denstoredanske.lex.dk/Sophus_Schandorph. Letöltve: 2023. júl. 26.

sorok alkotta oktávéban) és „diákos derűjében”³⁰ a felvilágosodás és a rokokó bordalának műfajára emlékeztet, ugyanakkor megelevenednek a külföldi romantikus szerzők kedvelt „magyaros” toposzai, úgymint a cigányzene („der luer alt Blus // fra Zigeunernes Skarer”) vagy a hímzett huszárménte („de broderste Husarer”).

Georg Brandes (1842–1927) dán irodalomkritikus magyarországi útjait és a magyar kulturális életre gyakorolt hatását szintúgy sokan kutatták már.³¹ Görgei Artúrról szóló portréja nem először jelenik meg magyar fordításban: az első átültetést a Bródy Sándor által szerkesztett *Jövendő* egy 1903-as számában találjuk.³² Azonban – ahogy az a kor gyakorlatának megfelelt – ez a változat németből készülhetett,³³ továbbá nyelvezete a mai olvasó számára érezhetően idegen.

Herman Bang (1857–1912) dán prózaíró munkásságával és fogadtatásával szintén többen foglalkoztak már hazánkban.³⁴ Művei a századelőn rendkívüli népszerűségnek örvendtek, számos regényét és elbeszélését lefordították magyarra. A kor kiemelkedő irodalmárai, úgymint

³⁰Hakon STANGERUP, F. J. Billeskov JANSEN, *Dansk litteraturs historie*, Koppenhága, Politikens Forlag, III, 1967, 163.

³¹Lásd például a legérzékenyebb tanulmányt: Zsuzsanna BJØRN ANDERSEN, *The Voice from Outside: A Study in the Reception of Georg Brandes in Hungary*, Officina Hungarica 3, Bp., Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1994. További tájékozódásért lásd még: Soós Anita, Csűr Gábor, *Progress, Liberty and National Identity, or Outdatedness, Aristocratic Snobbery and Helpless Liberalism – Intellectual Attitudes Towards Georg Brandes in Hungary between 1870 and 1914*, Acta Universitatis Carolinae Philologica 2023/1, 31–41 és ISZTRAYNÉ TEPLÁN Ágnes, „Egy ilyen jó európai és kultúrmisszionárius” Magyarországon = *Idegen költők – örök barátaink. Világirodalom a magyar kulturális emlékezetben*, szerk. GÁRDOS Bálint, PÉTER Ágnes, RUTTKAY Veronika, TÍMÁR Andrea, VINCE Máté, Bp., L’Harmattan, 2010, 77–91, továbbá Michalina PETELSKA, *Georg Brandes in Poland and in Hungary: a comparative study = A centenary of Polish-Danish relations*, szerk. Bulhak WŁADYSŁAW, Friis Thomas WEGENER, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2023, 13–22.

³²BRANDES György, *Görgei Arthur*, *Jövendő* 1903/43, 37–40, ismeretlen fordító.

³³Az eredeti írás a dán Politiken napilap 1900. december 3-i számában jelent meg. Elképzelhető, hogy Brandes saját maga küldött a fordítónak egy rögtönzött német fordítást, ami nem számított ritka esetnek (erről bővebben lásd BJØRN ANDERSEN, *i. m.* idevágó fejezeteit és Soós, Csűr, *i. m.* Diner-Dénes József-ről szóló bekezdéseit).

³⁴Legbővebben tárgyalja: WULF Sámuel, *Magyar ördögök: Herman Bang Les Quatre Diables című elbeszélése magyar fordításban – De ungarske djævle: Herman Bangs Les Quatre Diables i ungarsk översættelse* (mesterszakos szakdolgozat), Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2020.

például Lukács György³⁵ vagy Szerb Antal³⁶ mind számon tartották, azonban az északi impresszionista neve mára szinte teljesen feledésbe merült. A kötetben – Csűr Gábor Attila tanulmányába építve – egy magyarországi vonatkozású regényéből (*De uden Fædreland* –, 1906) és leveleiből közlünk részleteket. Ugyan a mű a *Világ* folyóirat 1914-es számaiban *A hazátlanok* címmel már megjelent, egyértelmű utalásai nem leltek visszhangra, eltekintve néhány hazai recenziótól.

A norvég fejezet első szerzőjét, Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910) norvég író sem kell bemutatnunk a hazai olvasóközönségnek. Elbeszélései, regényei, versei és színművei számos fordítást megértek, de a fenti szerzőkhöz hasonlóan az 1900-as évek eleje óta nem vagy csak elvétve nyomták újra műveit. A kötetben közölt újságcikk egy bevezetése Gudbrand Gregersenről (1824–1910), egy hazánkban letelepedett norvég hídépítő mesterről szól. Gregersen élete nagy részét Magyarországon töltötte. Egyes források szerint részt vett az 1848-as szabadságharcban, az 1879-es szegedi árvíz után a város újjáépítésében, továbbá számos korabeli középület tervezése és kivitelezése fűződik a nevéhez. Ebben az írásában Bjørnson Nordahl Rolfsen (1848–1928) norvég tanácsbíró és népművelő egy 1900-ban megjelent kötete³⁷ felett elmélkedve Gregersent azon nemzetépítő „nagyaságok” közé emeli, akik egyszerű munkáscsaládok sarjaként, pusztán munkabíráruk és vállalkozó kedvük révén egy ország vezető egyéniségeivé nőttek ki magukat. A dolog érdekessége, hogy Gregersen nemzetének nevét idegen földön öregbítette, szemben a többi felsorolt személlyel, akik mind hazájukban maradtak (Ernst Heinrich Wilhelm Stephan, Friedrich Alfred Krupp, Adolphe és Eugène Schneider, Jean-Antoine Brutus Menier). Hozmann Patrik tanulmánya kiegészíti a magyarul és norvégul elérhető szakirodalmat, és az építőmester feldolgozatlan levelezéseinek felhasználásával új képet ad Gregersenről.

Edle Astrup Hubay, más névváltozatban Edle Astrup Hubay Cebrian vagy Edle Anna Margrethe Hubay (1905–1989) norvég származású nemesasszony, a Wedel-Jarlsberg bárói család leszármazottja volt, aki szalattnai gróf Hubay-Cebrián Andor (1898–1971) festő- és szobrászművésszel, Hubay Jenő hegedűművész és zeneszerző fiával kötött

³⁵LUKÁCS György, *Bang Hermann*, Jövendő 1903/16, 48–49.

³⁶SZERB Antal: *A világirodalom története*, Bp., Magvető, 2000, 782.

³⁷NORDAHL ROLFSEN, Carsten RAVN, *I arbejds eventyrland: smaa historier om store ting, fortalt for mine børn efter hjemkomsten fra verdensudstillingen i Paris*, Oslo, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1900.

házassága révén került Magyarországra a két világháború között. Norvég nyelvű memoárja *Medaljen har to sider* (*Az érem két oldala*) címmel, 1980-ban jelent meg az oslói Aschehoug kiadónál. A rövid könyv külföldi utóélete meglehetősen fordultatos. A memoárt bő húsz évvel az első norvégiai megjelenés után németül, franciául és portugálul is kiadták.³⁸ Magyarul³⁹ 2007-ben jelentette meg az Európa kiadó, azonban ez a szöveg a portugál változat alapján készült. Az idegen nyelvi átültetések a magyar kivételével mind a norvég eredetiből készültek, és ahogy azt a különböző címváltozatokon is megfigyelhetjük, a szöveg feltehetően minden alkalommal igazodott a fordító vagy a befogadók igényeihez. A magyar fordítás nyelvi pontosságát nem tudjuk és nem is akarjuk megítélni,⁴⁰ azonban ma már bevett fordítói gyakorlat, hogy az egykor közvetítőnyelvről fordított művek esetében korszerűbb, pontosabb, az eredeti szöveget felhasználó változat is készül. Hasonló utat járt be Søren Aabye Kierkegaard (1813–1855) dán filozófus életműve, amelyből számos részlet és kötet több változatban már a 20. században elérhető volt magyarul a német fordítások alapján, azonban csak a 2000-es évektől kezdődött meg műveinek szakavatott fordítása a dán eredetiből. Éppen ezért éreztük szükségesnek, hogy Edle Astrup Hubay írásából Magyarországon elsőként adjunk közre szemelvényeket az eredeti norvég kiadást alapul véve.

Peter Mathias Britanus Olsen Røwde (1876–1955) norvég származású gumi-nagykereskedő. 1926-tól konzulként, majd 1928-tól 1947-ig főkonzulként szolgált az oslói magyar konzulátuson. Családjával az Oslóhoz közeli Akerben vásárolt villát, ahol a magyar nemesség norvég művészekkel, tudósokkal és kereskedőkkel találkozhatott. *Ungarn igår, idag og imorgen* (*Magyarország tegnap, ma és holnap*) című útiköny-

³⁸Németül 2003-ban *Licht und Schatten: Autobiographie* címmel az osztrák Weitra kiadónál, franciául 2007-ben *Le Danube rouge* címmel a brüsszeli székhelyű Soliflor kiadónál, portugálul szintén 2007-ben *De Budapeste ao Estoril. Uma vontade indomável* címmel a lisszaboni Oficina do Livro kiadónál jelent meg.

³⁹Edle ASTRUP HUBAY CEBRIAN, *Budapesttől Estorilig. Törtetlen akarattal*, Bp., Európa, 2007.

⁴⁰A magyar és a norvég szöveget összevetve azonban világosan látszik, hogy vagy a portugál fordító (László Hubay Cebrian) vagy Pál Ferenc változtatott meg, szerkesztett vagy írt át részleteket az eredetihez képest. Továbbá bizonyos, hogy egyes szavak, szerkezetek, állandósult kifejezések valamelyik fordítási folyamat során megváltoztak. Például a norvég kiadás 31. oldalán szereplő „efterpäsentsimentalitet” (Török Ábel kötetünkben megjelenő fordításában: „utólagos érzélgősség”) például a 2007-es magyar változatban „baljós előjel” (30. oldal) lett, és számos hasonló példát tudnánk még felsorolni.

ve részletesen taglalja hazánk múltját, földrajzi sajátosságait és nemzetünk jellemvonásait, párhuzamot vonva a norvégok és a magyarok szabadságért folytatott, évszázados harca között. A kiadványról számos korabeli újság tudósított.⁴¹ Røwde útikönyvét az 1938-as norvégiai megjelenést követően egy évvel németül is kiadták.⁴²

Magli Elster és Carl Keilhau egyetlen ponton kapcsolódnak hazánkhoz. Az 1956-os forradalom számtalan külföldi értelmiségit aktív kiállásra készítetett. Az 1957-ben *Til Ungarn (Magyarországhoz)* címmel megjelent, dán és norvég szerzők műveit közlő versantológia középpontjában az '56-os őszi eseményei állnak. A kiadványból számos mű megjelent magyarul Sulyok Vince *Egy őszi örök emléke*⁴³ című gyűjteményében, valamint a Tollas Tibor szerkesztésében, eredetileg 1966-ban Münchenben megjelent *Gloria Victis* című válogatásban. Magli Elster verse (*Fekete vasárnap*) nem tartozik ezek közé, most először tarthatja kezében az olvasó magyar nyelven. Carl Keilhau *November negyedike* című költeménye Kocsis Gábor fordításában látott napvilágot a Tollas-féle kötetben. Azon túl, hogy a szerző neve minden kiadásban hibásan szerepel, maga az átültetés is felülvizsgálatra szorult. Kötetünkben Vajna Ádám fordításában, a sorban utolsóként közöljük Elster és Keilhau műveit, és ezzel kitekintünk a skandináviai és nemzetközi magyarságkép történetének következő fejezetére, egyszersmind megelőlegezzük egy újabb kutatási terület feltárását. A második világháború után hazánk imagója a geopolitikai átrendeződésnek köszönhetően gyökeresen megváltozik. Az 1956-os események irodalmi és sajtóviasszhangja sokáig megmarad az észak-európai országok kulturális emlékezetében,⁴⁴ majd az 1989 utáni évtizedek és a kortárs folyamatok újabb változásokhoz vezetnek.

Kérdésként merülhet fel az olvasóban, hogy miért szükséges lefordítani olyan szövegeket, amelyek nem magyar közönségnek születtek. A válasz igen egyszerű, mégsem teljesen kézenfekvő. A nemzeti identitást a magyarság énképének jelenlegi és történelmi állapotai egyaránt befolyásolják. Ugyanúgy, ahogy az ún. pizzaeffektus befolyásolja az

⁴¹Lásd például a Nemzeti Újság 1938. dec. 4-i számának 15. oldalát vagy a Pester Lloyd 1938. dec. 25-i számának 15. oldalát.

⁴²Peter Mathias Røwde, *Ungarn gestern, heute, morgen*, Bp., Kókai, 1939.

⁴³SULYOK Vince, *Egy őszi örök emléke*, Hága, Mikes International, 2006.

⁴⁴Ehhez lásd például: Morten BENDIX ANDERSEN, *Ungarnsopstanden 1956: i dansk erindringshistorisk perspektiv*, Koppenhága, Schønberg, 2007.

olasz konyhát,⁴⁵ a skandináv szemlélők megfigyelései aktívan alakíthatják egykori és mai önmeghatározásunkat – ahogy a skandináv krimiregény mint könyvpiaci márka a külföldi sikerek révén a huszadik század második felétől mindmáig hozzátartozik az északi országok kulturális arculatához.

A fordítások megértéséhez elengedhetetlen, hogy ismerjük a kor-szellemet és tisztában legyünk a szövegek valódi értékeivel. A mai olvasó számára tévedésként hangozhat például Peter Mathias Røwde állítása, miszerint „a magyar népzene leginkább a cigányok hegedűjében él”, vagy Georg Brandes megállapítása Görgeiről mint Magyarország „diktátoráról” (a szó értelmét nem magyarázva). A szerzők „művelatlensége”, átvett revizionizmusa, patriotizmusa pusztán visszatükrözései azoknak a benyomásoknak, amelyeket az idelátogatók szereztek útjuk során. A külhonból érkezők egy-két kivétellel a korabeli turisztikai csomópontokon keresztül ismerték meg hazánkat. A Duna-parti korzózás, a kávéházak és éttermek, a szállók és fogadók világa sok esetben csak megerősítette őket már előzetesen megfogalmazott ítéleteikben. A társadalmi rétegek tüpontos láttelepe és a dokumentarista ábrázolás helyett Budapest nemzetközies légköréről és a tehetősebb osztályok vidéki életéről szerezhetünk benyomást írásaik alapján, de egészen más szemszögből, mint ahogy például a kor magyar szerzői tudósítanak róluk. Hiába keresnénk Illyés Gyula *Puszták népéből* ismert komor szegényparaszti világát. Itt a vidék, a város egyaránt romantikusan idilli, tökéletes. A kötet szerzői mindvégig éreztetik, hogy Magyarország idegen, egzotikus, sajátos kultúra számukra, magába zárt monász. Érdekessége éppen ebben rejlik: az útikönyvíró vagy a memoárszerző feladata, hogy saját kultúrájának eszközeit felhasználva közelebb hozza, elmagyarázza, átalakítsa, egy fordítástudományi kifejezéssel élve domesztikálja az idegen közeget.

A magyarság ilyen jellegű ábrázolása nem új keletű dolog, és mint-ha a századelőn különös divatja lett volna a nyugat-európai irodalmakban a magyar nép mitizálásának. Számos műben bukkanhatunk olyan,

⁴⁵Egyesek szerint abban a formájában, ahogyan ma ismerjük, a pizza 19. századi amerikai olasz kivándorlók leleménye, amely fokozatosan tért vissza az anyaországba és nőtte ki magát nemzeti szimbólummá. Ennek az elgondolásnak a hitelességét többen vitatják, azonban a „pizzaeffektus” kifejezést Agehananda Bharati hinduizmuskutató 1970-es évekbeli fogalomalkotása óta az összehasonlító vallás- és irodalomtudomány, valamint a szociológia gyakran használja a visszafelé ható külső nemzeti sztereotípiák és karakterisztika leírására (Kim KNOTT, *Hinduism: A Very Short Introduction*, Oxford, Oxford University Press, 1998, 79).

sokszor meglehetősen különböző jellemtípusokra, akiket a szerző valami miatt magyar köntösbe bújtatott. George Bernard Shaw *Pygmalion* (1912) című drámájának harminckét nyelven beszélő Nepomukja, a botcsinálta fonetikus és imposztor valójában csak a mester, azaz Higgins professzor epigonja, aki jó példa az antipatikus mellékszereplőre. Ereiben elmondása szerint „királyi vér” csörgedezik, és a kiejtése alapján tévesen magyarnak hiszi a virágárusból polgárlánnyá vedlett Eliza Doolittle-t:

A HÁZIASSZONY: No, csakogy itt van, Nepomuk! Kinyomozta már, ki ez a lány, ez a Doolittle kisasszony?

NEPOMUK: Mindent kinyomoztam: csaló.

A HÁZIASSZONY: Csaló! Csak nem?

NEPOMUK: Igenis, az. Engem nem szed rá. Kizárt dolog, hogy Doolittle-nek hívják!

HIGGINS: Miért?

NEPOMUK: Mert Doolittle angol név. Ez a lány pedig nem angol.

A HÁZIASSZONY: Az lehetetlen! Tökéletes az angol kiejtése. [...]

De hát ha nem angol, akkor miféle?

NEPOMUK: Magyar.

MIND: Magyar!

NEPOMUK: Magyar! Királyi vér. Én is magyar vagyok. Szintén királyi vérből.

HIGGINS: Megszólította magyarul?

NEPOMUK: Meg. De nagyon okosan viselkedett. Azt felelte: „Kérem, beszéljen angolul; franciául nem tudok.” Franciául! El akarja velem hitetni, hogy nem tudja megkülönböztetni a magyart a franciától! Szemfényvesztés! Nagyon jól érti mind a kettőt.

HIGGINS: És hogy királyi vér? Hogy jött erre rá?

NEPOMUK: Az ösztön, maestro, az ösztön! Egyedül a szkíta fajok sajátja ez az isteni méltóság, ez a fennkölt tekintet. Valódi herceg! ⁴⁶

Számos világirodalmi műben találunk olyan megközelíthetetlen és misztikus magyar szereplőt, akit egzotikus légkör leng körül. A már említett Herman Bang *A hazátlanok* című regényében Joán Ujházy elátkozott hegedűművész, Thomas Mann *Doktor Faustus*-ának (1947) Tolna

⁴⁶George Bernard SHAW, *Pygmalion*, ford. MÉSZÖLY Dezső = G. B. S., *Színművek*, Budapest, Magyar Helikon, 1965, 1051–1150, 1106–1107.

grófnője láthatatlanul működő jótevő,⁴⁷ Arthur Schnitzler *Traumnovelle* (1925) című elbeszélésének megfilmesítésében (Stanley Kubrick: *Eyes Wide Shut*, 1999) az eredeti novellában lengyel akcentussal⁴⁸ beszélő idegen helyett egy idősödő csábító alakjában tűnik fel magyar szereplő. Szerb Antal *A Pendragon-legenda* (1934) című regényének Bátky Jánosa, a való világban esetlenül mozgó bölcsész-nyomozó figura, a látszólag komikus szobatudós toposza,⁴⁹ valamint a mű külföldi sikere a 20. század második felében csak még jobban megerősíthette a korabeli nyugat-európai olvasót abban a hitében, hogy a magyarok Európában idegen, távoli vidékekről elszármazott, különös észjárású, egzotikus nép. Ahogy láttuk és látni fogjuk, a magyar népjelleghöz általában az összehasonlító, pozitivistá-naturalista irodalomtudományból vett kezdetleges fajelméleti okfejtés társul. A kor turanizmusa, a szkíta eredetmítosz és az antropológiai, nyelvtipológiai és archeogenetikai teóriák sajátosan keverednek a magyarságról alkotott, gyakran felszínes jellemrajzokban. A külföldi szerzők többnyire hamis tényekre alapozott szimpátiáját Hevesi Sándor egy Carit Etlarról szóló, 1910-es cikkében így kritizálja:

⁴⁷Ehhez lásd: MÁDL Antal, GYÖRÝ Judit, *Találkozások* = M. A., Gy., J., *Thomas Mann és Magyarország*, Bp., Gondolat, 1980, 7–21, 19. A kérdéses szövegrész: „Frau von Tolna aber ist eine unsichtbare Figur. Ich kann sie dem Leser nicht vor Augen stellen, von ihrem Äußeren nicht das kleinste Zeugnis geben, denn ich habe sie nicht gesehen und nie eine Beschreibung von ihr empfangen, da niemand aus meiner Bekanntschaft sie je gesehen hat.” THOMAS MANN, *Doktor Faustus. Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde*, Stockholm, Bermann-Fischer Verlag, 1947, 595.

⁴⁸„seine Gattin, die sich eben jäh einem Unbekannten entzogen, dessen melancholisch-blasiertes Wesen und fremdländischer, *anscheinend polnischer Akzent* sie anfangs bestrickt, der sie aber plötzlich durch ein unerwartet hingeworfenes, häßlich-frechtes Wort verletzt, ja erschreckt hatte.” Forrás: <https://www.projekt-gutenberg.org/schnitzl/traumnov/chap001.html>. Letöltve: 2023. júl. 21. Kiemelés tőlem, Cs. G. A.

⁴⁹Erről bővebben lásd: GINTLI Tibor, *Szerb Antal = Magyar irodalom*, szerk. G. T., Bp., Akadémiai, 742–749.

[A] hosszú novella minden sorából kitűnik, hogy Carit Etlar szeret bennünket és szimpatizál velünk. Ő is azt hiszi, hogy lovagias és szabadságszerető nép vagyunk s nyilván azt hitte, hogy nekünk is kedvez és az igazsághoz is hű marad. És ilyenek mind a külföldi barátaink. A legnagyobb jóakarattal írják rólunk, hogy az asszonyaink piros csizmában járnak, hogy a magyar vasutakon nem lehet revolver nélkül utazni s hogy a művelt magyarok németül, a műveletlenek pedig tótul beszélnek. Az európai térképeken, amelyeken a külföldi iskolákban tanítanak, az 50-es évekbeli Magyarország van feltüntetve s az is valahogyan lecsúszott majdnem egészen a Balkánra. A magyar városoknak ott egytől-egyig német neve van s ennél fogva a francia vagy az angol diák legtöbbször arról értesül, hogy magyar nyelv is van a világon.⁵⁰

Egy bevezető tanulmány nem tekintheti feladatának, hogy minden felvetődő kérdésre kimerítő választ adjon, így a nemzeti imago elemzésének további teendőit a tanulmányírókra és az olvasóra bízuk.⁵¹

Csúr Gábor Attila

⁵⁰HEVESI Sándor, *Petőfi a költő, Bern és a főhercegnő*, Élet, 1910. nov. 27., 677–678, 678.

⁵¹Néhány gyakorlati tudnivalóval zárjuk a bevezetést. A fordításokban lábjegyzetben közöltük a kiegészítő adatokat, magyarázó megjegyzéseket. Túlnyomó többségüket a fordítók fűzték a szöveghez, az ezektől eltérő esetekben mindig megadtuk a kommentár szerzőjét. A felhasznált szövegkiadások adatait a cím után tüntettük fel, szintén lábjegyzetben. Amennyiben a fordítások szerzői jogi problémákba ütköztek, egyeztetettünk a jogok tulajdonosaival és a leszármazottakkal. Szíves hozzájárulásukért köszönet illeti David és Simone Langlet-t, Lars Keilhau-t, Jon Elstert és az Oslo Literary Agencyt.

„Magyarország »nyeregtávlatból«”

Valdemar Langlet:

*Lóháton Magyarországon át*¹

Miért éppen lóháton? Hiszen van Magyarországon autó és vasút. És gőzhajók is a nagy Dunán! De lóháton? Egy kis reggeli testmozgásnál többért ki száll manapság nyeregbe? Hacsak az ember nem tiszt és lovaskatona – bár ezen emberfajták, úgy tűnik, arra ítéltettek, hogy lassanként eltűnjenek a Föld színéről. Én is jártam Árkádiában, kilencvennapos újoncként a királyi testőrdragonosoknál, egy dicső és előkelő ezrednél, amelyet az úgynevezett világbéke után szükségtelennek találtak, és a hadreform felemésztette.

Igaz szerelem nem múlik el. De tulajdonképpen nem emiatt szántam rá magamat egyszer fél Oroszországon átívelő lovastúrára, és nem ezért hajtottam végre később hasonló kísérletet a magyarok földjén – nem csak azért, mert a lovaglás annyira pompás mulatság, hogy annál élvezetesebb nincs is, a repülést leszámítva. Ezeknél komolyabb indokom volt: egyedül lóháton tudunk igazán megismerni egy országot. A levegőből az ember csak „röpke” pillantást vethet a világra. A vonat és a kocsni túl gyorsan pöfög, az apostolok lova meg túl lassan halad. Az autó elsuhan a táj mellett, a táj az autó mellett. Nincs idő arra, hogy bármit is megnézzünk magunknak, megfájdul a fejünk a sebességtől és a menetszállástól, a hosszú mozdulatlanság meg elfáraszt. És senki nem nyit szívélyesen ajtót egy vonattal vagy autóval utazónak, aki hívatlanul állít be.

De egy lóháton érkező svéd, akárhová vetődik, istállót is, szállást is kap, bárók, parasztok és polgárok asztalához hívják meg. Szükség esetén egy cölöphöz köti a lovát és letáborozik a földre, a nyereg lesz a párnája és a kék ég a fedél a feje fölött. Romantikus idill, de még romantikusabb egy aranyosan csillogó nyári délutánon vagy egy kékesfehér, holdfényes éjszakán egy zöld fűvel benőtt, elhagyatott vén

¹Valdemar LANGLET, *Till häst* = V. L., *Till häst genom Ungern*, Stockholm, Wahlström och Widstrand, 1934, 7–21. Az itt közölt szöveg az útikönyv bevezetője.

templom romjai között aludni és álmodni, az oszlopcsarnok fantasztikus árnyékai és az öreg falak üres szembörei között.

Nyeregből kiválóan rálátni a tájra. Előkelőnek és magasrangúnak érezhetjük magunkat – már maga a ruházat is, a lovaglónadrág és a hosszú csizma, valódi férfivé tesz. Nem úgy, mint korunk nevetséges divatja, a pantalló és a gumitalpú papucs.

Ráadásul a ló igazán jó társ. Egy kétlábú számár fecseg és zavarja az ember nyugalma, pont akkor, amikor leginkább békére vágyik. A ló viszont némán engedelmeskedik. Ha nem engedelmeskedik, megütik, ha jól viselkedik, cukrot kap, ilyen egyszerű.

– Néhányan úgy gondolják, hogy lóval lassan lehet csak haladni, de én ezzel nem értek egyet – mondta nekem egyszer egy fiatal huszártiszt. – Reggel még csak messziről látjuk a kék hegyeket, de estére már ott is vagyunk, ennél több nekünk nem kell, nem igaz?

Tökéletesen igaza volt. A lovas nem is ér rá elfáradni, mielőtt elérí aznapi úticélját.

A síkságról a távoli kék hegyeket láttam, onnan fentről egy újabb zöld síkságot pillantottam meg, és estére meg is érkeztem. Egy tanyán éjszakáztam, és amikor reggel nyeregbe szálltunk, láttam a távoli város templomainak toronysisakjait a horizont felett. Ebédidőben már a polgármester, a helyi orvos vagy a pap asztalánál ültem, esetleg barátok barátainál. Vagy a városi hotelben, olykor egy egyszerű lebuiban, ahogy épp adódott. Nem, lebuiban azért nem, mert ebben az áldott országban nincs duhajkodás: nem találkozunk faragatlan utcakölykökkel, akik követ hajigálnak utánunk, és a sihederek sem bosszantanak bennünket. Mondjunk hát lebu helyett egyszerű kisvendéglőt, ahol semmi mást nem lehet kapni, csak bort és kenyeret, sajtot és kolbászt. Igazán jólesik a változatosság az elegáns úri ebédek és a meglehetősen zsíros, kiadós és erősen fűszeres magyar polgári koszt után.

Különös érzés az országúton közeledni egy teljesen idegen város felé egy idegen országban. Nem tudjuk, milyen lesz, hogyan néz majd ki közelről. Úgy érezhetjük, hogy valódi kalandba csöppenünk, ahogyan a város templomtornyai és lombkoronái látóhatáron belülré kerülnek, és egyre magasabbak lesznek, minél közelebb érünk. A zöldellő mezőket elhagyva végül elérjük a város határát, aztán befordulunk egy gömbölyded lombozatú akácfákkal és alacsony házakkal szegélyezett, rettenetesen hosszú utcára. A házacsákák előtt keskeny padokon hajlott hátú nénikék ülnek, az ablakokból szép fiatal lányok pillantanak ki, akiket most látunk életünkben először, s nem is látjuk őket viszont soha

többé. A kapualjakban öregemberek pipáznak, tegnapról és holnapról beszélgetnek – hiszen nincsen telefon, az még a tehetősek számára is luxus.

Hamarosan egy valamivel előkelőbb utcára kanyarodunk és megérkezünk a vásártérre. Árusok kínálják harsányan a dél gyümölcsseit: kapható itt sárgabarack, őszibarack, szőlő, tűzpiros paradicsom és paprika. Valahol a város közepén áll három templom és gőgösen szemléli egymást. Az egyiknek a tornyán kereszt, az a katolikus, a másikén csillog, az a kálvinistáké; a harmadikon a mi barátságos kakasunk, az a lutheránus. Tőlük nem messze áll egy cicomás, négyszögletes épület – az a zsinagóga. Vagy talán a kisváros színháza az, nem mindig könnyű ránézésre eldönteni.

Még sosem láttuk ezt a várost, nem is hallottunk róla, és nehezen találnánk meg egy átlagos térképen. Nem szerepel keresztretjvényekben, amelyekből manapság földrajzot és történelmet tanulunk. A város létezéséről korábban nem volt semmi tudomásunk, s ez nem is bántott minket. Hanem most kiderült róla, hogy a maga nemében valódi kis gyöngyszem. Tele van öreg, különös barokk épületekkel, egy kis dombon egy hajdani vár vagy erőd maradványai állnak. Láthatunk egy régi gót, vagy talán egyenesen román kápolnát, noha azok ritkák az ország ezen részében, amelyet az 1500-as években feldúltak a törökök. Szerencsés esetben még helytörténeti múzeuma is van a városnak, ahol római vázákat, kelta urnákat állítanak ki, amelyek két-három ezer éven át rejtőztek a földben, és sok más történelmi emléket is mindazoktól, akik az elmúlt ezer esztendőben errefelé éltek. Mindezt az ember sosem láthatná, ha bókászás helyett a megszokott útvonalat követné, és nem ott tartana pihenőt, ahol épp alkalmas.

Felfedeztünk tehát egy vidéki városkát. Még nem tudjuk, hol fogunk megszállni, noha már közeledik az éjszaka, amikor senki sem munkálkodhat. A ló istállóra és jászolra, a lovas ételre és nyugalomra vágyik. Ha akad egy laktanya, ahol elszállásolják a lovat, akkor nincs több gondunk vele. Az ember pedig mindig talál egy többé-kevésbé tetű- és bolhamentes *Fremdenzimmert* a helyi kocsmában. Talán egy igazi hotel, úgynevezett *szálló* is van, amelyet *Centralnak*, *Magyarországnak* vagy *Magyar Királynak* hívnak – hiszen Magyarország királyság, uralkodó ugyan nincs, de a nép évek óta hűségesen várja. Egyes városokban betérhetünk egy, a nyolcvanas éveket idéző, fehér márványasztalokkal és vörös bársonykanapékkal berendezett *Nagy kávéházba*, *Grand Caféba*. Az asztaloknál úgynevezett jobb urak bőséggel mért szabadidejükben

újságot olvasgatnak és fekete kávé vagy sárga bort kortyolgatnak. Ha szerencsénk van, megismerkedhetünk magával a polgármesterrel is, aki mindig olyan szívélyesen üdvözl bennünket, mintha nem holmi jöttmentek volnánk, hanem elveszett és megtalált régi jó barátok. Egy magyar polgármester nem csupán egy közönséges jogász, aki ittasan elkövetett bűncselekmények ügyében és hasonló perekben dönt; ő a kiskirály a maga településén, valamint népének vezetője. Ha ügyes, akkor szinte korlátlan hatalommal regnálhat, ha nem az, akkor pedig a kormány kiváltságaival rendelkező alkotmányos uralkodóként. Szívesen megmutatja az apró uradalmat egy idegen lovasnak, akinek tisztes kísérete egy csatlósból és két legényből áll. Ha időnk engedi, sok rejtett kincset felfedezhetünk így.

A parasztfalvakban polgármester híján a bíró vagy a főjegyző vendégei lehetünk. Előbbi paraszt, utóbbi úr, de mindkettőnek nagy hatalma és tekintélye van. A bíró a község elnöke, békebíró és közrendőr egy személyben, a nép választja határozott hivatali időre. Mivel egyszerű és tanulatlan, a törvénytudó főjegyző támogatja, aki hivatalnok, de szintén a község választja. Kinevezése élete végéig tart, vagy legalábbis addig, amíg képes megrágni a kását. Minden papírmunkát ő végez, és a község házában van a rezidenciája – jobb, ha az ember azonnal arra irányítja lépteit, mert aki magától nem megy, azt beviszik –, és ott minden ügyes-bajos dolgot könnyűszerrel megold; a főjegyző megszokta, hogy helyben intéz minden hivatalos, és néhány informális ügyet is. A város tótumfaktuma, aki mindenről gondoskodik.

Ha az ember délelőtt érkezik a hivatalba, utána alighanem kiadós polgári ebéd várja, mert a szolgálati lakás pont a napsütötte udvarral szemben áll, és a gömbölyded Frau Hauptnotar már megszokta a váratlan vendégeket. Ha az ember este érkezik, akkor a főjegyző már intézi is éjszakára a szállást, kedvesen, fürgén és ügyesen – különösen, ha az ember mellényzsebében ott lapul egy csinos kis miniszteri levél. Persze anélkül is szívesen látnák. Elégséges ajánlás az, ha valaki egy jószándékú idegen, aki lóháton barangolva ismerkedik a néppel és az országgal. Különösképpen, ha svéd az illető; csodálatos, milyen jó hírünk van ezen az idegen földön, bárminek is köszönhetjük.

Egyszóval nem nehéz kvártélyhoz jutni, akár magánál a jegyzőnél, a bírónál vagy egy másik parasztnál, egy papnál, rendőrnél, tanítónál vagy molnárnál; szállásadónk lehet egy nyugdíjas tábornok, egy egyszerű szőlész vagy a kettő egy személyben. Egyik este a bíróval és néhány társával ülünk a falusi kocsmában, és a parasztokkal diskurá-

lunk a szőlő- és búzatermésről, miközben egyik poharat a másik után ürítjük, mígnem a fejünkbe száll az ital. Másnap tanult emberekkel társalgunk latinul, miközben a jegyzővel, a doktorral és a katolikus pappal tekézzük. Alaposan megtanulták a leckét, csak a kiejtésre kell ügyelni, s akkor a latin a mai napig használható, akár az eszperantó² akadémiai körökben – mivel száz évvel ezelőtt még ez volt a parlament hivatalos nyelve. A legjobban persze a pap boldogul, aki a legkevésbé sem hordja fenn az orrát, sőt, igen joviális uraság. Szívesen koccint a szódával hígított asztali borral, azaz *Spritzerrel*, magyar néven *fröccsel*. A pap mestere a tekének; arca kivörösödik, fekete papi ruhájának szárnyai csak úgy csapkodnak, mikor a nehéz golyót szorítva nekifut, aztán olyan lendülettel gurítja el, hogy a középben ingadozó bábut leszámítva tabula rasával tarol.

Álmomban sem gondoltam volna, hogy egyszer majd egy tekepálya mellett, latinul diskurálva mulatok egy pappal. Mégis így alakult, mivel a tiszteletreméltó pásztor anyanyelvét leszámítva csak latinul tudott, én pedig akkoriban még nem beszéltem magyarul.

Így sodródunk tehetetlenül egyik helyről a másikra. A környezet folyamatosan váltakozik, ahogy magunk mögött hagyjuk a kilométereket. Egy következő ismeretlen városkában ismét más történetek várnak ránk.

Megismerkedünk Kondás Péterrel és hosszú lábú, sovány, fekete gypjas disznajaival. Minden bizonnyal a pogányság korából származó hazai fajtához tartoznak. Péter magában fújja hatalmas kanászkürtjét, és a legkülönösebb hangokat csalja ki belőle. A rőfögő sereget két kis piszkos, meztlábás szárnysegéd parancsnokolja, oldalukon egy-egy hosszú szűrű keverék csahol. Egy csapat méltóságteljesen menetelő fehér liba rémülten rebben félre az akácfák alá, és jogos felháborodásuknak adnak hangot, amiért megzavarták őket békés filozófálgatásukban. A disznók és libák mellett birkák, kecskék, tyúkók, gyöngytyúkók, kacsák és pulykák gyarapítják az állatsereget.

– Mondja csak, hol van a kastély? – kérdezzük találomra. Minden magyar faluban van egy kastély vagy nemesi udvarház, amelynek ajtaja mindig nyitva áll a külföldi utazók előtt. A kondás egy magas fehér

²Az eszperantóval is el lehet boldogulni ebben az országban, elég sok követője és tevékeny egyesülete van, ahogy Kelet-Európában általában. Használtam az utcán, a villamoson és a borbélynál, előadásokat tartanak ezen a nyelven polgári és munkás körökben is. És ismerek egy magyart, aki hosszú ideig tanított eszperantót Svédországban, bár svédül nem beszél (Langlet megjegyzése).

fallal elhatárolt lombos liget felé mutat. Az uraság alighanem otthon van, mert nemrég kanyarodott be a fehér lovak húzta kocsí, és maga a grófné hajtotta, ő látta!

A hátas hamarosan az istállóban áll, a lovas pedig asztalhoz ül egy kis- vagy nagymágnással, egész pereputtyával, valamint háznépével, egy német házitanítóval és egy angol nevelőnővel. Kesztyűs szolgálok ezüsttálcán szolgálják fel az ételt, és a fényesre polírozott mahagóni-asztalon minden teríték alatt kis csipkeszalvéta lapul, ahogy a mai divat diktálja. A fogások ízletesek, a szivar kitűnő, a társalgás elegáns és eleven – francia, német vagy angol, ahogy óhajtkák! A vendégszoba nemritkán igen előkelő a maga szép bútoraival, festményeivel és saját fürdőszobájával. A ház körüli hatalmas viruló parkban őzek és fácánok bóklásznak, csicseregnek a madarak, a kis kertben virágok nyílnak, a tavon hattyúk úszkálnak, az istálló pedig tele nemes lovakkal. Egy napig királyként élünk, nem törődünk a holnappal, amikor talán egy szalmakazal lesz a hálóhelyünk, füstölt húsos bableves a vacsoránk, és a kerti csapnál rendezzük toalettünket.

Vajon annál a becsületes parasztnál pihenünk meg, aki pipával a szájában ücsörög a háza előtti padon a széles utcán? Hosszú, fekete csizmát, rendkívül bő, rövid, fehér vászonnadrágot és fekete, ezüstgombos mellénykét visel.

– Jó napot kívánok! – köszönünk udvariasan, magyarul, és megkérdezzük, tarthatunk-e nála pihenőt. Mire a paraszt feláll, egy ujjal megérinti kemény, kerek kalapjának széles karimáját és kiveszi a szájából a pipát: *Hoggye. Tessék, kerüljenek beljebb!* Ő ugyan nem beszél feleslegesen, ahogy a svéd parasztok sem. Bevezet minket asszonyához, aki azt sem tudja, hogyan tegyen a kedvünkre, az asztalra hord mindent, amit csak bír. Tyúkhúsleves, babfőzelék, sertéspaprikás, és végül egy hatalmas, lédús dinnye, piros, ropogós és jéghideg. Bort és szilvapálinkát iszunk, múltrol és jelenről beszélgetünk, Nagy-Magyarországról és Kis-Magyarországról, a kormányról és a választásokról, az aratásról és az esőről, amire hiába várunk. Hála Istennek, gondolja a lovas, de inkább hallgat. És amikor reggel köszönetet mondunk és fizetni szeretnénk, kereken nemet mondanak: a vendéget az Isten küldte!

Így megy egyik nap a másik után, a napokból hetek lesznek, és a táj településről településre, évszokról évszakra változik. Egymás után rögzülnek a képek az emlékezet albumában, mindnek megvan a maga érdekessége és varázsa. A százmérföldnyi út, amely még előttünk áll, hamarosan mögénk kerül. Nem tudhatjuk, milyen örömöket és ta-

nulságokat tartogat, de annyi bizonyos, hogy emlékeiből élünk majd eljövendő napjainkban.

De mégis hány kilométert lehet megtenni naponta a perzselő nyári nap alatt? Inkább a lótól függ ez, mint lovasától, akinek kímélnie kell hű szolgáját. Ha reggel hatkor nyeregbe szállunk, és pár óra múlva pihenőt tartunk, akkor délelőtt nagyjából harminc kilométert tehetünk meg. Tizenegy óra tájban újra meg kell állni, mert addigra túl nagy a forróság. Ha már napkeltekor tábort bontunk, messzebb jutunk, és egy második délutáni szakasszal ötven, hatvan, talán hetven kilométert haladhatunk, de a legjobb, ha legfeljebb ötvennel számolunk. Heti két szükséges pihenőnappal havi ezer kilométer jön ki, nem számítva a pihenésre vagy ismeretszerzésre fordított szüneteket. Korántsem nevezhetnénk gyors távlovaglásnak, de azért mégis megtettük párszor a Stockholm-Göteborg távolságot.

Magyarország autópályáit kitűnő minőségű cement vagy aszfalt borítja. Simák, akár a táncparkett, éppen ezért nem telik sok öröme bennük a lovasnak; legjobb volna nyersgumi talpat húzni a lóra! Szerencsére még mindig nincs annyi autópálya, hogy ne lehetne könnyűszerrel elkerülni őket: legrosszabb esetben is akad egy gyalogösvény a kukoricamező peremén. Egyébként az utak remek lovaspályák. Utak? Éppen-séggel lehet őket így is nevezni. Az emberek ezer éve járnak, lovagolnak, utaznak egy adott irányba, és végül kitaposnak egy utat. Valaki faszorokat ültetett mindkét oldalra, és köztük egyfajta mozgástér alakult ki, ahol nyugodtan lehet a megművelt mezők között haladni. Ezeken az „utakon” bokáig gázolunk a száraz, szürke porban, vagy a fekete, nyirkos és süppedős sárban, időjárástól függően. A régi időkben így lehetett utat „döngölni”, ahogy Svédországban mondják, amit a magyar nyelv egy találó fordulattal fejez ki: „piszkot piszokra halmozni”. De ha megnőnek a fák, a lombboltozat hűvös árnyékában a föld zöldellő fűszőnyeggé változik, ami kiválóan alkalmas lovaglásra. Az ember ilyenkor könnyen elcsábul egy kis galoppra, ami egyébként tilos lovastúrán. De tíz évvel megfiatalítja az öreg firkászt egy közönséges ügetés is, vagy ha egyszerűen csak sétál és kötőféken vezeti a lovát a zöldben, miközben a mezőt perzseli a nap.

Az autózás vagy vonatozás aligha szerezne hasonló örömet. És akkor nem is látnánk olyan sokat a való életből. Kivéve, ha defektet kapunk vagy vonatbaleset ér minket, ami ugyan kellemetlen élmény,

de tanulságos lehet. Fredrik Böökkel³ esett meg, hogy egy abroncs-sérülés egy teljes estére egy magyar parasztfaluban marasztalta. Azt mesélte, hogy aznap többet látott a valódi vidéki életből, mint egész addigi útján. Én a magam részéről egész jól megismertem a vidéket, mialatt ezeregyszáz kilométert lovagoltam először nyugati, aztán keleti irányba a fővárosból. Egészen szédítő élmény a szabad ég alatt lóháton kóborolni, miközben betakarítják a termést, beérik a szőlő, és a fák megtelnek aranyló őszibarackkal és kék szilvával, és a nap reggeltől estig ragyog, és a világ olyan fiatalnak tűnik, mint a teremtés első napján. Nem, el nem cseréltem volna az én Rocinantémet⁴ a legmármárkásabb autóra sem!

De hogyan jut az ember hátaslóhoz egy idegen országban? Talán kölcsönöz egyet? Lovat, kutyát és asszonyt nem adunk kölcsön, tartja a közmondás. Vagy vásárol? Sehol sem szedhetik rá olyan könnyen az embert, mint a lóvásárban. A gebék többségének akad valami rejtett hibája, amit csak akkor lehet észrevenni, amikor már nyélbe ütöttük az üzletet. Hanem ezúttal nem kellett sem kölcsönöznöm, sem vásárolnom. Kedves főkonzulunk, dr. Bayer-Krucsay⁵ kieszközölte, hogy a hasonlóképpen jóakarátú magyar hatóságok rendelkezésünkre bocsátsanak nem is egy, hanem rögtön négy katonalovat: kettőt nekem és útitársamnak, valamint további kettőt, hogy a takarmánnyal és csomagokkal megrakott kocsit húzzák. Sem az államnak, sem nekem nem került semmibe, az állatok a kaszánya udvara helyett egyszerűen kint, az országúton mozgatták át tagjaikat.

Don Quijote és Sancho Panza utazásra készen! A kocsiban pedig – egy Dulcinea? Dehogy, csak két katona, mindkettejüket Józsefnek hívják – a legtöbb magyar fiúnak ez a neve egy múlt századi Habsburg főherceg⁶ után, aki a többtől eltérően népszerű volt Magyarországon; sok-sok éven keresztül volt a nádoruk – latinul palatinus. Hogy különbséget tudjunk tenni a két fiú között, Huszár Jóskának és Tüzér

³Fredrik Böök (1883–1961), svéd irodalmár, író, akadémikus, egyetemi professzor.

⁴Don Quijote lova Miguel de Cervantes regényében.

⁵Feltehetőleg Dr. Bayer-Krucsay Dezső, a Bayer és Társa világhírű gyógyszervegyészeti gyár alapítója (1901-től), tulajdonosa (1908–1910). Svéd alkonzulként (1910–1922), majd főkonzulként (1922-től) tevékenységével hozzájárult a magyar–svéd kapcsolatok fejlődéséhez, amelyért V. Gusztáv svéd király is kitüntette. Forrás: <http://intezet.nori.gov.hu/national-tombs/budapest/fiumei-uti-temeto/bayer-krucsay-dezso/>. Letöltve: 2023. jún. 12.

⁶Habsburg–Lotaringiai József Károly főherceg (1833–1905).

Jóskának hívtuk őket büszkén viselt fegyvernemükhöz illően. Elismerésre méltó tetteikért később abban a kitüntetésben részesültek, hogy mindketten dicséretet kaptak a napiparancsban az ezrednél.

Sancho Panza nem más volt, mint Vörös Márton⁷ doctor philosophiae az alföldi Cegléd városából. Svédországban jártában megtanulta a nyelvet, később a stockholmi főiskola ösztöndíjasaként tovább képezte magát. Most Pécssett lektor és svédet tanít. Közös utunk végén ünnepélyesen megállapodtunk, hogy új expedícióra indulunk – Párizsba, Moszkvába vagy Konstantinápolyba, vagy miért is ne Bagdadba, Teheránba vagy Kalkuttába, akárhová, csak mindenképpen együtt és lóháton. Hiszen kicsi a világ, és Isten tudja, talán egyszer tényleg megvalósul a tervünk!

Az első kiránduláson egy kancán lovagoltam, a kiváló első huszárezredből, de ő sajnos sokat csetlett-botlott. A keleti útra kaptam egy csődört a lovastüzérségtől. Hidalgónak hívták; hanem a kanca nevét szándékosan kerülöm bosszantó tréfái miatt. A bestia egyszer hirtelen térdre rogyott egy zöld mezőn a Balaton mellett, anélkül, hogy egy szóval is jelezte volna, hogy imádkozni szeretne, és én igen megütöttem magam a kemény lovassági nyeregben. Néhány nappal később a ló ismét leborult, ezúttal a kemény országúton, és én a nyaka felett átrepülve négykézláb értem földet. Mindketten véresre nyúztuk magunkat. A sebek hamar gyógyultak, de amikor egy kövér, derék kálvinista lovasz kicsit később meglátta az állat mellső lábán a gyakori térdeplés szembeötlő nyomait, felkiáltott:

– Látom, ez a kanca katolikus!

Ekkor döntöttem úgy, hogy elejét veszem a további leborulásoknak. A művelet olyan feszült figyelmet követelt, hogy egészen elgémberedtem attól, hogy egész nap a sunyi állat fülei közt bámultam előre.

Hidalgo abból az ezredből származott, amelynek akadálypályáján egykor Gusztáv Adolf herceg öregbítette a svéd lovasok hírnevét. Sajnálatos, hogy egy kiszolgált öreg dragonyos lép egy ilyen kiváló előd nyomdokaiba. De ha népem hírnevét nem is sikerült gyarapítanom, mint az ifjú hercegnek, legalább ezúttal ép bőrrel megúsztam, és utam végeztével tökéletes állapotban szolgáltattam vissza Hidalgot. A ló díszhelyet kapott emlékezetemben katonakorom két lova mellett: egyik volt a haragos és okos Norra Roslags 58, a másik pedig a feledhetet-

⁷Dr. Vörös Márton (1900–1993) magyar történész, író, földrajztudós, a magyar–svéd kapcsolatok kiemelkedő előremozdítója.

len Kozák, aki az Úr 1897. esztendejének oroszországi utazásán volt társam. Utóbbi magammal vittem Svédországba, ahol egy teljes évtizeden át rémisztgette Södermanland megye Lerbo egyházközségének lakóit, amikor a havas téli ösvényeken szánkó elé fogva galoppozott, és patája szikrákat vetett a köveken.

Az indulás nagyszabású volt. Három férfi egymás mellett, Don Quijote középen, egyik oldalán Sancho Panza, a másikon egy nyalka huszárhadnagy, akinek jóságáról az út során több alkalommal is megbizonyosodhattam; ő is velünk akart tartani egy darabon. Mögöttünk a kocsi a két Jóskával. Így indultunk útnak, hogy felfedezzük Magyarországot – lóháton.

Bangó Adrienn fordítása

Bangó Adrienn:

Valdemar Langlet mint kultúraközvetítő

Valdemar Langlet (1872–1960) svéd író, nyelvész, fordító és diplomata volt. Bár hosszú, tevékeny élete során több területen is úttörővé vált, az utókor leginkább úgy emlékszik rá, már ha egyáltalán emlékszik, mint az 1944 és 1945 közötti budapesti embermentő akciók egyik fő irányító-jára. Feleségével, Nina Langlet-val, valamint vöröskeresztes munkatársakkal és önkénteseikkel a történészek becslései alapján több tízezer embert mentettek meg a deportálásoktól, a háború után pedig Svédországból segélybizottság létrehozásával támogatták Magyarország talpra állítását. Ennek ellenére sem szülőhazájában, sem Magyarországon nem vált közismertté a neve, a második világháborúról szóló munkákban is sokszor csak futólag említik Raoul Wallenberg mellett, egyéb munkássága pedig még kevesebb figyelmet kap. Jelen tanulmány célja, hogy összefoglalja Valdemar Langlet kultúraközvetítői tevékenységét, amellyel jelentősen hozzájárult a svéd és a magyar kultúra közti kapcsolatok erősödéséhez, és amellyel tulajdonképpen akaratlanul is megalapozta a kiemelkedően sikeres embermentő tevékenységéhez szükséges kiterjedt kapcsolati hálózatát a két ország között.

Ahhoz, hogy megértsük Langlet szerteágazó érdeklődési körét és szakmai sikereit, érdemes tisztában lennünk családi háttérével.¹ Francia ősei 1572-ben érkeztek Hollandián keresztül Svédországba, miután a családfőt, Philippe Langlet hugenotta papot kivégezték.² Valdemar Langlet háromszáz évvel később, 1872-ben jött világra a Södermanland megyei Lerbóban, és bár mindig is tisztán svédnek vallotta magát, írásaiban és a vele készült interjúkban sosem mulasztotta el megemlíteni a Szent Bertalan-éjszakán megölt felmenőjét. Ezenkívül azt is számon tartotta, hogy a család egy másik ágának már jóval őelőtte is voltak magyar kapcsolatai: egy bizonyos Philipp de Langlet 1715-ben magyar báróságot kapott katonai szolgálataiért, ezt követően valószínűleg

¹ Az életrajzi adatok forrásai: *Nordisk familjebok*, szerk. Theodor WESTRIN, XV, Stockholm, Nordisk familjeboks förlags aktiebolag, 1146–1147 és *Svenskt biografiskt lexikon*, szerk. Erik GRILL, XXII, Stockholm, Norstedt, 1977, 254, Nina LANGLET, *A svéd mentőakció, 1944*, ford. Harrach Ágnes, Bp., Kossuth, 1988.

² Nevének ejtése (Langlé) mindmáig a család francia gyökereire utal.

Magyarországon élte le élete hátralévő részét.³ A család ezen ágáról sajnos nem sok egyéb információ maradt fenn, a svédországi Langlet-leszármazottak azonban büszkén őrizték az elődök történeteit, és a maguk módján mindannyian igyekeztek tovább gyarapítani a család hírnevét.

Valdemar Langlet édesapja, Emil Viktor Langlet építész volt, nevéhez többek közt olyan épületek fűződnek, mint a norvég parlament és a fredriksstadi városháza.⁴ Ezeken kívül tucatnyi templomot tervezett Svédországban, és az uppsalai dóm felújítási munkálatait is ő vezette. Felesége, Mathilda Langlet író és műfordító volt. Elsősorban verseket és gyermekirodalmat írt, lánykorában folyóiratot adott ki. Később háziasszonyoknak és anyáknak szánt ismeretterjesztő írásokat is megjelentetett a nevelés fontosságáról, a spórolás művészetéről, illetve egy pontosan 1722 receptet tartalmazó szakácskönyv is a nevéhez fűződik. Fordítóként többek közt Louisa May Alcott novelláit és Bjørnstjerne Bjørnson néhány művét ültette át svédre.

A házaspárnak négy fia született, akik a maguk módján mind beírták magukat a történelembe. A legidősebb fiú, Filip mérnök és egyetemi professzor volt, 1896 és 1897 között Alfred Nobel titkáráként dolgozott. Abraham Langlet kémikus Per Teodor Cleve-vel együtt elsőként határozta meg a héliumatom tömegét, majd a göteborgi Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället nevű tudományos társaság vezetője lett, míg Alexander Langlet festőként tette le névjegyét, néhány alkotása mai napig megtekinthető a stockholmi Nationalmuseumban. Valdemar Langlet filológusként végzett, és újságíróként kezdte pályáját, emellett aktív eszperantista volt, ő alapította a világ első eszperantó nyelvű újságját, a *Lingvo internaciát* Uppsalában, 1895-ben. Kelet-Európával is az eszperantó nyelvnek köszönhetően került kapcsolatba: mivel Oroszországban tilos volt eszperantó nyelvű kiadványokat nyomtatni, olvasni viszont nem, Langlet elküldte újságját a pétérvári eszperantó társaságnak.

Ezután többször is ellátogatott Oroszországba, tanúja volt II. Miklós koronázásának, ahová állítólag úgy jutott be, hogy egy, valójában a Francia Követségre szóló meghívóval megtévesztette a franciául nem tudó őrköt. Később egy orosz faluban egy parasztcsaládnál dolgozott, hogy megismerje az ottani parasztok életét, és útját *Till häst genom*

³ *Magyarország „nyeregtávlatból”*, Pesti Napló, 1935. nov. 9., 8.

⁴ Norvégia 1814 és 1905 között Svédországgal alkotott perszonáluniót.

Ryssland (Lóháton Oroszországon át) című könyvében mesélte el. Ez az élmény inspirálta arra, hogy később Magyarországon is lovastúrát tegyen, és élményeit megírja. Oroszországi útja során többször is találkozott Tolsztojjal, aki vele üzentte meg a skandináv újságoknak, hogy nem kívánja átvenni a Nobel-békedíjat. Langlet-ra annyira nagy hatással volt az ország, hogy első feleségével, Signe Blombergjel Szibériába és Szamarkandba mentek nászútra. 1923-ban, két évvel Signe halála után Valdemar Langlet az első nyugati újságírók között érkezett a Szovjetunióba, ahol felkereste egykori eszperantista barátja, Borovko özvegyét és gyermekeit. Sokat elárul műveltségéről és jelleméről, hogy a család mind a négy tagjával más nyelven beszélgetett: az anyával eszperantóul, a fiúval oroszul, az idősebb lánnyal franciául, a kisebb pedig németül. A család nehéz anyagi helyzetére tekintettel magával vitte a kisebb lányt, Nina Borovkót Svédországba, hogy ott befejezhesse tanulmányait, 1925-ben pedig házasságot kötött vele. A pár a harmincas évek elején Dubrovnikban élt, ahol Langlet Jugoszláviáról írt cikkeket, és múzeumot szeretett volna létrehozni, de erre soha nem kapott engedélyt.

Langlet többször is járt Magyarországon, mielőtt letelepedett volna Budapesten. Először az 1895-ös millenniumi kiállításra érkezett, majd 1902-ben festő bátyjával, Alexanderrel egy hónapig élt a Hortobágyon. Az 1920-as és 1930-as években többször is visszalátogatott, végül 1932-ben költözött feleségével Budapestre, ahol tizennégy évig maradtak. Langlet lóháton bejárta az egész országot, és 1934-ben megírta *Till häst genom Ungern* című könyvét, amely alig egy évvel később angolul is megjelent, Dr. Barnard Balogh fordításában. Az angol kiadás változtatás nélkül közölte az eredeti könyvhöz összeválogatott képanyagot is.

Langlet projektje nem maradt érdeklődés nélkül, a Budapesti Hírlap,⁵ a Debreczeni Ujság⁶ és a Dunántúl⁷ is tudósított róla már a könyv megjelenése előtt is, a Pesti Napló pedig a megjelenés alkalmával hosszabb interjút készített a szerzővel, és részletes kritikát közölt mind a svéd, mind az angol nyelvű kiadásról. A későbbi események tükrében érdekes, hogy az alapvetően pozitív, lelkes kritika élesen bírálja Langlet megjegyzéseit a magyar zsidókról és az ő gazdasági befolyásukról, mindezt „rossz forrásból merített ferde adat”-nak minősíti. Sokat

⁵ *Hírek*, Budapesti Hírlap, 1937. ápr. 24., 6.

⁶ *Hírek*, Debreczeni Ujság, 1931, aug. 25., 8.

⁷ *Hírek*, Dunántúl, 1931. aug. 14., 5.

elárul a korabeli magyar közhangulatról, hogy Langlet, aki saját bevallása szerint ekkoriban még csak „házihasználatra” beszélt magyarul, ennyi antiszemita tévhitel találkozott számára hitelesnek tűnő forrásokból, és árulkodó az is, hogy a Pesti Napló kritikájának közel felét ezen állítások kijavításának szentelte. Lovastúráját követően Langlet svéd nyelvi lektorként helyezkedett el az Eötvös Collegiumban és a Pázmány Péter Tudományegyetemen, később pedig a Svéd Főkonzulátuson titkári állást kapott. Befolyását, ahol csak tudta, jóra használta: nehéz anyagi lévő helyzetben lévő diákjait támogatva, bajba került skandináv turistákat segített. Amikor 1936-ban Louise svéd trónörökösné Magyarországra érkezett, egyes források szerint egy gyógyfürdőt meglátogatni, minden programját Langlet szervezte, Kecskemétre és Bugacra is elkísérte.⁸

Langlet kulturális hídépítőként a Magyarországon élő skandinávokat és a skandináv nyelveket tanuló magyarokat is összefogta, havonta összejöveteleket rendezett számukra, és a Magyar Goethe Társasággal együtt rendszeresen szervezett svéd estéket, ahol az érdeklődők olyan szerzőkről hallhattak előadásokat, mint August Strindberg vagy Carl Michael Bellman.⁹ Az ő irányításával valósult meg 1943. április 2. és 18. között a Svéd Napok rendezvénysorozat a svéd követségen, ahol fellépett Einar Beyron és Brita Collinder, a stockholmi udvari opera két csillaga, Björn Collinder finnugrista pedig magyar nyelven adott elő. Az előadások között a résztvevők egy, a 13–18. századi svéd építészetet áttekintő kiállítást tekinthettek meg.¹⁰

Közben Langlet kiválóan megtanult magyarul és elkezdett regényeket fordítani. 1933 és 1960 között tizenkettő regényfordítása jelent meg: Zilahy Lajos, Móra Ferenc, Vaszary Gábor, Harsányi Zsolt, Márai Sándor, Földi Mihály, Rab Gusztáv és Déry Tibor művei. Ezeknek a szerzőknek a többsége először jelent meg svéd nyelven, és sokuknak utána több műve is lefordításra került: Harsányi Zsolt és Zilahy Lajos életművének jelentős része megjelent a következő évtizedekben svédül, viszont Márai esetében a kétezres évekig kellett várni az újabb megjelenésekre. Varga Zsolt *A magyar irodalom a skandináv országokban 1930 és 1956 között* című, 2008-ban megjelent tanulmányában hangsúlyozza, hogy ekkoriban mindössze két svéd fordító tudott olyan szinten

⁸ *Gustav Adolf svéd trónörökös felesége Bugacon*, Kecsk. Közlöny, 1936. szept. 25., 1.

⁹ *Színház és zene*, Pesti Hírlap, 1940. okt. 30., 9.

¹⁰ *Svéd napok Budapesten*, 8 Órai Ujság, 1943. márc. 20., 4.

magyarul, hogy közvetítőnyelv nélkül dolgozzanak: Valdemar Langlet és Gösta Forsberg, akik a tárgyalt korszakban megjelent magyar regényeknek több mint harmadát fordították le.¹¹ Langlet és Forsberg ismerték is egymást, Vaszary *A nő a pokolban is úr* (*Låna mig en hundralapp*, Wahlström & Widstrand, 1942) című művén együtt dolgoztak.

Arról, hogy mi alapján válogatott a fordító, kevés információnk van. Varga Zsolt szerint ezekben az évtizedekben Skandináviában első sorban olyan magyar regények jelentek meg, amelyeket a hazai kánon a szórakoztató irodalomhoz sorolt, és emiatt népszerűségük ellenére gyakran perifériára szorultak a hazai kritikákban. Azonban Valdemar Langlet fordításai ennél színesebb palettáról válogatnak. A korabeli Skandinávia nagy kedvenceivel, Földes Jolánnal és Körmendi Ferencel ő maga nem foglalkozott, azonban az előbbieket mellett a harmadik legnépszerűbb magyar szerzőként emlegetett Földi Mihálynak három regényét is lefordította. Emellett érdemes megemlíteni, hogy a Földi és a Langlet házaspár szoros baráti kapcsolatot ápoltak. Nina Langlet *A budapesti mentőakció, 1944*¹² című emlékiratában embermentésük egyik legnagyobb kudarcaként számol be arról, hogy nem sikerült Földiné Tsuk Jolánt megmenteniük a Gestapótól.

Langlet azonban a már népszerű szerzők mellett új hangokat is bemutatott a svéd közönségnek, akik közül a legnagyobb közönség-sikert Harsányi Zsolt aratta. A szerző a Liszt Ferenc életéről szóló *Magyar rapszódia* (*Ungersk rapsodi*, Wahlström & Widstrand, 1938) című regényével mutatkozott be Svédországban, melyet mai napig a legismertebb művének tartanak Skandináviában. A következő évtizedben további hat regénye jelent meg svédül, ezek közül csak az utolsót, a *Galgó három feleségét* (*Galgós tre fruar*, Wahlström & Widstrand, 1947) fordította ismét Langlet. Ekkor a fülszöveg már széles körben ismert szerzőként hivatkozott Harsányira, akinek hűséges olvasóközönsége van Svédországban, *Élni jó* (*Skönt att leva*, ford. Sigurd Westberg, Wahlström & Widstrand, 1942) című könyvének pedig a kiadó szerint minden példánya elkelt. Sigurd Westberg mellett a már említett Gösta Forsberg volt Harsányi állandó fordítója, így elmondhatjuk, hogy a regények többségét, hétből négyet eredetiből fordítottak. Bár ez Harsányi életművének csak egy töredéke, ennyi magyarból fordított szöveggel így is kiemelkedik.

¹¹VARGA Zsolt, *A magyar irodalom a skandináv országokban 1930 és 1956 között*, Ághegy 20(2008), 2529–2556, 2538.

¹²A könyvadatokért lásd: 1. lábjegyzet.

Hasonlóan nagy sikert aratott Móra Ferenc *Ének a búzamezőkről* (*Säden susar*, Norstedt, 1938) című regénye, a recenziók többek közt D. H. Lawrence-hez és a Nobel-díjas Knut Hamsunhoz hasonlították, a *Svenska Dagbladet* szerint pedig ez volt „hosszú ideje a legértékesebb regény, amelyet svédre fordítottak”. A lelkes fogadtatás ellenére Mórának jelen tanulmány megjelenéséig ez maradt az egyetlen svédre fordított regénye, hiába említi meg több svéd bibliográfia az *Aranykorpor*sót is.

Sokáig folytatás nélkül maradt Márai Sándor svédországi karrierje is: a *Vendégjáték Bolzanóban* 1944-es kiadása után egészen 2000-ig kellett várni a következő Márai-fordításra. Sajnos a *Gästspel i Bolzano*ról sem korábban Varga Zsolt, sem jelen tanulmány szerzője nem talált korabeli recenziót, így további kutatások nélkül még csak találgatásokba sem bocsátkozhatunk azzal kapcsolatban, hogy a hosszú szünetet egy esetleges kedvezőtlen fogadtatás okozta-e.

Ugyanebben az évben, 1944-ben jelent meg Rab Gusztáv *Mentont ajánlanám* című regényének fordítása, a *Den enda* is, azonban úgy tűnik, ez is különösebb visszhang nélkül maradt. Rab svédországi pályafutása ki is merült ebben, a szerző és a regény is minden jel szerint feledésbe merült, egyedül a *Svenskt översättarlexikon* (Svéd fordítólexikon) adatbázisában jelenik meg. Pedig annak fényében, hogy a szóban forgó regényt gyakran hasonlítják Márai műveihez,¹³ kifejezetten érdekes lenne látni, hogy a korabeli kritikusok felfedeztek-e hasonlóságokat, amikor esetleg röviddel egymás után olvasták a két írást. Persze a megjelenési évet figyelembe véve sajnos azt sem zárhatjuk ki, hogy Márai és Rab egyszerűen rossz időben voltak rossz helyen, és a Magyarországra irányuló figyelem 1944-ben már elsősorban a politikai és háborús eseményekkel foglalkozott, nem a szépirodalommal.

A regényfordításokon kívül Langlet-nak legalább egy drámafordításáról tudunk: 1938-ban a Kungliga Dramatiska Teatern az ő fordításában állította színpadra Molnár Ferenc *Deliláját*.¹⁴ Sajnos a szöveg nem került kiadásra, illetve magáról az előadásról is kevés forrás maradt fenn, azonban így is említést érdemel: Molnár Ferencet ekkorra már jól ismerhette a svéd közönség, két regényét kiadták (*A Pál utcai fiúk*, *A zenélő angyal*) és két darabját bemutatták (*A doktor úr*, *A hattyú*), azonban a fordítók minden alkalommal német közvetítő-

¹³<https://cultura.hu/kultura/rab-gusztav-utjan/>. Letöltve: 2023. jún. 12.

¹⁴<https://litteraturbanken.se/%C3%B6vers%C3%A4ttarlexikon/verk/36607>. Letöltve: 2023. jún. 12.

nyelv segítségével dolgoztak.¹⁵ Ezen a példán keresztül látható, hogy a könyvkiadók mellett a színházak is nyitottak voltak az eredetiből fordított szövegekre, ha lehetőség adódott rá, még egy olyan távoli, kevesek által beszélt nyelv esetén, mint a magyar, Langlet pedig, annak ellenére, hogy akkoriban nem főállású fordítóként dolgozott, figyelemre méltó munkatempóban igyekezett kiszolgálni ezt az igényt.

Minőségi szempontból nézve Valdemar Langlet fordításairól elmondható, hogy pontosságra és szövegűsége törekcsenek, és magas szintű nyelvtudásról árulkodnak. Az *Ének a búzamezőkről* fordításában az egyszerű emberek tájszólását egyfajta fonetikus írásképeket használó nyelvhasználatall próbálja visszaadni, amely nem kötődik egyetlen valódi svéd dialektushoz sem, viszont irodalmi szövegekben mindig a szereplők vidéki származását, illetve iskolázottságuk hiányát jelzi. Viszont egy szempontból komolyan megváltoztatja a szöveget: a regényt keretbe foglaló, egyes szám első személyben írt naplóbejegyzéseket kihagyja. Közel kilencven év távlatából és további Móra-fordítások hiányában csak találgatni lehet, mi indokolhatta ezt a döntést. Talán a fordító vagy a kiadó szerencsésebbnek találta, ha csak a szó leg-szigorúbb értelmében vett „történetet” közlik, ahelyett, hogy az első oldalakra egy lírai, a magyar vidék hangulatát és kultúráját nem ismerő olvasó számára nehezen értelmezhető szöveg kerül, amely stílusában, hangulatában és elbeszélésmódjában is elüt a továbbiaktól. Az viszont valószínű, hogy szándékos, megfontolt döntésről volt szó, hiszen Langlet fordításaira egyébként nem jellemző a szöveg ilyen szintű lerövidítése.

Egyedül Harsányi *Galgó három felesége* című regényében fedezhetők még fel látványos kihagyások, itt a leírások, lírai hasonlatok gyakran kimaradnak, a feltűnően hosszú mondatok a svédben lerövidülnek. Ez viszont nem feltétlenül tudatos döntés: a fordítás megjelenésekor, 1947-ben Langlet már súlyos beteg volt, és életében először szinte teljesen írói és fordítói munkásságától függött a megélhetése, miután a második világháborúban vagyona nagy részét elvesztette, és a hazatérése után is jelentős összegeket fordított egy Magyarországot támogató segélybizottság létrehozására. Ezek a külső körülmények közrejátszhattak abban, hogy figyelmetlenebbül, türelmetlenebbül járt el Harsányi regényének fordításakor. Ezt a magyarázatot támasztja alá az is, hogy

¹⁵<https://litteraturbanken.se/%C3%B6vers%C3%A4ttarlexikon/listor/avupphovsman/?a=Moln%C3%A1r,%20Ferenc>.

ebben a szövegben időnként hibázik egyes szavak jelentését vagy stílusértékét illetően is, miközben korábbi munkái a magyar nyelv árnyalatainak sokkal pontosabb megértéséről tanúskodnak.

A *Galgó három felesége* után Langlet gyakorlatilag visszavonult a magyar szerzők fordításától, az 1940-es évek végén és az 1950-es években elsősorban germán nyelvekből fordított rövidebb szövegeket, többek közt Spinoza és Kant életművéből válogató könyvekhez. Még egyszer tért vissza a magyar irodalomhoz: 1960-ban, nem sokkal a halála előtt jelent meg Déry Tibor *Niki: egy kutya története* című kisregényének svéd fordítása. Sajnos ez a fordítás is helyenként hiányos, pontatlan. Ezt Langlet életkora, Magyarországtól való eltávolodása és a legutóbbi magyar könyv fordítása óta eltelt hosszú idő mellett indokolhatta az is, hogy a regényt Skandinávia-szerte elég sietősen adták ki, miután az író bebörtönzése felkeltette az olvasóközönség figyelmét.¹⁶

Mindent összevetve elmondható, hogy Valdemar Langlet kultúra-közvetítői tevékenysége mind mennyiségét, mind minőségét tekintve páratlan volt. Rajta kívül csak egyetlen svéd műfordítóról tudunk, aki akkoriban magyar eredetiből dolgozott, de Gösta Forsberg lényegesen kevesebbet fordított. Langlet-nek azonban szívügye volt, hogy minél szorosabb kapcsolatokat építsen ki Svédország és Magyarország között. Hatvan éves volt, amikor Budapestre költözött, és onnantól egészen a nyilas hatalomátvételig egyszerre dolgozott lektorként, kultúrattaséként és fordítóként. Még a békeidőkben sem utazgatott oda-vissza szülőhazája és Magyarország között, gyakorlatilag mindent postai úton vagy diplomata és művész ismerősein keresztül szervezett meg. Ugyanezt a kiterjedt, jól működő kapcsolati hálót mozgósította 1944–45 között életmentő tevékenysége érdekében is. Bár a háborút követően fordítói tevékenysége háttérbe szorult, 1945 után végzett munkája ugyanúgy leírható tágabb értelemben kultúraközvetítésként: Nina és Valdemar Langlet hazatérésük után egyből Segélybizottságot alapítottak, amelynek egyik fő támogatója a Svéd-Magyar Társaság volt. Ezt követően a házaspár mintegy harminc előadást tartott országszerte Magyarországról, a honoráriumokat pedig teljes egészében a segélyszervezetre fordították, annak ellenére, hogy maguk is nélkülöztek, egy ideig elsősorban barátai és külföldön élő svédek adományaiból éltek. A nevüket 2010 óta a Valdemar és Nina Langlet rakpart őrzi, illetve még

¹⁶ Csűr Gábor Attila, Reichert Gábor, *Déry Tibor Skandináviában – utazások, irodalmi áthallások, skandináv nyelvű fordítások*, Észak 2018/3, 23–47, 64.

1948-ban elneveztek Langlet-ról egy újpesti utcát Langlet Waldemár alakban.

Jelen tanulmány kereit szétfeszítené, ha megpróbálnánk feltérképezni, miért kritizálták olyan hevesen svéd kortársai Langlet vöröskeresztes munkáját, és miért merült eszperantista körökön kívül évtizedekre szinte teljesen feledésbe a neve. A célunk az volt, hogy áttekintsük, mennyit tett Valdemar Langlet a magyar kultúráért és a svéd-magyar kapcsolatokért már a második világháború előtt is: alig volt a harmincas években és a negyvenes évek elején olyan (közvetlen) kulturális érintkezés a két ország között, amelyben ő nem vállalt volna magára valamilyen szerepet. Bár érthető, hogy a munkásságát érintő legújabb kutatások elsősorban az embermentő tevékenységére fókuszálnak, mindenképpen érdemes más területeket is feltárni, akár történelmi, akár irodalomtudományos megközelítésből.

Függelék: Valdemar Langlet által svédre fordított magyar irodalmi művek, eredeti megjelenés szerinti sorrendben.

Zilahy Lajos: <i>Két fogoly</i> (1926, Athenaeum)	Lajos Zilahy: <i>Två fångar</i> (1933, Åhlén)
Móra Ferenc: <i>Ének a búzamezőkről</i> (1927, Lantos)	Ferenc Móra: <i>Säden susar</i> (1938, Norstedts)
Földi Mihály: <i>Névtelen katona</i> (1933, Athenaeum)	Michael Földi: <i>Namnlös soldat</i> (1938, Åhlén & Söners)
Földi Mihály: <i>A házaspár</i> (1936, Athenaeum)	Michael Földi: <i>I nöd och lust</i> (1941, Wahlström & Widstrand)
Földi Mihály: <i>A század asszonya</i> (1936, Athenaeum)	Michael Földi: <i>En kvinna finner sin väg</i> (1942, Wahlström & Widstrand)
Harsányi Zsolt: <i>Magyar rapszódia</i> (1936, Singer és Wolfner)	Zsolt Harsányi: <i>Ungersk rapsodi</i> (1938, Wahlström & Widstrand)
Rab Gusztáv: <i>Mentont ajánlám</i> (1938, Singer és Wolfner)	Gusztáv Rab: <i>Den enda</i> (1944, Fahlerantz och Gumælius)
Vaszary Gábor: <i>A szökekkel mindig baj van</i> (1939, Nova)	Gábor von Vaszary: <i>Akta er för blondiner</i> (1943, Wahlström & Widstrand)
Márai Sándor: <i>Vendégjáték Bolzanóban</i> (1940, Révai)	Alexander Márai: <i>Gästspel i Bolzano</i> (1944, Wahlström & Widstrand)
Vaszary Gábor: <i>A nő a pokolban is úr</i> (1940, Nova)	Gábor von Vaszary: <i>Låna mig en hundralapp</i> (1942, Wahlström & Widstrand) (ford. Gösta Forsberg és Valdemar Langlet)
Harsányi Zsolt: <i>Galgó három felesége</i> (1944, Új Idők)	Zsolt Harsányi: <i>Galgós tre fruar</i> (1947, Wahlström & Widstrand)
Déry Tibor: <i>Niki: egy kutya története</i> (1956, Magvető)	Tibor Déry: <i>Niki: historien om en hund</i> (1960, Bonnier)

Bangó Adrienn – Gabriella Irma Katalin Cassius: *Emlékeim Valdemar Langlet-ről*

Az alábbiakban Bangó Adrienn Gabriella Irma Katalin Cassiusszal készített svéd nyelvű interjújának magyar változatát olvashatják. A beszélgetésben részt vett még Gabriella lánya, Ulla is. Gabriella életének első két évtizedét Magyarországon töltötte, majd Langlet közvetítésével eljutott Raoul Wallenberghez, akinek segítségével végül jelenlegi otthonába, Svédországba emigrált. Az interjú 2021. március 2-án készült. A kötet kiadásának évében Gabriella 101. születésnapját ünnepli.

ADRIENN: Először is köszönöm, hogy válaszolt a megkeresésünkre. Ahogy már az e-mailemben is írtam, az Eötvös Collegiummal Valdemar Langlet munkásságát kutatjuk, különösen azt, hogy mivel foglalkozott a második világháború előtt Magyarországon, ahol többek közt lektorként dolgozott. Szerettünk volna kapcsolatba lépni valakivel, aki ismerte, hogy személyesebb képet kapjunk a munkájáról és a személyiségéről.

GABRIELLA: A tanítványa voltam. Ugyanis germanisztikát tanul-tam, nyelveket, köztük svédet is. Azt akkoriban Langlet tanította. Sokat lovagolt fel-alá Magyarországon és rajongott a lovakért. És ő volt a Vöröskereszt főmegbízottja Magyarországon. De én csak egyszerű tanítványként kezdtem nála.

ADRIENN: Elmesélné, miért pont a svédet választotta?

GABRIELLA: Voltak rokonaim Svédországban, és meg akartam tanulni valamennyire a nyelvet. A germanisztikán volt lehetőség svédül tanulni, meg még hollandul és más nyelveken is. A svédet Valdemar Langlet tanította. Sokat beszélt a lovastúráiról, hogy mennyire érdeklik a lovak, és hogy ő képviseli a Vöröskeresztet nálunk.

ULLA: Emlékszel valamire a tananyagból, amit tanított?

GABRIELLA: Nem igazán, már akkor is jobban érdekelt az egyéb munkássága.

ULLA: De milyen szövegeket olvastatok?

GABRIELLA: Ez csak egy másodszak volt. Persze becsülettel elolvastunk mindent, de már nem sokra emlékszem.

ADRIENN: Sokan tanultak svédül?

GABRIELLA: Talán tízen vagy nyolcan lehettünk, nem túl sokan.

ULLA: És tartottad valakivel egyetem után a kapcsolatot?

GABRIELLA: Valdemar Langlet-val nagyon szorosán. Embereket mentett, és akkoriban csak ez számított. Először csak tanultam, átlagos hallgató voltam. De aztán megtudtam, mennyi minden mással is foglalkozik. Volt egy felesége, egy orosz nő,¹ ő is sokat segített. A Vöröskereszt megbízottjaiként menleveleket adtak ki, ez Langlet ötlete volt. Engem ez a tevékenysége érdekelt a leginkább.

ULLA: Milyen nyelven beszéltek egymással?

GABRIELLA: Főleg németül. Akkoriban még nem tudtam túl jól svédül.

ADRIENN: Langlet tudott magyarul is, igaz?

GABRIELLA: Igen, tudott, de én soha nem beszéltem vele magyarul. Sokat találkoztunk, amikor a lakásában embereket rejtegetett. Többnyire anyákat és gyermekeket.

ULLA: De hogyan kezdődött? Hogyan szereztél erről tudomást?

GABRIELLA: Magától Langlet-től. Elmondta. Főleg nők és gyerekek bújtak el a lakásában, ott meghúzhatták magukat. Aztán elkezdte ezeket a védleveleket készíteni, az ő ötlete volt, hogy kiírhatják egyes épületekre, hogy a svéd Vöröskereszthez tartoznak, és akkor oda nem mehetnek be. A nyilaskeresztesek már a hatalmuk csúcsán voltak, amikor elkezdtem svédül tanulni és megismertem Langlet-t.

ULLA: Mi volt a szereped az emberek elrejtésében?

GABRIELLA: Semmi, csak tudtam róla.

ULLA: De aztán Langlet felkért, hogy dolgozz az irodában, igaz?

GABRIELLA: Igen, amikor Raoul Wallenberg Magyarországra érkezett. Langlet volt az első, akivel találkozott, ő mesélt el neki mindent és ő javasolta, hogy állítson ki menleveleket. Elébe ment a reptérre is. Aztán Valdemar Langlet azt mondta, hogy dolgozhatnak a budai irodá-

¹Nina Nikolajevna Borovko (1896–1988), orosz-svéd zenepedagógus és író, Langlet második felesége, a kötetben többször is előfordul *A svéd mentőakció, 1944* című kötet szerzője.

ban, a Gellért-hegyen. Langlet az Üllői úton lakott,² közel a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemhez.

ADRIENN: Szóval, ha jól értem, akkor Ön Wallenberg irodájában dolgozott.

GABRIELLA: Igen, Langlet felkért engem és még valakit. Önkéntesekre volt szükségük, akiknek voltak kapcsolataik, rokonaik Svédországban, szóval így mehettem oda dolgozni. De a védleveleket a Vöröskereszt már jóval azelőtt is gyártotta, hogy távol tartsa a nyilasokat.

ULLA: Segítettél ebben a munkában?

GABRIELLA: Nem, ezt teljesen más emberek csinálták. De azt beszélték, hogy sokan voltak, nem csak Langlet lakásában az Üllői úton. Sok helyszínen dolgoztak. Azt is beszélték, hogy sokan fizettek, hogy kapjanak védleveleket. Aztán a Vöröskereszt egy másik megbízottat küldött Svédországból. Egy nőt.³ Ő sokat segített a gyerekeken, de nem volt jó viszonyban Langlet-val. Vagyis a munkásságával. Kritizálta őt. Nem tanárként, hiszen Langlet kiváló tanár hírében állt. A kritika a Vöröskeresztnél végzett munkájára vonatkozott. Ő [Nilsson] vette át a feladatait.⁴ Mi nagyon nem kedveltük őt. De azért ő is sok jót tett.

ULLA: De ő nem állított ki védleveleket?

²Az Üllői út 32. alatti lakás a Vöröskereszt utolsó főhadiszállása volt a háború alatt, Heinrich József tulajdonos bocsátotta Langlet rendelkezésére. A háborút követően kórházat rendeztek be benne. A Langlet házaspár saját lakása a Lónyay utcában volt, ott is rejtgettek embereket, de azt a lakást 1944-ben ki kellett üríteni, amikor világossá vált, hogy a nyilasok bármikor betörhetnek. Ehhez bővebben lásd: Nina LANGLET: *A budapesti mentőakció, 1944.*

³Gabriella nem emlékezett az illető nevére, de minden bizonnyal Asta Nilsson-ra gondolt, aki elsősorban a háborús árvákra, illetve a bajba került kisgyermekes anyákra koncentrált budapesti munkájában. Bár Nilssont eredetileg Langlet javaslatára küldték Magyarországra, Langlet hamar megbánta, hogy felkérte őt. Langlet beszámolója alapján úgy tűnik, elsősorban pont a gyermekek elhelyezésére és ellátására vonatkozó kérdésekben voltak súrlódások köztük, és emiatt romlott meg a viszonyuk. Ehhez bővebben lásd: Klas ÅMARK: *Förövarna bestämmer villkoren: Raoul Wallenberg och de internationella hjälppaktionerna i Budapest*, Stockholm, Bonniers, 2016.

⁴A történelmi források alapján nem egyértelmű, hogy mennyiben tekinthető Asta Nilsson Langlet utódjának. Klas Åmark Carl Danielsson követ beosztottjaként hivatkozik Nilssonra. LAKÓ György *Magyarok és svédek* (Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 1947) című írásában Gösta Forsberget jelöli meg a Vöröskereszt Langlet-t követő főmegbízottjaként, erre azonban semmilyen más forrás nem utal, Nina Langlet emlékiratában nem említi, hogy Langlet-t hivatalosan leváltották volna főmegbízotti posztjáról a háború alatt.

GABRIELLA: Nem, semmi ilyesmit. Ez teljes mértékben Valdemar Langlet ötlete volt, és Wallenbergnek is ő javasolta.

ULLA: Ők ketten jó barátok voltak?

GABRIELLA: Igen, azok voltak. Langlet fogadta Wallenberget a reptéren, amint megérkezett. Nagyon sokat beszélgettek, és nagyon hosszasan.

ADRIENN: Találkozott Langlet feleségével, Ninával is?

GABRIELLA: Igen, gyakran találkoztam vele.

ADRIENN: Őt milyennek találta?

GABRIELLA: Fantasztikus volt, sokat segített. Orosz volt, de Langlet-val németül beszéltek egymással.

ADRIENN: És Langlet-t milyen embernek tartotta?

GABRIELLA: Valdemart, nem is tudom... Nagyon magas volt, és nagyon szimpatikusnak találtam, hogy ennyire elkötelezett az embermentésben is, nem csak a tanításban. Aztán találkoztam vele az Üllői úton, mielőtt Svédországba utaztam a háború után, és akkor nagyon beteg volt. Köhögött, talán tüdőgyulladása lehetett, és én csak egy hihetetlenül beteg embert láttam az ajtóban, amikor elbúcsúztam tőle, és mondtam, hogy Svédországba megyek a rokonaimhoz, a fehér buszokkal.⁵

ULLA: Szóval te előbb hagytad el az országot, mint ő?

GABRIELLA: Igen, én mentem először. Az ajtóban állt, megöleltük egymást, búcsút vettünk, és mondta, hogy ő is megpróbál hazautazni.⁶

ULLA: Aztán így is lett.

GABRIELLA: Igen, és tudtam, hogy nagyon beteg és nagyon szegény, mindenét elvesztette. Nem is tudom, hogyan történt. Csak az orosz felesége maradt neki, aki vele jött. Annyira szegények voltak, tudom, hogy amikor visszatértek Svédországba, sokan próbáltak segíteni nekik. Én magam is találkoztam vele egyszer-kétszer. Megrázott, hogy mennyire szegény és beteg, még akkor is valami baj volt a tüdejével. Nem tudom, mi történt Svédországgal, hogy egyáltalán nem becsülték

⁵A Skandinávia-szerte történelmi szimbólummá vált „fehér buszok” először a dán hatóságok, majd Folke Bernadotte gróf, a Svéd Vöröskereszt alelnökének koordinációja alatt zajló mentőakció keretében eredetileg skandináv hadifoglyokat és civileket szállítottak haza németországi koncentrációs táborokból. Forrás: <https://natmus.dk/historisk-viden/danmark/besaettelsestiden-1940-1945/de-hvide-busser/hjem-med-de-hvide-busser/>. Letöltve: 2023. jún. 12.

⁶A Langlet-házaspár vélhetően politikai okokból hatalmas kerülővel tért haza Törökországon át hajóval. 1945. május 23-án hagyták el Budapestet, és szeptember 2-án érkeztek meg Göteborgba (Nina LANGLET, *Uo.*).

meg őt, a fordításaiból kellett eltartania magát. Azt sem tudom, hol lakott. Nem a városban, annál kicsit kijebb. És aztán meghaltak, arról is hallottam. Eleinte egyáltalán nem becsülték meg, aztán kicsit talán javult a helyzet.

ADRIENN: Talán a svédek többet tudtak Wallenbergéről?

GABRIELLA: Igen, lehet. De őt sem becsülték túl sokra itt.

ULLA: Igen, ez így van.

ADRIENN: Érdekes, itt Magyarországon Wallenberg neve elég ismert.

GABRIELLA: Itt nem tetszett az embereknek, hogy nem jött haza, amikor visszahívták.

ADRIENN: Visszatérve Langlet-ra, Nina Langlet könyvében azt állítja, hogy szegények voltak, de mindig boldogok amiatt, hogy embereket mentettek.

ULLA: Te hallottál Nina könyvéről?

GABRIELLA: Igen, olvastam is. Nem is tudom, végigolvastam-e rendszeren, de amire emlékszem belőle, az nagyon érdekes volt. Csak Valdemar Langlet-ről tudtam, hogy ír, a feleségéről nem.

ADRIENN: Igen, Langlet Magyarországról is írt egy könyvet: *Till häst genom Ungern*.

GABRIELLA: Igen, azt is olvastam! Csodálatos könyv. Az elején olyan sokat beszélt a lovastúráiról, nagyon fontosak voltak számára. Aztán minden ereje az embermentésre ment. De az első szenvedélye a lovaglás volt.

ADRIENN: Visszatérve az egyetemi munkásságára, mit gondol, akkoriban mennyire érdekelte a magyarokat Svédország, a svéd kultúra?

GABRIELLA: Magyarország annyira megosztott volt: voltak az igazi magyarok, és voltak a nyilasok. Nem is tudom, mit jelentett az, hogy Magyarország, és hogy mi érdekelte a magyarokat. A zsidó származású magyarokat nagyon érdekelte Svédország, természetesen, már több generáció óta. De hogy az átlagos magyarokat különösebben foglalkoztatta volna, azt kétkem.

ADRIENN: És a másik irányba? Langlet elég sok magyar regényt fordított svédre. Szóval talán a svédek érdekelte Magyarország.

GABRIELLA: Igen, ez igaz. És persze mindenkit nagyon érdekelt, hogy mi történt a háború alatt. De azért túl sokat sem lehetett mondani, a szörnyűségekről nem szerettek hallani. Ilyesmiről nem mesél az ember az asztal körül. A problémákról egyébként sem szívesen beszélnek.

ULLA: Voltak, akiket Langlet küldött Svédországba?

GABRIELLA: Igen, ők Wallenberg irodájába mentek papírokért. Langlet inkább azzal foglalkozott, hogy ne vihessék el őket a nyilasok, rengeteg embert mentett meg. És az Üllői úton senkitől nem fogadtak el pénzt, ezt garantálom. De voltak más irodák is, és azt nem tudom, ott mi történt. Az igazán gazdag zsidók szívesen fizettek egy vöröskeresztes védlevélért. Langlet és Wallenberg végig kapcsolatban voltak. Többször is találkoztak. Langlet később is elküldte még egy tanítványát az irodába a Gellért-hegyre Wallenberghez, mert ott olyan emberekre volt szükségünk, akik tudtak svédül, és voltak kapcsolataik Svédországban.

ADRIENN: Mennyi ideig járt egyetemre, mielőtt elkezdett az irodában dolgozni?

GABRIELLA: Nem túl sokáig. Egy, másfél évig, legfeljebb két évig, aztán egyre rosszabb lett a helyzet, és átmentem az irodába.

ULLA: Langlet ezután is tanított az egyetemen?

GABRIELLA: Ekkor már nem tartottam vele annyira a kapcsolatot. Inkább Wallenberg mellett dolgoztam, mielőtt elbúcsúztam Langlet-től és elutaztam.

ADRIENN: Mikor utazott el?

GABRIELLA: Azokkal a fehér buszokkal mentem, amik Svédországból hoztak ételt, vagyis tulajdonképpen Dániából. Már vége volt a háborúnak, így elég egyszerű volt. Negyvenötben. Nyár elején, vagy talán tavasszal.⁷ Először Dániába mentem, és ott át kellett szállnom.

ADRIENN: Milyen volt, miután megérkezett?

GABRIELLA: Egyenesen a rokonaimhoz mentem Lidingöbe. Később aztán Ulla Geigerrel is találkoztam egyszer.

ADRIENN: Szeretne még hozzátenni valamit?

GABRIELLA: Csak annyit, hogy nagyon nagyra becsültem Valdemar Langlet-t, még ha magánemberként nem is tudtam róla túl sokat.

Bangó Adrienn fordítása

⁷Mivel a Langlet-házaspár előtt, tehát 1944. május 23-át megelőzően indult, valószínűleg késő tavasszal utazhatott el.

Görgei, Jókai és a magyar néplélek nyomában

Carit Etlar (Carl Brosbøll):

Két fejezet a *Magyarországon és Erdélyen át* című
útirajzból¹

Buda. Pest.

[...]

A vonat reggel fut ki Pozsonyból, és kevéssel dél után már feltűnik Pest és Buda, a két fivér. Az előbbi az önfeledten lármázó gyerek, akinek külsején korunk összes szeszélyét megfigyelhetjük, a második a csendes és zárkózott báty, aki sötét és komoly emlékek fölött mereng, amelyek közül egy, a törökök másfél évszázados rabigája maradandó nyomot hagyott a városon. A két testvér mintegy a múltat és a jövőt testesíti meg, akik a Duna két partjáról nézik egymást: Buda a magas sziklákról, Pest a lapos síkságról. A jelen megfogta a kezüket, és épített egy ezerkétszáz láb hosszú lánchidat, amely összeköti az újat a régivel. A hídon átkelve egy alagúton át lehet eljutni Budára, és így lesz teljes a kép: a múlthoz a sötétben kutatva találunk el.

[...]

„Régen Magyarország ment Bécshez, most Bécs jön hozzánk”, mondta egy nemesasszony. Ezt az örömet a befolyásos Andrássy gróf szerezte meg Budának. A császári család gyakran megfordul Andrássy társaságaiban, amelyek nem csupán a hatalmas, gazdag és előkelő magyar főúri köröket foglalták magukban, hanem a szellem és tehetség nemesességét is. Andrássy megvalósítja a lehetetlent, ismeri a korszellemet és tudja, hogyan használja azt, mert tisztában van az értékeivel; parancsára összegyűlik az ország szuverén nemessége a trón körül. Ő áll az események végpontján, őrá várt a nép fejlődése során. Andrássy a társadalmi osztályok közötti megbékélés szimbóluma, reggel néptribun,

¹ Carit ETLAR: *Ofen. Pesth és Folket. Stepperne* = C. E., *Gjennem Ungarn og Siebenbürgen: Skildringer*, Koppenhága, Chr. Steen & Søn, 1870, 45–65, 96–138.

este a legarisztokratább a mágnások közül, de mindig izzik benne a hazaszeretet. Fáradhatatlan és sokoldalú, heves és szenvedélyes, lelke és életfolyama mindennek, nyughatatlan elme, teste mintha a munkából merítene erőt. Portréja ott lóg minden szoba falán, képmását megtaláljuk megannyi változatban a legnagyobb árakon. Első rá-nézésre Hesseni Vilmosra, királynénk² néhai édesapjára hasonlít.

[...]

A Duna vize szikrákat vet a napfényben, éneklés és zene hangja száll felénk a kis gőzösök felől, amelyek utasai üdvözlik egymást útban a a Bomba téri,³ vagy más néven a Bruck téri⁴ Császárfürdő felé a budai dombok lábánál. A híd közepén két nagy bronzoroszlán fordítja fenyegetőn kitátott száját Buda felé.⁵ Thorvaldsen⁶ egy közismert, allegorikus ábrázolásán a szeretet győzedelmeskedik az erő felett: Ámor megragadja az oroszslán sörényét és fenyegetőn felé fordítja nyilát. Az állatok királya nagyságáról és erejéről megfélemlítve fejet hajt és megnyalja a fiú lábát. A Lánchídon két galamb idén nyáron egy másik – kissé sajátos, mégis jellegzetes – allegorikus kompozíciót állított össze, amikor az egyik oroszslán tátott szájában fészket raktak maguknak.

[...]

A [pesti] főutcákon pezseg az élet, a helyiek ujjonganak, énekelnek, zajonganak, és a forgatagban minden percben új jelenetek bontakoznak ki. A nyüzsgés és zsongás persze közös Pestben és más nagyvárosokban. Akkor mégis hol van a sajátos, a különleges, ami valóban jellemzi Magyarországnak fővárosát, és amit az idegen itt találni remél? Jól ismerem a nyárspolgárságot, tudom, hogyan kutat a csillogó tekintet csodálat után a másik szemében, hogyan villanak elő a vörös ajkak mögül a fehér gyöngysorok. Tudom, hogyan fújja fel magát az üresség, mint a béka La Fontaine meséjében, és hallottam, ahogy a gondtalanság egyik nap dicséri, másik nap gúnyolja a fénylő napot. Ismerem a jót és a szépet, amely rejtőzködik, mint a virág a levelek mögött, egyszerűen tudom, mi a különbség a látszat és a valóság között, ehhez nem szükséges külföldi egyetemen tanulni. De mégis, melyik alakban találjuk meg a sok közül

²Lujza hessen-kasseli hercegnő (1817–1898), IX. Keresztély dán király (1818–1906) felesége.

³A mai Batthyány tér.

⁴A Batthyány tér ilyen elnevezése nem ismert. A Császárfürdő természetesen nem a Batthyány téren állt, hanem a mai Császár Hotel helyén a Frankel Leó utcában.

⁵Újabb hibás adatok.

⁶*Amor på jorden* (1828). Bertel Thorvaldsen (1770–1844), dán szobrász műve.

a magyart? Hol vannak a leszármazottai azoknak, akik 1741-ben *moriamur pro regét* fogadtak Mária Teréziának, amikor a roppant sasok az uralkodónő fészke fölött gyülekeztek? Hol vannak Görgei honvédjei, akik 1848-ban vállalva döntötték meg a trónt, amelyet apáik védtek? Őket hiába keressük.

A magyar nemesség vidéki földjeire költözött. Palotájának ajtaja-it bezárták, ablakait lemeszelték. A nyári hónapokban csak néhány hivatalnok, dolgozó polgárok, kereskedő zsidók kószálnak az utcákon. Ha a vasúti kalauz bizonygatása, illetve a magyar nyelvű feliratok és utcatáblák nem győztek volna meg bennünket, azt hinnénk, hogy valamelyik párizsi körúton, Bécs egyik elővárosában vagy Hamburgban, egy Alster menti városrészben járunk. De nem! Semmiképpen sem a kalmárlelkű Hamburgban, amelynek szíve a pénztárcájában dobog, és még a szerelmet is az áráról faggatja. A derűs Pestben több az élet-erő, a felhőtlen fiatalság és szabadság. De az ember jobban teszi, ha nem keresi a különlegeset. A pesti urak mintha a koppenhágai divatlapok oldalairól léptek volna elő, a hölgyek *chignon*-jai az østergade-i hajszobrászok kirakataiban is állhatnának, ugyanazokat a ruhákat és torz divatot látjuk, mint nálunk.

[...]

Leírásom csupán felszínes képet ad Magyarország legnagyobb városáról, Bécs kicsinyített másáról, ahol minden új és modern, és ahol minden a gyors és előretörő fejlődésről tanúskodik. Minden nap egy új templom, múzeum vagy palota alapkövét teszik le, és minden évben új utcákat nyitnak meg az üres terek helyén. Pesten köttetnek meg az ország legfontosabb kereskedelmi ügyletei, az áruk vasúti síneken vagy a Dunán érkeznek ide. A szállókban hemzsegnak a külföldiek, és a fővárosban találkoznak telente a régi nemesség tagjai. Micsoda étellel telik meg ilyenkor a város, milyen buzgóság szállja meg a helyieket, akik az arisztokrácia szükségleteit igyekeznek kielégíteni! A Váci utcában kiállított ékszerek, borostyán, bársony, atlasz, bundák és luxuscikkek kétségkívül az összes koppenhágai üzlettulajdonos érdeklődését felkeltenék.

Száz évvel ezelőtt Pest nem volt több, mint egy sor parasztház, egy mező és egy legelő – semmi más. Vajon mi lesz belőle, amikor engem és Téged is elfelejtenek? Addigra talán Bécs teljes egészében Pestre költözik, ahogy az az előkelő hölgy állította, vagy a gyászoló özvegy sorsára jut, mint Pozsony, amely már csak az emlékeinek él.

A nép. A sztyeppék.

A Magyarországra vándorló népek közös közlekedési útvonala mindig is az ország közepén elterülő, Erdélytől Pestig tartó, a Tisza és a Duna által határolt nagy pusztán át vezetett. A 9. században délkelet felől érkező magyarok elszórt szláv és vlach közösségekkel találkoztak, akiket elüldöztek vagy keveredtek velük. Északról és nyugatról jöttek be a germánok vagy szászok, kultúrájukat és németes szokásaikat magukkal hozva. Galíciából vándoroltak ide a rutének egészen Máramarosig, akik előzőleg a vlachokból váltak ki. Nagyjából ezzel egy időben telepedtek le a románok azon a vidéken, amely mind a mai napig az ő nevüket viseli. Dél felől különböző korokban érkeztek az országba zsidók, horvátok, szerbek és cigányok. Mindezen nemzetiségek közül Magyarországon a szlávok, a magyarok és a németek képezik a legnagyobb törzseket, akik sajátos jellemvonásokkal és nyelvvel rendelkeznek, a többi népcsoport jellegzetességei eltűnőfélben vannak.

[...]

A magyarok népcsoportja alkotja a tényleges magyarságot,⁷ eredetüket régóta különfajta találgatások övezik. Egyesek Attilára és a hunokra vezetik vissza őket, mások a finnekre, megint mások a törökökre vagy a pártusokra. Abban biztosabbak lehetünk, hogy a magyarok már a honfoglaláskor nemzetségekből és törzsekből álltak, legalábbis az elnevezések napjainkig átöröklődtek. Míg a szlovákok főleg észak felé indultak el, a szerbek lent maradtak a Bánság déli pusztáin, a magyarok pedig benépesítették az egész országot Szepestől Erdélyig, és Romániában sem elhanyagolható a számuk. A szlovákok másoknak szolgáltak, a szerbek háborúztak és védték a határt, a magyarok viszont rendszerint elkerültek minden olyan tevékenységet, amely alávetett helyzetbe vagy szolgasorsba taszította volna őket, már amennyire ez lehetséges volt. A magyar ember fogadós, kereskedő vagy kézműves sem akart lenni, inkább szarvasmarha- és lótenyésztéssel foglalkozott, mindig élen járt a képzettségben és a fejlettségben. A magyarok éleseszű és gazdag nép hírében álltak, ami hatalommal és befolyással is járt.

[...]

⁷ Etlar az etnikai és az állampolgársági csoport közötti különbség érzékeltetésére a germán nyelvekből ismert két köznév többes számú alakját használja: *magyarer* és *ungarere*. Előbbit a korabeli dán nyelvben az akkori magyarság elődjének tekintett, honfoglalás-korabeli történelmi magyarságra használták, utóbbit a modern kor magyarajkú és nemzetiségű többségi lakosságára.

A városokban a magyarság elveszik az egyéb lakosok között, jellegzetességei háttérbe szorulnak, egyedül a nyelv és a sajátos fizionómia különbözteti meg őket a szászoktól, a szlovákoktól és a szerbektől. A magyarok amúgy sem rajonganak a városokért, ahol kénytelenek engedelmeskedni a helyi törvényeknek, szabályoknak és szokásoknak. Vidéken ezzel szemben a maguk urai, és csak itt tudjuk megfigyelni azt a szellemiséget, amely együttélésüket és foglalatosságaikat, otthoni és társas viszonyukat jellemzi, egyszóval így tudjuk a maga teljességében megismerni történelmüket, és nem külsőleges eseményekben, amelyek csupán hatásai és következményei a fenti sajátságoknak.

[...]

A lóversenyben, a parforce-lovaglásban és a lóidomításban nincs párja a magyarnak, kétségtelenül a leghajlékonyabb és legvakmerőbb lovas az egész világon. Még a legvadabb és legszilajabb ló is hagyja, hogy megzabolázza. Amikor felül a nyeregbe, szinte összenő az állattal, és képes látszólag erőfeszítés nélkül rábírní őt arra, hogy minden kósza ötletének engedelmeskedjen. Minderről számos furcsa történet kering a nép körében. Például Gróf Sándor Móricról⁸ azt mesélik, hogy négyfogatú, nyitott lovashintójával hajtatott le a Budai Vár meredek lépcsőin a Duna-parti Vízivárosig. Szintén róla olvastam, hogy Tatár nevű lovával átugratott egy kétlovas parasztszekér fölött, amikor egyszer egy szűk pesti utcában sétalovaglás közben beszorult a szekér és egy főúri hintó közé. Ez a két történet minden bizonnyal színigaz, hiszen a róluk szóló beszámoló itt hever előttem, a gróf aláírásával ellátva.

[...]

A magyar emberből sugárzik a vele született fenség. Otthona minden boldogsága, legigazibb nemessége hitvesében és lányaiban fejeződik ki. Sosem a porban keresi a szerelmet, ahogy a mámort sem a csapszék orgiáitól várja. Fiát mély erkölcsi érzésre, a családi élet tiszteletére, a szülők iránti alázatra és engedelmességre neveli, és ezek az ajándékok a fiú egész jövőjét be fogják ragyogni. A feleség, ez a szelíd szemű édesanya, lányaiban éli le újra az életét. Cicerót olvastat velük, és minden olyan tudást átad nekik, amit ő valaha elsajátított: a növények életét Linné, az ég működését Galilei magyarázatai alapján. Továbbá megtanítja őket dolgozni, szeretni és együttérezni, egyszóval a lelkileg gazdag

⁸Gróf szlavniczai és bajnai Sándor Móric (1805–1878) magyar főúr, császári és királyi kamarás, nemzetközi hírnű lovas, úszó és vadász. Ehhez lásd még: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedés 1908, XII, 144.

élet nagy dolgaira neveli őket. Nem ez a summája minden szükséges tudásnak, nem ezen a három pilléren nyugszik létünk minden rejtett boldogsága? Ebben az házban soha senki nem hallott azokról a végzetes megrázkódtatásokról vagy az újdonság és változás után sóvárgó, kielégíthetetlen vágyról, amelyet mintha a jelenkor táplálna belénk.

[...]

Képzeljünk magunk elé egy mérhetetlenül széles, homokos vagy füves pusztát. Sehol egy kő, hegy, domb vagy emberlakta ház nem magasodik, akármerre nézünk, csak síkságot látunk. [...] Gyönyörű látványt nyújt a pusztai naplemente. Délnyugat felé az ég mintha lángokban állna. A föld fölött a horizont a legkülönbözőbb színekben, először sárgán és sötétvörösén izzik, majd lilára vált, végül a köd beálltával eltűnik az ég mély sötétkéjében.

[...]

Hajnalhasadáskor a hatalmas pusztákon felébred az élet. A marhák az itatókhoz kíváncznak, a juhokat kihajtják a legelőkre, lónyerítés hallatszik. Az apró tűzegkunyhókból vagy a négy cölöpön álló, nádtejtős házakból kilépnek a pásztorok és lehajtják a szétszórodott nyáját a kutakhoz. A napot hason fekve vagy összegörnyedve töltik házaik árnyékában, és mereven bámulnak maguk elé. Ha a tűző napon rájuk melegszik a ruha, megszabadulnak tőle, hosszú, fekete hajuk csillog a disznózsírtól. Kalapjukba, már amelyiknek van, frissen kaszált fűvet szórnak, így hűsítik magukat. A magány komolysága és melankóliája mély nyomot hagyott rajtuk. Órákat lehet eltölteni a társaságukban anélkül, hogy egyetlen szót is váltanánk velük.

[...]

Debrecenből minden reggel indul lovaskocsi. A pusztán át eljuthatunk Nagyváradig, onnan pedig tovább az erdélyi hegségekig és Kolozsvárig. Aki azonban a vasutat választja dél felé, kénytelen először visszavonatozni a szolnoki főállomásra. A reggeltől estig tartó úton a táj ugyanazt a gyászos arcát mutatja. Cserepes talajú, végeláthatatlan, néptelen puszták, homokos síkságok vagy hordalékföldes táj terül el előttünk. A gyepek és a moha zöldből fokozatosan sárgásbarnára száradt, mindenütt megművelhető szántókat látunk, de senki sem foglalkozik velük. Az a néhány város, amelyen áthajtunk, távol van egymástól, és mindegyiknek ugyanazok az ismérvei: kis házak, széles utcák és egy sor állattartásra és gabonátárolásra szolgáló melléképület. A nagyvárosokban általában azt hiszik, hogy a marhát az ember

kedvéért teremtték, errefelé viszont úgy gondolják a helyiek, hogy házaik és pajtáik csak a marhák érdekeit szolgálják.

Csúr Gábor Attila fordítása

Georg Brandes: *Görgei Artúr*¹

Fél évvel ezelőtt budapesti látogatásom alkalmával éppen vacsorához készülődtünk, amikor hatalmas meglepetés ért. Egy magas, erős, jóvágású, ősz hajú, szakállas férfi lépett hozzám, akit a háziúr Görgei tábornokként mutatott be. Nem átalítottam feltenni a gondolataim közé furakodó kérdést: Csak nem a '48-as Görgei? – Az úriember széles mosollyal az arcán felelt: Teljes életnagyságban. – Valóban ő volt. Tudatlanságomban azt sem tudtam, él-e még, erre most ott állt előttem, délcegen. Élete nyolcvanhárom évének terhét oly könnyedséggel hordozta, mintha alig múlt volna ötvenéves, és ugyanolyan fürgén mozgott, amilyen lendülettel szavait fonta egymásba.

Görgei, a szabadságharc főparancsnoka, egy ideig Magyarország teljhatalmú diktátora fekete felöltőjében semmiben sem különbözött az átlagos halandóktól, amint velem szemben helyet foglalt az asztalnál. Egyedül a koponyája hátulsó felén húzódó forradás, egy orosz penge [sic!] okozta heg emlékeztetett regényes múltjára.

Gondolatban felidéztem ifjúkorát. Először a magyar királyi nemesi testőrségben szolgált Bécsben, majd huszárfőhadnaggyá nevezték ki, később ráunva a békés szolgálatra kilépett a hadseregből és Prágában telepedett le vegyészként. A tudományos életben is jeleskedett, a Bécsi Akadémia gondozásában megjelent, a kókuszolaj szilárd és folyékony zsírsavjairól írt tanulmányával hívta fel magára a figyelmet. A forradalom kirobbanását követően gyutacs- és csappantyúgyárat alapít, majd a forradalmi kormány megbízásából fegyvereket vásárol Belgiumban. Hazatérve a nemzetőrség parancsnoka lesz, és megakadályozza a horvát haderők dunai átkelését. A tétlenkedők rettegnek tőle, ugyanakkor mérhetetlen népszerűsége tesz szert, miután árulás vádjával bitófára küldi a tehetős Zichy Jenő [sic!] nagybirtokost. Tízezer horvát katonát kényszerít megadásra a csatatéren, de az osztrák hadsereg előtt visszavonulót fúj. Nyílt vitába keveredik a magyar kormányval, amikor élesen bírálja Kossuth elhibázott parancsait, ezzel az államférfit téve felelőssé a háború szerencsétlen alakulásáért. 1849 januárjában kénytelen elhagyni a fővárost, de sikerül egyesítenie erőit a Klapka vezetése alatt

¹Georg BRANDES: *Arthur Görgei* = G. B., *Samlede Skrifter*, VII, Koppenhága és Kristiania, Gyldendalske Boghandel–Nordisk Forlag, 1906 [1900], 169–173.

álló csapatokkal. Miután egy vesztes ütközetet követően Dembinszky tábornokot leváltják, Görgeit nevezik ki a teljes, ötvenezer fős magyar haderő főparancsnokává. Előbb több napos ütközetben Windischgrätz fölött arat győzelmet, aztán visszafoglalja Pest-Budát, döntő csapást mér Wohlgemut tábornokra és felszabadítja Komáromot. Amikor 1849. április közepén Magyarországot független köztársasággá nyilvánítják, Görgei főparancsnoki teendői mellett átveszi a hadügyminisztérium vezetését is.

Harmincéves korára pályafutása csúcsára ér, és egész Európa tekintete rá szegeződik.

Az orosz csapatok bevonulásával azonban elpártol tőle a szerencse, ahogyan az országtól is. Vereség vereséget követ a túlerőben lévő egyesült osztrák-orosz haderővel szemben, és amikor Kossuth lemondását követően kinevezik az ország teljhatalmú vezetőjévé, hatalma jelképes, tehetségét csak a győztes orosz csapatokkal folytatott tárgyalásokban kamatoztathatja.

Haynau győzelmei után a további ellenállás lehetetlenné válik, ezért Görgei Világosnál leteszi a fegyvert az orosz erők előtt. Magának nem kér kegyelmet, Magyarországnak pedig nem sikerül előnyös feltételeket kiharcolnia. Ez a kudarc fordítja az osztrákok kegyetlen ítéleteitől szenvedő népet Görgei ellen. Korábban piederstálra emelték, most hazaárulással vádolják a hőst, akit akkoriban Klagenfurtban tartanak fogságban. Csak 1868-ban tér vissza Magyarországra, ahol visszavonultan él. Hazájában csak napjainkra feledik a hazaárulás ostoba vádját, és ma már mély megbecsülés övezi a kiváló tábornokot.

Az asztalnál a társalgás a nap eseményeire terelődött. Köszöntőt mondtak a születésnapját ünneplő háziúr, valamint az egyik vendég tiszteletére. Görgei mindvégig jó kedélyű, élénk és szerény maradt, és legalább olyan figyelmes hallgatóságnak bizonyult, amilyen élvezetes volt őt hallgatni. Persze a beszélgetés, ahogy az egy ilyen asztaltársaságnál lenni szokott, csupa jelentéktelen apróságról szólt.

Bizonyára semmi rendkívüli nincs abban, ha egy nagyszerű férfi a mindennapokban szerény és hallgató. Csak a gyermek képzelet, hogy a tekintélyes emberek mindig tekintélyükhöz mértén viselkednek. Csak a tudatlanok hiszik, hogy nagyjainkat mindig olyannak láthatjuk, mint amikor sorsfordító tetteiket hajtották végre. Görgei arckifejezése mégis különösen hatott rám. Tekintetében akaratom ellenére a katonai keménységét kerestem, azét a férfit, aki halálra ítélte a becsvágyó földbirtokost, hogy példát statuáljon. Próbáltam felismerni a daco-

ló főparancsnokot, aki vádiratában tisztjeivel együtt azt a forradalmi kormányt támadta, amelyre felesküdt. Görgői egyszerre volt tudós, ügyes stratégia, kíméletlen hadvezér és Magyarország teljhatalmú vezetője, aki később fogoly, számkivetett, majd negyven éven át gyűlölt hazaáruló és nemkívánatos személy lett. A viharokat ő idézte elő vagy pont a feje fölött vonultak el, és most ott ült az asztalomnál délcegen, egyszerűen, mint bármely halk szavú vendég.

Ezek a gondolatok mégsem okoztak akkora fejtörést, mint az a csodálatraméltó tény, hogy a szemközt ülő férfi csupán harmincéves volt, amikor közönséges hadnagyból szélesebben hazája legmagasabb rangú emberévé lépett elő, mindössze harmincegy éves korára teljesítette a hivatását, biztosította helyét a világtörténelemben, hogy aztán a világtól visszavonultan éljen anélkül, hogy a keserűség vagy a közöny elhatalmasodott volna rajta.

Ilyesmi időnként előfordul az átlagon felüli, tette kész emberek körében. Ez történt a bátor és büszke Vera Zaszuliccsal. Amikor 1878 januárjában rálőtt Fjodor Trepov kormányzóra, aki megkorbácsolta egy politikai foglyot, egy csapásra Charlotte Corday-ével vetekedő hírnévre tett szert az egész világon. Miután az esküdtszék felmentette, és az orosz kormány hiába próbálta elfogni, az iránta érzett rokonszeny, ha lehet, még tovább nőtt Európában. Neve mégis feledésbe merült. Nem azért, mert kényszerű visszavonultságban élt titkos álnév alatt Londonban, vagy mert nem volt elég rátermett, ellenkezőleg, életrevaló, pallérozott és kiművelt volt. De az egyszerű, szorgalmas, az eszme iránt elkötelezett Zaszulicsból a legkisebb becsvágy is hiányzott. Cselekvésre született, aki mély elszántsággal, egyetlen fölösleges szó nélkül kész volt kockára tenni az életét. Lelke eredetisége – akárcsak Görgéié – mégsem bontakozhatott ki teljes egészében, mert ehhez rendkívüli körülményeknek kellett volna teljesülniük. Még most is alig múlt el negyvenéves, étellel teli, mint kevesen, amit fürge kézmozdulatai és tüzes beszéde is bizonyít. Bár gazdasági röpirataival kétségkívül hasznos munkát végez, hogy hazája szellemi forradalmát győzelemre juttassa, élete legfontosabb eseményét mégis visszafordíthatatlanul maga mögött hagyta.

Ennek a jelenségnek a paródiáját ismerhetik azok is, akik annak idején találkoztak Frederik Høedttel. A színész 1851-ben páratlan Hamlet-alakításával vált ismertté, de bármily tehetséges volt is, valójában ebből a sikerből élt egészen a hatvanas évekig.

A szavak embere gyakran irigykedik a tettek emberére. Hiszen csak ritkán vagy sohasem jut akkora hatalomhoz, mint azok, akik a szó legszorosabb értelmében parancsolnak, jutalmaznak, büntetnek vagy győzedelmeskednek. A békés természetű asszonyok bizonyára irigylik a hősnőket, akiknek a nevét egyetlen cselekedet következtében örök dicsfény övezi, melyet sem kiváló regény, sem pazar színdarab nem adhat, és hasonló hírnévvel – furcsa mód – csak egy-két színésznő büszkélkedhet. Azoknak a férfiaknak és nőknek ellenben, akik életüket a cselekvésnek szentelik, a csillagok különleges együttállására van szükségük, mely megtöri a hétköznapi egyhangúságát és megteremti a lehetőséget, hogy megmutassák valódi énjuket. A művészi vagy tudományos hajlamú emberek csekély mértékben szorultak a környezetükre, ha az ismertség fényéből a feledés homályába hátrálnak, az önnön ballépésük, nem a külvilágé.

Az összehasonlítás különösen kézenfekvő volt, mivel azután, hogy néhány órát Göргеivel tölthettem, másnap annak az embernek az asztalánál ültem, akit egyhangúlag a legfontosabb magyarként tartanak számon. Maurus Jókai – magyarosan Jókai Mór – most hetvenöt éves és Görgeihez hasonlóan az 1848-as forradalom idején vált híressé. Az őt övező tisztelet azonban azóta sem halványult, sőt inkább növekedett. Lenyűgöző képzelőereje kimeríthetetlen gondolatgazdagsággal párosult. Töretlen lendülettel vetette bele magát az alkotásba, háromszáznál is több könyvével az egész nemzet elismerését kivívta. Különös fantáziájának csodálatos és páratlan ereje már korán az ország első írójává tette és ez a tiszteletreméltó hely agg korára is megilleti azt a férfit, aki 1848-ban Petőfi barátja és bajtársa volt.

Mindent egybevetve a szavak embere semmit sem mondhat a tettek emberének.

Novotny Gergely fordítása

Csűr Gábor Attila:

„Vive la joie Hongroise” – Herman Bang és Magyarország

Herman Bang¹ (1857–1912) író, költő, színész, színházi rendező és újságíró a 19. és 20. század fordulójának meghatározó alakja volt a dániai irodalmi és kulturális életben, valamint a párizsi, prágai és berlini értelmiségi és művészkörökben. Az excentrikus természetű, homoszexuális vonzódásait rosszul leplező és éppen ezért saját korában igen megosztó dán író nevéhez számos hosszabb-rövidebb elbeszélés, regény és kevésbé ismert költemények kötődnek. Az irodalomtörténet általában a dekadencia, az impresszionizmus, a századforduló, a klasszikus modernség, a vitalizmus és a naturalizmus vonulatához kapcsolja.² Egzaltált stílusát, nyelvi letisztultságát és egyszerűségét, valamint szokatlan téma-választásait szokták fő erőnei közé sorolni, és a skandináv irodalmi nyilvánosságban a mai napig kiemelkedő szerzőnek számít. Frissességét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy több kortárs dán realista prózaíró tekint rá mestereként és az irodalomtörténet is nem egyszer összekapcsolja őket.³ *Ved Vejen* című elbeszélését 2006-ban hivatalosan felvették a Dán Kulturális Minisztérium megbízásából 2005 és 2006 között összeállított nemzeti művészeti kánonba.⁴

Jelen tanulmány első fele Herman Bang 1904-es budapesti útjáról, műveinek fordításáról és hazánkhoz való kötődéséről szól. A máso-

¹A század eleji magyar sajtóban gyakran Hermann alakban.

²Lise BUSK-JENSEN, *Storbyen, det moderne livs scene = Dansk litteraturs historie*, szerk. Klas P. MORTENSEN, May SCHACK, Koppenhága, Gyldendal, III, 188–191; Sten RASMUSSEN, *Forfatterportræt af Herman Bang* (<https://tekster.kb.dk/text/adl-authors-bang-p-val-root>) (letöltve: 2023. aug. 28.); Mads BUNCH, *Samtidsbilleder*, Frederiksberg, Dansk lærerforeningens Forlag, 2009, 119; Peer E. SØRENSEN, *Eksil og modernitet – Herman Bang mellem dekadence og vitalisme*, Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift, 2011/1, 84–92.

³Ehhez lásd például: Katharina MÜLLER, Stephan Michael SCHRÖDER, *Helle Helle, Herman Bang og Vilhelm Topsøe. Punktnedslag i den danske realismetradisjonen = Millenium. Nye retninger i nordisk litteratur*, szerk. Mads BUNCH, Hellerup, Forlaget Spring, 2013, S. 44–64.

⁴https://kum.dk/fileadmin/_kum/5_Publikationer/2006/kulturkontakte_n_kulturkanon_2006.pdf. Letöltve: 2023. aug. 29.

dik fejezet a részben magyarországi tematikájú *De uden Fædreland* –⁵ (1906) című regény dániai és hazai fogadtatását hasonlítja össze. Az utolsó bekezdésekben személye, hatása és munkássága magyarországi megítéléséről szeretnék írni két választott szerző (Lukács György és Juhász Andor) szövegei alapján.

Herman Bang Magyarországon: utazás(ok), fordítások

Herman Bang élete nagy részét külföldön töltötte: Berlinben, Prágában és Párizsban, vagy éppen úton volt két nagyváros között. Ed-digi tudásunk szerint egy alkalommal fordult meg Budapesten, amikor 1904-ben Prágából és Bécsből Bukarestbe utazott, és pár napot a ma Marriott Hotelként üzemelő, a pesti rakparton a Vigadó mellett található egykori Grand Hôtel Hungariában (más néven a Hungária Nagyszállóban) töltött. Mivel a magyar sajtó nem emlékezett meg a látogatásról, csak a szerző leveleiből tudunk következtetni arra, hogy egészen pontosan mennyi ideig maradt a fővárosban. 1904. december 1-jén Bang még Bécsben tartózkodott,⁶ azonban 4-én már Budapestről címezte a borítékokat (feltehetően 3-án este érkezett),⁷ 8-án pedig már Dél-Romániából, Orsovából jelentkezett egy képeslappal,⁸ úton Bukarest felé. A címzettek: Nini Holst, a szerző nővére, Christian Houmark, dán újságíró, író és drámaíró, ill. Oluf Heise, Bang barátja. Az utazás céljáról és motivációjáról keveset tudunk, a szerző feltehetően baráti kölcsönből fedezett közép- és kelet-európai tanulmányi kirándulásként tekintett a Bukarestbe vezető útra,⁹ amelyre még az 1905 januárjától

⁵Nicholai Reinseth a regény 2008-as szövegkritikai kiadásához fűzött utószavában felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy az első nyomtatott kiadásban a cím része a szóköz és a gondolatjel. Ennek jelentőségét taglalja: Stephan Michael SCHRÖDER, *Der Fluch Europas. Eine topographische Lektüre von Herman Bangs De uden Fædreland – = Herman-Bang-Studien. Neue Texte – neue Kontexte*, szerk. Annegret HEITMANN, Stephan Michael SCHRÖDER, München, Herbert Utz, 2008, 283–313, 290. Az egyszerűség és közérthetőség kedvéért a tanulmányban a magyar fordítás címét (*A hazátlanok*) használom majd.

⁶https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041129004. Letöltve: 2023. aug. 14.

⁷https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041204002. Letöltve: 2023. aug. 14.

⁸https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041208001. Letöltve: 2023. aug. 14.

⁹https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041104001. Letöltve: 2023. aug. 14.

kezdődő, vidéki dániai felolvasásturné előtt szeretett volna sort keríteni. A Koppenhágától az eredeti tervek szerint Belgrádig és Szófiáig¹⁰ tartó úton egy kísérője volt, személyi titkára, Knud Ernst személyében.¹¹

A képeslapmelléklettel¹² ellátott első budapesti levél tehát december 4-i keltezésű.¹³ Itt rögtön felvetődik egy kérdés, hiszen Bang elárulja, hogy nem először jár a városban, viszont sem a szerző levelezésében, sem a korabeli sajtóban nem találunk utalást az első útra. Egy 1886-ból származó, Edvard Brandesnek¹⁴ címzett levélből¹⁵ (dátum nélkül, de talán májusra datálható), valamint egy Peter Nansennek szánt 1886. július 9-i levélből¹⁶ megtudjuk, hogy Bang az 1886–1887-es tél egy részét Prágában vagy Pesten akarta eltölteni. A későbbi levelek keltezése arról tanúskodik, hogy már júliusban továbbindult Prágába, ahol végül bő egy évet töltött. Talán ez idő alatt valósult meg az első magyarországi út, erre utal Stephan Michael Schröder¹⁷ Bang kifejezetten a német olvasóközönség számára összeállított *Aus der Mappe* (1908) című, elbeszéléseket és elmélkedéseket (Betrachtungen) tartalmazó kötetére hivatkozva. Szintén a kötet egyik elbeszélésére (*Der rumänische Weihnachtsbaum*) utal George C. Schoolfield,¹⁸ amelyben Bang elejti, hogy nem 1904-ben látta először Orsova környékét és az Ada Kaleh szigetet (erről bővebben lentebb). Schoolfield szerint az első látogatás feltehetően 1886-ra tehető, amikor Bang a Politiken dán napilap balkáni tudósítójaként dolgozott, ez tehát megerősíti a fenti feltevést.

¹⁰Erre találunk utalást itt: https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041129004 és itt: https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041204001. Letöltve: 2023. aug. 14.

¹¹https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041123001. Letöltve: 2023. aug. 14.

¹²https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041204002. Letöltve: 2023. aug. 14.

¹³https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041204001. Letöltve: 2023. aug. 14.

¹⁴1847–1931. Dán író, politikus, a modern áttörés fontos alakja, Georg Brandes legfiatalabb öccse.

¹⁵https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_18860500001. Letöltve: 2023. aug. 14.

¹⁶https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_18860709001. Letöltve: 2023. aug. 14.

¹⁷SCHRÖDER, *Der Fluch...*, 300–301.

¹⁸George C. SCHOOLFIELD, *Herman Bang = G. C. S., A Baedeker of Decadence*, London, New Hawen, Yale University Press, 2003, 305–326, 312.

Visszatérve az 1904-es úthoz: Bang legközelebb december 6-án jelentkezik,¹⁹ amikor is tudatja barátjával és hitelezőjével, Oluf Heiséval, hogy másnap már tovább is utazik az Orient Expressen Bukarest felé. Bevallja, hogy Pestet sokkal jobban kedveli, mint Bécsét, amire szintén utal egy 1904. november 29-i, Christian Houmarknak küldött levelében:

Alig tudok beszámolni valamiről. Bécs tele van fűzőben feszítő hadnagyokkal, hatalmas fenekű nőkkel és pazar épületekkel, amelyek állandóan meglepik a szemlélőt. Nem is tudtam, hogy majdnem kétmillióan lakják ezt a várost.²⁰

Ezzel szemben Pestet így jellemzi:

Pest egyébként csodálatos. Paloták városa, amely mindössze negyven évvel ezelőtt nőtt ki a földből. A világ egyetlen városában sem gyűjtanak ennyi lámpát esténként, mint itt. Megannyi fény világítja meg a házakat, az embereket és az utcákat – .²¹

Utolsó budapesti levelének²² szélén december 7-e, este tizenegy óra áll. A Houmarknak címzett rövid üzenetben Bang mindössze tudatja, hogy percekben belül felszáll az Orient Expressre. A szűkszavú híradást egy francia nyelvű fordulattal zárja: „Vive la joie Hongroise”, vagyis „Éljen a magyar életöröm”. Az utazás további részleteiről nem tudunk meg többet a levelezésből. Antal Sándor, az 1908 és 1913 között Németországban és Skandináviában tartózkodó újságíró, költő és műfordító

¹⁹https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041206001. Letöltve: 2023. aug. 14.

²⁰„Der er egenlig slet intet at skrive. Wien er en By fuld af Lieutenanter med Korset, Kvinder med mægtige Bagdele og Pragtbygninger, som bestandig overrasker Øjet paany. Jeg vidste selv ikke, at den havde to Millioner Indbyggere. Men det har den næsten.” https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041129004. Letöltve: 2023. aug. 14. Valamint a már hivatkozott 1886. július 9-i levelében írja: „Jobban járok, ha egy kicsit még itt maradok, aztán továbbutazok Prága vagy Pest felé. Még nem tudom, melyik legyen. Néma vigaszt jelent, hogy Bécsnél *rosszabb* egyik sem lehet.” („Det er vel bedre at holde ud her noget endnu og saa skifte Opholdssted – enten Prag eller Pest. Jeg véd endnu ikke hvilket. En Trøst er det jo, at *værre* end Wien kan det ikke blive.”).

²¹https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041206001. „Pest er iøvrigt vidunderlig. En By af Paladser, skabt og skudt af Jorden i Løbet af fyrretyve Aar. Og i ingen By i Verden tændes der om Aftenen saa mange Lys. Det er et Lysvæld over Huse og Mennesker og Gader – ”. Letöltve: 2023. aug. 16.

²²https://text.dsl.dk/books/bang-h_letters/bang-h_19041207001. Letöltve: 2023. aug. 16.

egy 1912. május 12-re datált, Az Ujságban közölt írásából²³ kiderül, hogy a Grand Hôtelben tett látogatása során találkozott az 1904-ben Pesten tartózkodó Banggal, akivel a *Les quatre Diables*, vagyis *A négy ördög* című novella filmvászonra alkalmazott változatának nemzetközi sikereiről beszélgettek. Több külső forrás nem hivatkozik Bang magyarországi útjára, így valószínű, hogy az író kerülte a nyilvánosságot, és csak köztes állomásként tekintett Budapestre.

A következőkben áttérek Herman Bang magyarországi megjelenéseinek adataira. Mivel Wulf Sámuel²⁴ és Mádl Péter²⁵ már tekintélyes anyagot gyűjtöttek a hazai Bang-recepcióról, az alábbi oldalakon azokra a kérdésekre összpontosítok majd, amelyek kimaradtak vagy kiegészítésre szorulnak.

A szerző munkásságáról először egy 1886-ból származó rövid hírben értesülhetett a magyar olvasó, amikor is a Budapesti Hírlap január 16-i számában közzétették, hogy a dán író kiutasították Németországból. Legközelebb a Pallas Nagy Lexikonában találjuk meg a nevét 1893-ban, pár soros jellemzés kíséretében. A századfordulótól kezdve, gyakran több lapszámon átívelve sorra jelennek meg novellái és regényei országos és helyi lapokban.²⁶

²³https://adt.arcanum.com/hu/view/AzUjsag_1912_05-1/?query=%22herman%20bang%22&pg=363&layout=s. Letöltve: 2023. aug. 16.

²⁴WULF Sámuel, *Magyar ördögök: Herman Bang Les Quatre Diables című elbeszélése magyar fordításban – De ungarske djævle: Herman Bangs Les Quatre Diables i ungarsk översættelse* (mesterszakos szakdolgozat), Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2020.

²⁵MÁDL Péter, *SCHB: a bibliography of Scandinavian literature in Hungarian translation and Scandinavian studies in Hungary*, Bp., Argumentum 2016.

²⁶Meglepő tény, hogy Herman Bang csak halála után arat általános sikert hazánkban. 1912-ben egy újabb hosszú körutat tervezett Oroszországtól Amerikán, Japánon, Kínán, Indián, Ceylonon, Egyiptomon és Olaszországon át vissza Dániáig. New Yorkig még eljutott, ahol a dán kolóniának tartott felolvasóestet zajos tetszés fogadta. Amerikai körútja során egy vonatfülkében rosszul lett, és az odgeni kórházban szélütés következtében meghalt. Haláláról számos magyarországi újság és folyóirat, többek között a Nyugat is megemlékezett (PETERDI István, *Herman Bang*, Nyugat, 1912/4, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00098/03173.htm>. Letöltve: 2023. aug. 28.).

Periodikákban megjelentek:²⁷

Elhunytó tűz (Ved Vejen), ford. T. G.²⁸ Magyar Nemzet 1902/104–146.

A világ sora,²⁹ ism. ford., Magyar Gêniousz 1902/35, 566–570.

A fehér ház (Det hvide Hus), ford. F–K. M.³⁰ Magyar Nemzet 1903/33–49.

Az első csók,³¹ 1904/167, 1–2.

Az ellenségek (Genstridige Sind), ford. Szász Zsomborné, Uj Idők 1906/30, 84–86.

Ottó Henrik (Otto Heinrich), ism. ford., A Hét 1906/46–48.

A rózsáskörmű pincér (Franz Pander), ism. ford., A Hét 1906/3–4.

A négy ördög (Les quatre Diables), ism. ford., A Hét 1906/14–18.

A színész tanulmányutrá megy,³² ism. ford., Az Ujság, 1907/216.

A csavar,³³ Budapesti Hírlap, 1908/12, 2–3.

Emlékezés,³⁴ ism. ford., Pécsi Közlöny 1908/138, 2–3.

Egy pár könyecsepp (Souvenir), Az Ujság 1908/167, 17–18.

Szentivánéji álmom,³⁵ ism. ford., Tolnai Világlapja 1910/11, 612–614.

Reménytelen nemzedék (Haabløse Slægter), ford. SZEKERES Jenő, Pesti Napló 1910/68–123.

Úton (Ved Vejen), ism. ford., Pesti Hírlap 1911/56–79 (befejezetlen).

Megemlegetsz (Men du skal mindes mig), ism. ford., A Hét, 1911/16, 254–257.

²⁷A két lista részben Horváth Klaudia gyűjtése.

²⁸Azaz Török Gedeon, Osvát Ernő vagy Elek Artúr írói álneve.

²⁹A kutatás jelenlegi állapotában a forrásszöveg ismeretlen.

³⁰Talán Kaffka Margit, lásd: GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon*, Akadémiai, Budapest, 1956, 164.

³¹Ismeretlen forrásszöveg.

³²Ismeretlen forrásszöveg.

³³Ismeretlen forrásszöveg.

³⁴Ismeretlen forrásszöveg.

³⁵Ismeretlen forrásszöveg. Megjelent még: Az Ujság, 1915/198, 23.

*Egy egész élet,*³⁶ ism. ford., Népszava, 1911/210, 2–3.

*Impressziók. A Stockholms Dagblad számára írta Hermann Bang,*³⁷ ford. Ungersven,³⁸ Nyírvidék 1912/18, 2.

A hercegnő (Son Altesse), ism. ford., Pesti Napló 1913/274–295.

A lelkész (Præsten, ism. ford., Délmagyarország 1913/290, 2–3.

A hazátlanok (De uden Fædreland –), ism. ford., Világ 1914/27–109.

*Letört nagyság,*³⁹ ism. ford., Az Ujság 1914/32.

A vénkisasszony (Frøkenen), ford. KULINYI Ernő, Esztendő 1918/10, 144–151.

Rém, te, ki mindig (Død, som du altid), ford. HAJDU Henrik, Népszava 1931/43, 14.

Te nagy Semmi (Du store intet), ford. HAJDU Henrik, Népszava 1931/159, 18.

A gond (Den Dag), ford. HAJDU Henrik, Népszava 1935/216, 16.

Liszt (I Theatret), ford. HAJDU Henrik, Pesti Hírlap Vasárnapja 1936/32, 9.

*Feltámadás,*⁴⁰ ford. K. LÁNYI Piroska, Magyar Nők Lapja 1939/4, 9.

³⁶Ismeretlen forrásszöveg. Ugyanez a szöveg megjelent két nappal később itt: Délmagyarország 1911/205, 1–2.

³⁷Ismeretlen forrásszöveg.

³⁸Leffler Béla, GULYÁS, i. m., 590.

³⁹Ismeretlen forrásszöveg. Ugyanez a szöveg megjelent itt: Délmagyarország 1914/37, 1–2.

⁴⁰Ismeretlen forrásszöveg.

Kötetben megjelentek:⁴¹

A fehér ház (Det hvide Hus), ford. ELEK Arthur, Bp., Nyugat, 1911.

Élet és halál (Liv og død), ford. Telekes Béla, bev. FELEKY Géza, Bp., Atheneum, 1911, 1912, 1925 (Bp., Tolnai Világlapja), 1929.

Őfensége (Son Altesse), ford. HOLLÓ Márton, Bp., Lampel, 1913, 2018 (Budaörs, Digi-Book).

A pincér: két novella (Franz Pander, Charlot Dupont), ford. PAJZS Elemér, Békéscsaba, Tevan, 1917.

A négy ördög (Les quatre Diables), ford. PAJZS Elemér, Békéscsaba, Tevan, 1918.

A négy ördög: regény az artista világból (Les quatre Diables), ford. GÁBOR Andor, Bp., Dick, 1918.

Holm Irén (Irene Holm), ism. ford. = *Az elbeszés művészei*, Bp., Genius, 1920-as évek, 193–209.

Holm Irén (Irene Holm), ism. ford. = *A nagy dekameron*, szerk. HEVESI Sándor, Bp., Genius, 1920-as évek, 193–209

Úton: regény (Ved Vejen), ism. ford., Bp., Légrády, 1920-as évek, 2021 (Budaörs: Digi Book).

Reményvesztett nemzedék (Haabløse Slægter), ford. RITOÓK Emma, bev. JUHÁSZ Andor, Bp., Révai, 1928, 1930, 2018 (Bp., M. Elektronikus Könyvtárért Egyes.), 2019 (Budaörs, Digi-Book).

A gond (Den Dag), Egyedül (Tomhed), Liszt (I Theatret), Te nagy semmi (Du store intet), Rém, aki mindig (Død, som du altid) = *Skandináv líra*, szerk. és ford. HAJDU Henrik, Újpest, Vörösmarty Irodalmi Társaság, 1936, 81–85.

A gond (Den Dag), Egyedül (Tomhed), Liszt (I Theatret), Te nagy semmi (Du store intet), Rém, aki mindig (Død, som du altid) = *Skandináv költők*, szerk. és ford. HAJDU Henrik, Bp., Magvető, 1964, 100–103.

⁴¹ Az utánnyomásokat vagy változtatás nélküli kiadásokat nem tüntettük fel külön tételként, hanem az évszámok után illesztettük a helyet és a kiadó nevét. A felsorolás jelentősen bővíti és pontosítja a WULF értekezésének 33. oldalán található bibliográfiát.

Irene Holm (Irene Holm), ford. KREUTZER Sándor = *Észak-európai népek irodalma*, szerk. BERNÁTH István, Bp., Tankönyvkiadó, 1970, 415–426.

A fordítások a megjelenési adatok (és az átvett fordítói félreértések) alapján zömmel németből,⁴² ritkább esetben dánból készülhettek.

A hazátlanok magyarságképe az értelmezői közösségek eltérő olvasatában

Útinapló és egyéb, önéletrajzi természetű írások híján Herman Bang hazánkról alkotott véleményéről magyarországi tematikájú elbeszélései és regényei alapján alkothatunk képet. A saját korukban itthon is gyakran méltatott művek közül *A hazátlanok* című regény tartalmazza a legtöbb magyar vonatkozást.⁴³ A mű egyetlen magyar fordítása 1914-ben jelent meg folytatásokban a haladó polgári szemléletű Világ folyóirat hasábjain. A Bang-életmű utolsó hosszabb prózaműve, egyben az író művészregényei között sajátos helyet elfoglaló és hazájában

⁴² *A hazátlanok* például 1906-ban jelent meg dánul, 1912-ben németül (Herman BANG, *Die Vaterlandslosen*, Berlin, Fischer, 1912), majd 1914-ben magyarul, valamint a korabeli fordítói gyakorlatban a kisebb nemzetek irodalma esetében a német volt az első közvetítő nyelv. Egy dán–német–magyar fordítás részletes elemzéséért lásd WULF, *i. m.* vonatkozó fejezeteit.

⁴³ Számos magyar kultúrára történő utalást (ruházkodás, tánc, zene, indulatszavak) találunk a regényben, amelyek közül – a lentebb tárgyaltakat kiegészítve – kiemelkedik egy bizonyos Aponyi [sic!] József gróf (röviden utaltunk rá a bevezető 22. lábjegyzetében), Joán Ujházy osztálytársa, akit azonban nem az azonos névre hallgató 18. századi jezsuita tanítómester, hanem inkább az Európa-szerte ismert gróf Apponyi Albert (1846–1933) ihlethetett.

A hazátlanok főszereplője Joán Ujházy. Bang nem először használt magyarosan csengő nevet és választott magyar tematikát. *Ved Vejen* című elbeszélésének főszereplője Katinka Bai, *En dejlig Dag* című novellájának főhőse egy bizonyos Jakob Etvös. *Fædra* című elbeszélésében felbukkan egy fiktív Zichy Clara, egy szintén képzeletbeli Felix von Schönaich pedig Magyarország „széles sztyeppéiről, nagy folyóiról [...] a Duna csendes folyásáról, az erdélyi hegyek erdejeinek sóhajtásáról, az esti harangok zúgásáról mesél” („Ungarns hele Skönhed med de vide Stepper og de store Floder [...] Donaus stille Gliden, Skovens Suk paa Siebenbürgens Bjerge, Aftenklokkers Lyd”, Herman BANG, *Fædra*, Koppenhága, Schuboths, 1883, 83), azonban ezek a művek nem Magyarországon játszódnak és csak utalásszerűen érintik hazánkat.

sokáig alulértékelt⁴⁴ elbeszélés főhőse egy bizonyos gróf Joán Ujházy,⁴⁵ anyai ágon dán, apai ágon magyar származású, szomorú sorsú hegedűművész, akinek szülőotthona egy névtelen sziget Orsova közelében, a román–szerb–magyar hármashatárnál. A jobbára párbeszédkekből felépülő regény cselekménye három részre oszlik.⁴⁶ Az elsőben megismerkedünk a főhőssel, aki éppen úton van édesanyja hazája, Dánia felé. Pillanatképek villannak fel az al-dunai szigeten töltött, magányos gyerekkorból, később a tanuló évekről egy párizsi bentlakásos iskolából. A második részben az Orient expressz szerelvényének kupéjában, a már fiatal felnőtt Joán elmeséli addigi karrierjét utastársainak. A következő jelenetekben egy határmenti dán kisvárosban járunk, ahol Joán találkozik néhai édesanyja régi ismerőseivel, és koncertet ad a helyieknek. Itt találkozik először a kereskedőcsaládból származó Gerdával. Kettejük kapcsolatának gyümölcse és a történet csúcsa Joán életének legnagyobb szerűbb koncertje lesz, és ezzel zárul a második fejezet. A harmadik részben azonban eloszlik a felhőtlen boldogság, amikor a lány édesapja az ifjú szerelmesek közé áll és véget vet a bontakozó viszonyoknak. Továbbá a dániai tartózkodás sem váltja be a hozzá fűzött reményeket. Anyja hazájában Joánt nem értik meg, és egy rivális zenésszel folytatott harcban is alulmarad. Az utolsó jelenetekben a megcsömörlött hegedűvirtuóz egy barátja jelenlétében eldönti, hogy végérvényesen hazautazik a szigetre, majd a záróképpen szobájába visszatérve a kintről besűrűdő énekszó ringatja álomba.

Térjünk vissza a regény első részének helyszínéhez, a főszereplő gyermekkorának színteréhez, amely a későbbi események katalizátora

⁴⁴RASMUSSEN, *i. m.* és Eira STORSTEIN, Peer E. SØRENSEN, „*Det er Gemenheden, der sidder u Sufflørkassen*”. *Nogle bemærkninger om Herman Bangs europæiske forfatterskab og De uden Fædreland*, Passage 50 (2004), 25–29, 25 és Anders EHLERS DAM, *Asiatisk resignation. Den kommende grænseløshed i Herman Bangs De uden Fædreland*, Passage 87 (2022), 99–113, 99.

⁴⁵Arra, hogy miért inkább a romános hangzású Joánt (mai román írásmóddal Ioan) választotta a szerző, nem kapunk magyarázatot. A kevert név talán utalás a vegyes nyelvi és nemzeti identitásra: az elbeszélő hol románként, hol magyarként hivatkozik Ujházyra, és az identitásnélküliség a regény egyik főtémája. EHLERS DAM (*i. m.*, 101) és SCHRÖDER (*Der Fluch...*, 300) úgy vélik, hogy még a főszereplő vezetéknevének szó szerinti jelentése is a gyökértelenségre utal.

⁴⁶Egyes értelmezések szerint a regény cselekményének valós ideje mindössze egy nap, méghozzá a főszereplő édesanyjának születésnapja (1905. május 9.), minden egyéb esemény az elbeszélő időben zajlik, amely visszaemlékezések formájában jelenik meg (SCHRÖDER, *Der Fluch...*, 291, és ugyanezen oldalon a 35. lábjegyzet hivatkozásai).

és meghatározó pontja, visszatérő motívuma lesz. A magyar olvasó ugyanis óhatatlanul elgondolkodik azon, vajon hol fekszik ez a sziget, ha valóban létezett. Több körülmény arra utal, hogy a regénybeli „elátkozottak szigetét” („de Forbandedes Ø”) valós helyszín ihlette, még hozzá az egykor Ada Kalehként ismert, részben önkormányzó helység. A romániai Orsova közelében fekvő, törökök által benépesített hordaléksziget 1750 méter hosszán és 400–500 méter szélesen terült el az Al-Dunán a Vaskapu-szoros közelében. Elhelyezkedése miatt stratégiai fontossággal bírt, ezért a 18. század elején Savoyai Jenő utasítására hatszögű erőd épült a nyugati oldalra. A sziget lakói különböző termények előállításából, bortermelésből, halászatból, illetve csempészetből, révészkereskedelemből keresték meg a napi betevőt.⁴⁷ A terület sokszor cserélt gazdát az idők folyamán: török, magyar és román kézen is volt. A 19. század utolsó két évtizedében már nem az Oszmán Birodalom territórium, az 1878-as berlini kongresszus jóváhagyásával osztrák-magyar megszállás alá került.⁴⁸ Mivel 1972-ben üzembe lépett a világ akkor egyik legnagyobbjának számító, román-jugoszláv összefogással megépített I. Vaskapu vízerőmű, a területet örökre ellepték a felduzzadt Duna habjai.

Stephan Schröder⁴⁹ egyenesen úgy gondolja, nem lehet véletlen, hogy Joán az Orient expresszrel utazik kelet felé. Az egykori nemzetközi járat útvonala ugyanis pont Orsova és Ada Kaleh mellett haladt, valamint a fentebbi levelezésből biztosan tudjuk, hogy Herman Bang is utazott a valaha Párizst és Isztambult összekötő vonalon. Ehlers Dam⁵⁰ és Schröder⁵¹ utalnak arra a tényre, hogy *A hazátlanok* egy hosszabb randersi tartózkodás alatt íródott 1906 szeptemberében és októberében, majd december 4-én jelent meg nyomtatásban. A szerző levelezését vizsgálva látjuk, hogy az 1904-es utazás volt az utolsó, amely a regény keletkezését megelőzte, magyarán a kelet-európai tanulmányút a regény születését is előkészítette.

⁴⁷ JAMRIK Levente, JUNGMEYER Mihály, *40 éve a Duna mélyén a titokzatos Senki-szigete. 2., befejező rész*, Erdélyi Örmény Gyökerek, 2013/6, 15–19, 16.

⁴⁸ KOMÁROMI Sándor, *Ada-Kaleh, egy letűnt al-dunai színfolt kinyíló emlékezete*, Kisebbségkutatás 2015/4, 180–188, 181 és BALLA Tibor, *Ada-Kaleh szigete osztrák-magyar fennhatóság alatt 1878–1918*, Hadtörténelmi Közlemények, 1999/1, 21–52.

⁴⁹ SCHRÖDER, *Der Fluch...*, 292.

⁵⁰ EHLERS DAM, *i. m.*, 99.

⁵¹ SCHRÖDER, *Der Fluch...*, 286 (16. lábjegyzet hivatkozásai).

Az 1908-as *Aus der Mappe* című kötetben Bang beszámol arról, hogy milyennek látta a szigetet az 1880-as években és 1904-ben. Ez a jellemzés egybevág *A hazátlanokból* ismert képpel:

grau und nüchtern und kahl und eiskalt und ohne Baum und Strand [...] Ihre Öde war wie ein Fluch und ihr Steinboden der leibhaftige... Und grau waren ihre Häuser und grau ihre Kirche und grau ihr Herrensitz... dieses Steinhaus, schwerfällig und verschlossen, aus den grauen Steinen der grauen Insel erbaut. Wenn hier nicht Hades war, dann gab es überhaupt keinen Hades. [...] Und ich sah »die Insel der Verbannten« [sic!], wie ich sie in Gedanken getauft hatte, wieder.⁵²

Egyes korabeli és mai feltételezések szerint Jókai Mór *Az arany emberéből* (1872) jól ismert Senki szigetét Ada Kaleh ihlette.⁵³ Kézenfekvőnek tűnik az elgondolás, hogy Joán Ujházy szülőházáját nem csak Ada Kaleh, hanem Jókai szigete is inspirálhatta,⁵⁴ ami eddig – érthető okokból – elkerülte a dániai és nemzetközi Bang-kutatók figyelmét.⁵⁵ A regényben Jókai neve egyszer fel is bukkan (lásd a lentebbi

⁵²Herman BANG, *Aus der Mappe*, Berlin, Fischer, 1914, 79. A sziget itt leírt kietlensége azonban aligha felelt meg a valóságnak, ha a szöveget összevetjük a korabeli felvételekkel és más útleírók beszámolóival. Hans Christian Andersen *Egy költő bazárja* (*En Digters Bazar*) című, 1843-ban kiadott útirajzának *Utazás a Dunán* (*Donau-Fart*) címet viselő fejezetében például ezt találjuk: „jobbra fekszik az új Orsova [azaz Ada Kaleh], vöröstre festett házaival, fehér minaretekkel és zöldellő kertekkel. [...] Az erdő árnyékban feküdt, de Új-Orsova minaretjei, háztetői és fái ragyogó napfényben fürödtek. Egy hajó szelte át épp a folyót a pasa szerája felé; maga a pasa indult feleségei látogatására [...] virágzó teraszokra, ahol csókok és ölelések várták.” Hans Christian ANDERSEN, *Utazás a Dunán. Egy költő bazárja*, ford. KERTÉSZ Judit, Bp., Polar, 2021, 34–35. Bang és Andersen eltérő észleleteire hívja fel a figyelmet még SCHRÖDER, *Der Fluch...*, 302.

⁵³Jókai *Utóhangok az „Arany ember”-hez* című rövid írásának egy sorát a legközelebb így értelmezik: „A »Senki szigetének« a létezéséről pedig Frivaldszky Imre nagynevű természettudósunk által értesültem, s az a hatvanas években még a maga kivételes állapotában megvolt, mint egy se Magyar-, se Törökországhoz nem tartozó új alkotású terület” (JÓKAI Mór, *Utóhangok az „Arany ember”-hez* = J. M., *Az arany ember*, Budapest, Osiris, 547–549, 549). Erre utal JAMRIK, JUNGMYER, i. m. és Nick Thorpe, *An Oasis on the Danube: Ada Kaleh*, Hungarian Review 2011/5 is, azonban KOMÁROMI, i. m., 180 (indoklás nélkül) hibásnak tartja az összehasonlítást.

⁵⁴Jókai regényét ugyan nem tárgyalja, de az elátkozottak szigetében szintén Ada Kalehet látja viszont nem magyarországi értelmezőként SCHRÖDER, *Der Fluch...* és SCHOOLFIELD, i. m.

⁵⁵Egyedül Király Edit érinti közös tanulmányban a két szerzőt Ada Kaleh kapcsán (KIRÁLY Edit, *Am Schnittpunkt der Grenzen Topik und Topografie der*

második idézetet), amikor a szereplők olvasmányélményeikről társalogtak. Ha Herman Bang nem is olvasta, az Európában is népszerű magyar regényíró művének cselekményével valószínűleg tisztában volt, hiszen a dán fordítás (*Et Guldmenneske*) Alex Damkier jóvoltából már 1874-ben elkészült.⁵⁶ Joán Ujházy szülőhelyének ötlete tehát a fentebb említett 1904-es orsovai látogatás, a kor balkáni vidékek iránti vonzódása⁵⁷ és a Jókai-olvasmányélmény együttes hatásaként pattanhatott ki a szerző fejéből. Viszont a valós földrajzi tér és *Az arany ember* szigete mindössze ötletet adhatott Bangnak, aki művészi koncepciójának megvalósítása érdekében sajátosan értelmezte át a szóban forgó helyszínt.

A következőkben azt szeretném bemutatni, hogyan értelmezte maga Bang és a dániai Bang-kutatók a szigetet mint *A hazátlanok* narratív terét és a tágabb szerzői szöveguniverzum egyik meghatározó poetológiai eszközét, majd rávilágítok arra, hogyan interpretálta a korabeli magyar olvasóközönség a szimbolikus jelentőségű helyszínt.⁵⁸

Az „elátkozottak szigete” a regény belső poétikájának fontos eleme, egyúttal Bang életfilozófiájának műről műre változó szimbóluma. Eira Storstein és Peer E. Sørensen szerint a sziget a száműzetés allegóriája és az idegenség genezise, amely Bang esetében mindig egy egzisztenciálisan értelmezett nemzeti katasztrófa.⁵⁹ A szerző identitáshiánya a

Schwelle am Beispiel des Eisernen Tores und der Insel Ada Kaleh = Die Donau und ihre Grenzen, szerk. Olivia SPIRIDON, Bielefeld, Transcript, 2019, 203–215).

⁵⁶VARGA Zsolt, *Den ungarske litteraturs modtagelse i Danmark*, Skandinavistikai Füzetek 8, 1998, 81–96, 84. Természetesen az sem kizárt, hogy a több idegen nyelven kiválóan értő és író Bang német fordításban ismerte meg a Jókai-regényt. *Az arany ember* a 19. század második felében több német nyelvű áttünetést és kiadást is megért.

⁵⁷Schoolfield elképzelése szerint Bang helyszínválasztásában a kor divatja is szerepet játszhatott, ugyanis a századforduló számos európai regénye és elbeszélése játszódként fiktív balkáni vidékeken (SCHOOLFIELD, *i. m.*, 311).

⁵⁸Itt most nincs lehetőségem kitérni a regény összes értelmezési lehetőségére, csak utalni tudok arra, hogy az utóbbi százöt évben milyen irányban haladt a kutatás. *A hazátlanokat* SCHRÖDER, *Der Fluch...* szerint cikke megjelenéséig két, egymással szorosan összekapcsolódó szempontból vizsgálták. A kutatás egyik iránya (Dag Heede, Heinrich Detering, Antje Wischmann) allegorikus olvasatot kínál, és a főszereplő sorsát a homoszexuálisok szociális otthonatlanságával hozza összefüggésbe, a regényt pedig egyenesen a homoerotikus álcázás tökéletes példaként nevezi meg. A másik elképzelés (Eira Storstein, Peer E Sørensen) szerint a mű középpontjában a művésziproblematika áll, amely a főhős otthonatlanságában és hedgúművészi pályájában képeződik le.

⁵⁹STORSTEIN, SØRENSEN, *i. m.*, 26.

főszereplő nyelvi-nemzeti (se)hovatartozásában manifesztálódik. Joán Ujházy egy nemzetnek sem a tagja, és egy nyelvet sem tarthat anyanyelvének.⁶⁰ Bár több nyelven beszél, rendszeresen hibázik és keveri a szavakat, valamint fiatalon elhunyt édesanyja nyelvét, a dánt felnőttként újra kell tanulnia. A következő példában, Joán és Gerda dialógusában a otthontalanság érzése így jut kifejezésre:

- Az én hazám kisebb, mint Dánia – jegyezte meg Joán.
- Magyarország? – kérdezte Gerda.
- Magyarország nem a hazám. Nekem csak a sziget a hazám
- felelte Joán mozdulatlanul.
- A sziget?
- Igen. Úgy hívják, hogy az elátkozottak szigete.
- Gerda Joán felé fordította fehér arcát.
- Egyszer mindent el kell mondanom Önnek – takarta el a fiú a szemét.
- Egyszer – ismételte el a lány.
- Joán ismét mondani akart valamit, de végül inkább némán a gondolataiba mélyedt.
- Most már haza kell mennünk – szólalt meg Gerda, és sietős léptekkel elindult.⁶¹

Gerda próbál minél többet megtudni Joán múltjáról, abban a reményben, hogy a beszélgetés a boldog gyerekkorról fog szólni. A hangulat fokozatosan fagy meg, amikor a haza fogalma egyre több negatív felhang kíséretében jelenik meg. Először kiderül, hogy Joán nem érzi magát magyarnak, mert a szülőhelye egy jogilag és eszmeileg csonka identitású határterület. A sziget nem a szabadság, hanem az egzisztenciális vákuum jelképe lesz. A Jókai-regényből ismert boldog családi élet és idilli kiteljesedés helyett Ada Kaleh Bangnál a főhőshöz hasonló sorsú hontalanok pszichés és fizikailag valós börtöne. Hogy miért

⁶⁰A sziget szimbólumának és a nemzeti-nyelvi identitás hiányának további értelmezéséhez lásd még: Romain John VAN DE MAELE, *De uden Fædreland. En roman udenforskab og kulturelle modsætningsforhold*, Tijdschrift voor Skandinavistik 2016/1, 26–47; EHLERS DAM, *i. m.*, 100–101; SCHRÖDER, *Der Fluch...*, 308–311. Az otthontalanság problémáját kimerítően tárgyalja még Harry JACOBSEN, *Den tragiske Herman Bang*, Koppenhága, Hagerup, 1966 és Vivian GREENE-GANTZBERG, *Herman Bang og det fremmede*, Koppenhága, Gyldendal, 1992. Kifejezetten a „nyelvtelenség” és a nyelvi probléma kortárs irodalmi és filozófiai kontextusáról értekezik SCHOOLFIELD, *i. m.*, 326.

⁶¹Herman BANG, *De uden Fædreland* –, Koppenhága, Gyldendal, 1936, 123. Horváth Klaudia fordítása.

hívják elátkozottak szigetének a regénybeli Ada Kalehet, csak utalásokból derül ki, a fentihez hasonló párbeszédnek mindig lezáratlanok maradnak, Joán nem „mond el mindent” egyetlen szereplőnek sem. Az anti-nevelődésregényre emlékeztető első hosszabb fejezetben a fiatal Joánnal olyan pillanatképekben találkozunk, ahol a fiú rádöbben arra, hogy ugyanannyira hontalan, mint idegenbe szakadt édesanyja, a szétszóródott zsidóság vagy bármely olyan etnikum, amelynek nincs önálló állama. Paradox módon – ahogy fentebb utaltam rá – a sehova sem tartozást nem például egy globális diaszpóra vagy egy magányosan vándorló számkivetett, hanem egy tisztázatlan jogállású, fizikailag izolált exklávé jelképezi. A bezártság Joánnál belülről fakad, a sziget metaforikusan utal a művész lelki-szellemi elszigeteltségére a többségi társadalommal szemben, míg édesanyja számára a helyszín a külső korlátok megtestesülése. Joán visszaemlékezéseiből megtudjuk, hogy az édesanya honvágya és a fiú gyökértelensége ugyanazt az identitásválságot eredményezik, ezért a sziget az odaköltözőknek és az ott születetteknek végeredményben azonos negatív érzelmi alapot jelent. Az elátkozottak fogalma tehát mindazokra vonatkozik, akiket külső vagy belső korlátok közé szorít saját életútjuk, környezetük vagy pszichéjük.

A következő példában Joán, Gerda és egy mellékszereplő, Jespersen asszony beszélgetnek:

– Ó – kezdte Jespersen asszony –, Magyarországról csak Jókai Mór és egy csárdás jut eszembe, a nyári revüszínházban táncolták Koldingban.

– Magyarország nem a hazám – mondta Joán. – Az én hazám csak a sziget.

– Igen, ezt már említette – vetette közbe Gerda, és Joánra emelte tekintetét.

– Miféle sziget? – kérdezte Jespersen asszony. – Mesébe illő történetnek hangzik.

– Valóban az. Egy mese az elátkozottakról – folytatta halkabban Joán.

– Az elátkozottakról? – ismételte el Gerda.

– Egy szerb mese – fogott bele Joán félíg lehunyt szemmel – az elvarázsolt szigetről, ahol egyetlen nő sem lakik, pedig a lakói mind égnek a vágytól.

– Hát akkor miért nem kerítenek maguknak valakit? – vetett Jespersen asszony.

– Szó sem lehet róla, asszonyom. A történet szerint egy nő jön majd el értük. De addig a szigetlakók fölött a hét főbűn őrködik.

– Tehát akkor mégiscsak belép egy nő a szigetre? – kérdezte az asszony.

– Igen. Az átok akkor törik meg, ha az az asszony képes beleszeretni egy férfiba, aki néma, vak, és még a füle is hiányzik.

– Egy nő képes erre – szólt közbe a pap felesége elkomolyodva.

Egy pillanatig mindenki hallgatott.

– Hol van ez a sziget? – kérdezte Gerda.

– A Dunán. De nincs rajta a térképen – felelte Joán elváltozott hangon.

A fiú kényelmesen mesélni kezdett az országok határán fekvő szigetről, a kastélyról, a szőlőhegyről, ahol tavasszal ibolya nyílik, és a földnyelv végén álló malomról. És a szerencsétlenekről, akiket száműztek a törvények, és akik itt kerestek menedéket.

Úgy tűnt, mintha Joán már csak magában beszélne, vagy mint aki nem tudja, hogy hallgatják.

– És ez a sziget az ön családjának a birtoka? – kérdezte Jespersen asszony.

– Igen, hatszáz éve.

– És oda utazott az Ön édesapja és édesanyja – Vejlből.

– Pontosan.

– Milyen boldog élet várhatott két szerelmesre a szigetükön – jegyezte meg Jespersen asszony rövid hallgatás után.

– Hogyan? – nézett rá Joán, mint akinek ez sosem jutott eszébe. – Igen, igaza lehet – tette hozzá kisvártatva.⁶²

Ez a beszélgetés még egyszer kiemeli a korábban elhangzottakat, és a sziget körüli fiktív mitológia újabb történettel egészül ki. Az *arany ember* földi paradicsomként leírt szigetének negatívját látjuk a Joán által elmesélt szerb mesében. Míg Jókainál Timár érkezésekor nőnemű lények (Teréza asszony és lánya, Noémi, valamint Almira, a házörző és Narcissza, a macska) népesítik be a szigetet, a fenti mesében kizárólag férfiak lakják. Noha Joán tájjellemzése a Senki szigetének paradicsomához hasonló, az infrastruktúra sokkal inkább emlékeztet egy civilizált mikroközösség épített környezetére, semmint Teréza asszony és Noémi elvadult, buja gyümölcsösére. És míg Jókai regényének zárófejezetében (A „*Senki*”) a beágyazott szerző egy boldogan élő idős párral, minden

⁶²BANG, i. m., 151–152. Horváth Klaudia fordítása.

valószínűség szerint Timárral és Noémival találkozik, Joánban fel sem merül annak a gondolata, hogy gyerekkori otthona bármikor is a szerelmesek földi paradicsoma, a boldog családi élet színtere lehet. Bár Gerda képes lenne arra, hogy viszonzozza a fiú érzelmeit, és ezáltal – a fenti mese szerepköreit a szerelmesekre alkalmazva – feloldja az Ujházyakat sújtó átkot, kapcsolatuk felbomlásával a remény is szertefoszlik. Joán hosszú útjának harmadik fázisában a fejlődésregények szokványos végkicsengésével ellentétben testi-lelki értelemben szegényen tér majd vissza a szigetre, amelyhez nem a menedék, hanem a menekülés képe társul.

A korabeli magyar kritikusközönség némi fanyalgással fogadta *A hazátlanok* magyarságképét. Az alábbi kritikákat olvasva érdemes megfigyelni, hogyan feszül egymásnak a heterosztereotíp jellemzés és az autosztereotípi a korabeli sajtóban. Tanulságos, hogy bár az idegen nemzetről alkotott imágó rendszerint leegyszerűsítő a nemzeti önkép-pel szemben, a recenzorok nem mozdulnak el a negatív önmegértés álláspontjáról. Kifogásolják a Bang által megrajzolt portré pontatlanságait, azokat mégsem igazítják ki, hanem mindössze rámutatnak a hiányosságokra. A Plume álnéven is publikáló Szini Gyula⁶³ a Pesti Napló 1912. április 27-i cikkében a következőket írja:

A cigánygróf és hegedűvirtuóz és az ő furcsa ada kaléhi környezete csak nálunk hat olyan furcsán, valószínűtlenül és kémikusan. A külföldön biztosra veszik, hogy ez így van nálunk és Bang is ennek a felületesen romantikus hírünknek köszönheti ártatlan tévedéseit. Mindegy. A regénye gyönyörű, hatalmas, úgy, hogy senki sem fogja rajtakeresni, mit vétett a mi etnográfánk ellen. De minket gondolkodóba ejthetne már egyszer a dolog.⁶⁴

Szini ugyanakkor azzal kezdi cikkét, hogy „a külföldnek a magyarokról általában véve a legfelületesebb, mondjuk a legromantikusabb, legegótikusabb fogalma van [...]. De még mindig nem akarjuk saját magunknak megvallani, hogy ennek első sorban mi vagyunk az oka.”⁶⁵ Majd az okokat magyarázva oda jut, hogy „[a] magyar a külföld képzetében egyet jelent a cigánynyal. És ennek is megvan az az egyszerű

⁶³GULYÁS, *i. m.*, 353.

⁶⁴PLUME (SZINI Gyula), *Gróf Ujházy Juon. Bang Herman regénye*, Pesti Napló 1912. ápr. 27., 13–14, 14.

⁶⁵Uo., 13.

oka, hogy nemzetközi vonatkozásban leginkább a cigányaink révén szerepelünk.”⁶⁶ Továbbá fájjalja, hogy korának kiválóságai nem tesznek eleget azért, hogy megismertessék nevüket a nemzetközi közönséggel, és a magyarság mindössze annyit tud elérni, hogy „cigányoknak tartanak bennünket, mert különben egészen elfelejtenének minket a művelt nyugaton, így legalább romantikus hitünk révén még külföldi regények exotikus alakjaivá is leszünk.”⁶⁷ Talán éppen emiatt is emlékszik rosszul Szini, amikor cigánygrófnak titulálja Ujházyt, amire egyáltalán nem találunk utalást a regényben.⁶⁸ Illetve feltehetően ugyanezzel okolhatjuk azt a tévedést, amelyre a két világháború között megjelenő 8 Órai Ujság 1932. január 31-i számában (Bang halálának 20. évfordulóján)⁶⁹ hivatkozik jóhiszeműen egy anonim újságíró:

Hermán Bang, a finom, vibráló modern kozmopolita regények szerzője nem volt telivér dán: magyarországi cigányok vére folyt az ereiben. Ezért maradt hazátlan és nomád egész életében. Legfájóbb problémáját, a sehova sem tartozás keserűségét egyik legszebb regényében, a „Hazátlanok”-ban meg is írta. A regény hőse, Ujházy gróf a Jókaiiban is szereplő Senki szigetén született és ennek következtében egyetlen ország kötelékébe sem tartozott. A regénynek sok magyar vonatkozása van.⁷⁰

Visszatérve a regényben ábrázolt környezet hitelességének kérdéséhez, egy névtelen szerző a Pesti Napló 1912. január 31-i számában így vélekedik:

Bang legutolsó regényének, amely csak nemrégén jelent meg dán és német nyelven egyszerre [sic!], egyik része Magyarországon

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Pontosabban csak mint gúnynév fordul elő. Egy alkalommal Joán szemére vetik, hogy „cigányosan játszik” („Du spiller det som en Zigeunger.”), egy másik jelenetben pedig „szaloncigány”-nak („Salon-Zigeuner”) nevezik. Ennek értelmezési lehetőségeihez lásd: Bjarne THORUP THOMSEN, *Chapter 6. Outreach, Invasion, Displacement: Denmark’s Disputed Southern Borderland as Negotiated through Strategic and Affective Aspects of Space in Novels by Andersen and Bang = Nineteenth-Century Nationalisms and Emotions in the Baltic Sea Region*, szerk. Anna BOHLIN, Tiina KINNUNEN, Heidi GRÖNSTRAND, Leiden, Brill, 2021, 164–191.

⁶⁹ A cikkszerző azonban rosszul tudta, mert Bang 1912. január 29-én halt meg.

⁷⁰ A *cigányleány fia*, 8 Órai Ujság, 1931. jan. 31., 8. Egyedül arról tudunk, hogy Herman Bangnak anyai ágon voltak zsidó származású felmenői (Hakon STANGERUP, F. J. Billeskov JANSEN, *Dansk litteraturs historie*, Koppenhága, Politikens Forlag, III, 1967, 226).

játszódik Orsova körül, és öröndetes dolog, hogy a távoli író ebben a munkájában nem esett azokba a szégyenletes tévedésekbe, amelyekről csak úgy hemzsegnék a külföldi írók művei, míhelyt azok Magyarországgal és a magyarokkal valami vonatkozásba is jutnak.⁷¹

A Világ 1914-es évfolyamának számaiban megjelenő *A hazátlanok* szerző nélküli előszavában az újságíró a fentebbiekhez hasonlóan úgy véli, hogy Joán „a *Jókai* meseköltészetében megörökített *Senki szigetén* [...] született.”⁷² Vészi Margit Az Ujság 1911. december 17-i számában⁷³ szintén észreveszi az áthallásokat, azonban Bangot „informálódatlannak”, felületesnek bélyegzi, igaz, a regényt mint autonóm műalkotást nagyra becsüli, és éppen ezért tartja sajnálatosnak a tévedéseket.

A kritikusok véleményei egyetlen lényeges ponton térnek el egymástól: egy részük elmarasztalja, a másik csoport pedig méltatja a regényt. Viszont közös bennük, hogy ítéletükben a valóság hiteles ábrázolását hiányolják vagy dicsérik. A dán irodalmi kánonban és a dániai kötődésű Bang-értelmezők körében a sziget – érthető okokból – mint allegorikus tér kínál interpretációs lehetőségeket.⁷⁴ A század eleji magyar recenzorok és olvasók viszont nem ismerték fel (vagy nem szerették volna bevonni az értelmezésbe), hogy *A hazátlanok* sokkal inkább az allegorikus művészregények sorába illeszthető. Ada Kaleh és a magyarországi színtér kapcsán a történelmi realizmust kérték számon a műtől, ami vélhetően ellenkezett a szerzői szándékkal. Mindez azt bizonyítja, hogy az idegen táj mint narratív eszköz funkciója a befogadói közösség és az ismeretek függvényében viszonylagos. Ezért a távoli, de valós helyszínen zajló elbeszélések esetében a tér lacani értelemben vett Mássága⁷⁵ a szerző és a közönség nemzeti háttérétől függően döntően

⁷¹ *Bang Hermann meghalt*, Pesti Napló 1912. jan. 31., 15.

⁷² *Regényünk*, Világ 1914. jan. 31., 13.

⁷³ Vészi Margit, *Herman Bang magyar tárgyú regénye*, Az Ujság, 1911. dec. 17., 33–35.

⁷⁴ Ettől némileg eltér SCHRÖDER (*Der Fluch...*) megközelítése, amely szerint *A hazátlanok*nak a tropikus-allegorikus értelmezési hagyománnyal szembehelyezkedve topologikus és konkrét olvasatot is adhatunk. Joán Ujházy útja a fejlődés-regények speciális válfajának ívét követi, amelyet a goethei modellől kissé eltérő Meir Aron Goldschmidt dán prózaíró *Hjemløs* (1853–1857) című regényében találunk meg: *hjemme*(otthon)–*hjemløs*(otthontalanul)–*hjem*(úton hazafelé).

⁷⁵ Nagy kezdőbetűvel írt Másság alatt Jacques Lacan (a) a megismerendő, interszubjektív érintkezéseket alakító, egyéntől független szociolingvisztikai struk-

szimbolikus vagy valós értelmezést nyerhet. *A hazátlanok* szigetében a korabeli magyar olvasók a félreértelmezett magyarságot látták, a min-denkori dán közönség viszont elvont, szimbolikus és művészetfilozófiai jellegű koncepcióként tekintett és tekint rá.

„Desillusio” kontra „új romanticizmus” – Lukács György és Juhász Andor Bang-portréi

Utolsó lépésként szeretném megmutatni, hogy nem csak *A hazátlanok* történelmi pontossága körüli vita osztotta meg az 1900-as évek első felének hazai Bang-ismerőit, és a következő bekezdésekben a tanulmány elején említett Lukács György- és Juhász Andor-szövegeket szeretném elemezni. Bár a két írásmű keletkezése (1903 és 1928) között nagy idő-beli távolság húzódik, és jöllehet Lukács írása terjedelmében messze elmarad Juhászé mellett, továbbá a műfaj és az apropó sem azonos (rövid, folyóiratban megjelenő esszé kontra tanulmány jellegű könyv-bevezető), szándékuk hasonló: kijelölni Bang helyét a világirodalom történetében.⁷⁶

„Mi a desillusio?”⁷⁷ – teszi fel a költői kérdést az alig tizenennyolc éves Lukács György a Jövendő 1903-as évfolyamának 16. számában közölt portréjában. A németül kiválóan értő Lukács valószínűleg ekkorra már olvasta vagy ismerte Bang addig megjelent fontosabb műveit,⁷⁸ erre

túrákat, azaz akár fantazmatikus/fiktív, névtelen autoritatív hatalmat megtestesítő jelenséget (Isten, Természet, Történelem etc.) vagy (b) valós, mégis ismeretlen „x”-et, egy kifürkészhetetlen szakadékra emlékeztető objektív különbözőséget érti (Adrian JOHNSTON, *Jacques Lacan*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2023 Edition), szerk. Edward N. ZALTA, Uri NODELMAN, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/lacan/>. Letöltve: 2023. aug. 24.

⁷⁶Itt szeretnék köszönetet mondani Zsellér Annának és Szabados Bettinának, akik a Lukács Györgyről szóló bekezdések tartalmának pontos megfogalmazásában nagy segítségemre voltak.

⁷⁷LUKÁCS György, *Bang Hermann*, Jövendő 1903/16, 48–49, 48.

⁷⁸A Lukács Archívumban Bang számos regényét megtaláljuk németül, ezek per-sze egy kivétellel 1903 után jelentek meg, de *A regény elmélete* (1916) keletke-zésének idejére a filozófus már valószínűleg mindet beszerezte. Lukács skandináv irodalom iránti fiatalkori érdeklődéséről vall *A skandináv irodalom szerepe fejlő-désében* című írásában (= L. Gy., *Curriculum vitae*, Bp., Magvető, 271–276). Azonban nem csak egyéni preferenciák vezethették a szerzőt Banghoz és kortársai-hoz. A skandináv regényre a kor értelmisége sok esetben mint a dekadencia és a századforduló *par excellence* művészeti termékére tekintett, ezért Lukácsot valószí-nűleg a korizálás is befolyásolta (Peer E. SØRENSEN, *Desillusionsromanen*, előadás a Pontoppidan-társaság 2012-es nyári ülésén, <https://www.henrikpontoppidan.dk>

utalnak az utolsó mondatok is: „Mi a célja egész létünknek? Nem tudunk semmit. Ez a világnézete a Bang könyveinek.” A közbülső sorok tartalma nehezen foglalható össze. Az írás leginkább egy lazán összefüggő, irodalomesztétikai tárgyú eszmefuttatás,⁷⁹ amely metaforikus állóképek révén ragadja meg a „desillusio” fogalmát. Ezen ábrázolások közé tartoznak a céljukat vesztett, kiábrándult, egykor légvárakat építő élőhalottak, a passzívan szemlélők, a mások szenvedése láttán elnémuló és megtört „finom lelkek”,⁸⁰ a túl későn egymásra találó szerelmesek. Ugyanakkor Lukács szerint Bang kilóg a felsoroltak közül, hiszen ő az anyatejjel szívta magába a dezillúziót. Bang létezése, sorsa és művészete az anyjához való kötődésének gesztusában gyökerezik:

A Bang Hermann nőalakjainak modellje – saját vallomása szerint – az édes anyja volt. És mi baj érte ezt az asszonyt? Miféle csapás sújtotta le annyira, hogy fiának is remény nélkül kellett maradni? Semmi. Csak a szívében élt egy melódia, melyet sohasem bírt eldalozni.⁸¹

Lukács korai munkásságában az egzisztenciális döntés és körülmény, azaz a forma⁸² művészet- és sorsformáló⁸³ hatása az egyik vezérmotívum, erre jó példa a Nyugat 1910-es évfolyamának 6. számában megjelenő

/text/seclit/secartikler/soerenzen_peer_e/lukacs.html. Letöltve: 2023. aug. 31.).

⁷⁹A Jövendőben megjelent két korai Lukács-cikk (Gerhart Hauptmannról és Herman Bangról), amelyek egyben irodalmi pályájának kezdőpontját is jelentették, a szerző saját bevallása szerint szándékosan Alfred Kerr (1867–1948) német író és színikritikus esszéinek sajátos stílusát imitálják (Lukács György, *Gelebtes Denken*, Bielefeld, Aisthesis, 2021, 15). Kerr *Die Welt im Drama* (1917) című gyűjteményes kötetének kritikáival összehasonlítva valóban szembeötlő, hogy a fiatal Lukács hogyan igyekezett a német szerző nyomdokaiba lépve tömören és képiesen, mégis pontosan megfogalmazni az ítéletét.

⁸⁰Lukács, *Bang...*, 48.

⁸¹*Uo.*, 48–49.

⁸²A forma Lukács korai műveiben az értelemadás azon funkcióját jelöli, amelynek segítségével az élet különböző tényei és elemei értelmes struktúrává állnak össze (ZSELLÉR Anna, *Sprachvergessenheit und der Begriff der Form beim frühen Lukács*, *Filogi* 2021/1, 1–34, 13). Továbbá Lukács komplex művészetelméletében a forma nemcsak egzisztenciális, hanem irodalomtörténeti jelentőséggel is bír, hiszen a szerző „a főhős lelke és a valóság viszonyában” (FÖLDÉNYI F. László, *A fiatal Lukács*, Bp., Magvető, 1980, 49) a 19. század európai irodalmi jellemének (és döntéseiknek, sorsuknak, életkörülményeiknek) fejlődését a regényforma folyamatos változásaihoz kapcsolja.

⁸³A sors és a forma kapcsolatához és művészetformáló jelentőségéhez a fentieket vö. a következő tömör megfogalmazással a *Levél a „kísérlet”-ről* című Lukács-

*Sören Kierkegaard és Regine Olsen.*⁸⁴ Ahogy Kierkegaard felbontott jegyessége, pontosabban a felbontás előtt megszülető döntés is egész későbbi filozófiájának alapköve lesz, Herman Bang tragikus beteljesületlensége is tudatosan választott életszemlélet. A dán író Lukács szemében nem pusztán a korszellem megtestesülése, a dekadencia eszméiségének szükségszerűen létrejövő reprezentánsa vagy egy determinista világnézet szemléltetőeszköze, hanem cselekvő egyén, aki vágyak és elhatározások segítségével teremti meg életével szorosan összekapcsolódó költői univerzumát. A fiatal irodalmár okfejtését azzal zárja, hogy Bang világnézetében a legnagyobb tragédia nem a megtört sorokban rejtőzik, hanem abban, hogy nem tudjuk, vajon nincs-e „mindenütt szenvedés, tragédia, a hol csak érző emberek élnek?”⁸⁵ Utolsó reménysugárként felvillantja: „»Öreg embereknek megjön az eszük«, mondja egyhelyütt Bang”, majd rögtön siet leszögezni: „»de ez nem használ sem nekik, sem másoknak«”.⁸⁶

Ahhoz, hogy megértsük, hogyan illeszti be Lukács Bangot az egyetemes irodalomtörténetbe, meg kell vizsgálnunk a tizenhárom évvel később keletkezett *A regény elméletét*, amelyben már kiforrottan jelenik meg az az irodalom- és társadalomtörténeti, valamint műfajelméleti probléma, amelynek csírája a Bang-portréban is megtalálható. A monográfia már említett második fejezetében a fiatal esztéta arra vállalkozik, hogy a műfaj fejlődéstörténetét alapul véve felállítson egy koherens regénytípológiai rendszert. A képzeletbeli idővonalon az utolsó állomás a romantikából örökölt dezillúziós regény „legtúlfokozottab” változata, amelyre példa Tolsztoj *Háború és békéje*. Az orosz író művének világa ugyanis „– tisztán művésziileg – mégiscsak egyívású bármely más vágyakozással valamiféle megfelelőbb valóság után.”⁸⁷ Lukács a monográfiát a következő gondolattal zárja: „a fejlődés nem lépett túl a

esszéből: „a költészetben a sors a formát adó, a forma pedig mindig csak a sors képében jelenik meg” (LUKÁCS György, *Levél a „kísérlet”-ről. Levél Popper Leónak* = L. Gy., *A lélek és a formák*, Bp., Napvilág, 1997, 11–34, 19).

⁸⁴ Az esszé hasonló stílusú és eszmei tartalmú íráskor mellett még ugyanebben az évben *A lélek és a formák* című kötetben is megjelent.

⁸⁵ LUKÁCS, *Bang...*, 49.

⁸⁶ *Uo.* Az idézet dánul: „– Gamle Folk bliver kloge, sagde Moderen. // – Ja. // – Men det nytter dem ikke, Madam, og heller ikke de andre. For Blodet er Blodet, og det vil syde, til det bliver mat eller koldt.” (Herman BANG, *Det hvide Hus*, Koppenhága és Kristiania, Gyldendal, 1920–21, 199.)

⁸⁷ LUKÁCS György, *A regény elmélete*, ford. TANDORI Dezső, Bp., Gond-Cura, 2009, 154.

dezellúziós regény típusán.”⁸⁸ Egyedül Dosztojevszkij látszik túllépni a romantika keretrendszerén és a benne gyökerező dezillúziós regény formáján, azonban az orosz prózaíró elemzése elmarad, amit Lukács azzal indokol, hogy „Dosztojevszkij nem regényeket írt, és a műveiben láthatóvá váló megformáló érzületnek sem igenlő, sem tagadó értelemben nincsen köze a tizenkilencedik század európai romantikájához és az azt támadó sokféle, ugyancsak romantikus reakcióhoz. Dosztojevszkij az új világhoz tartozik.”⁸⁹ Bár Lukács itt nem említi, a példatárból következtetve úgy vélhetjük, hogy Bang azon szerzők közé tartozna, akik nem haladják meg a 19. század európai paradigmáját.

Lukácsétól merőben eltér Juhász Andor⁹⁰ szerzőportréja, amelyet az irodalomtörténész Bang *Reményvesztett nemzedék* (*Haabløse Slægtter*, 1880) című regényéhez fűzött. Juhász előszavában a dán író alkotását úgy jellemzi, mint a dekadencia és dezillúzió korának utolsó segélykiáltását, amely után szükségszerűen megújulás következik. Ezt azonban Bang már nem érhetette meg, de végbement például Thomas Mann művészetének fejlődésében, hiszen míg a *Tonio Kröger*-ben a német szerző „mesterien” rajzolja meg a „reményvesztett nemzedéket”, a *Varázshegy* Hans Castorpja már megpillantja a diadalmas közepkort. Juhász bevezető tanulmányának célja, hogy az olvasó így olvassa a regényt – egy erkölcstelen kor zárszavaként, amely valami újnak és jobbnak adja át a helyét.

Bang első nagyregényének cselekménye így foglalható össze: az élet-rajzi elemeket felhasználó és hazájában nagy feltűnést keltő⁹¹ *Reményvesztett nemzedék*-ben⁹² a főszereplő William Høg, a tehetséges, fiatal

⁸⁸ *Uo.*

⁸⁹ *Uo.*, 155.

⁹⁰ 1899–? író, műfordító. Életéről keveset tudunk. A sokat vitatott *A világirodalom élettörténete* (1927) egyik fejezete a skandináv irodalmakról szól (erről bővebben lásd: *Új magyar irodalmi lexikon*, szerk. PÉTER László, Bp., Akadémiai, 2000, 997; Csűr Gábor Attila, *Szerb Antal és Skandinávia – irodalmi élmények, források, képzetek és hatások*, Filológiai Közlöny 2019/4, 71–91).

⁹¹ Az 1880-ban megjelent első kiadást a fiatal főszereplő és a nála jóval idősebb von Hatzfeldt grófnő közötti viszony és még számos egyéb, erkölcsileg kifogásolt részlet miatt a hatóságok elkobozták. Bang 1884-ben adta ki a második szövegváltozatot, amely terjedelmében mindössze kétharmada volt az eredetinek. 1905-ben, még a szerző életében jelent meg a harmadik kiadás, amelyet Bang a véglegesnek tekintett. Az első kiadás csak 1965-ben jelent meg újra.

⁹² Megjegyzem, hogy az eredeti címben a *nemzedék* többes számban szerepel, ezzel a szöveg nem (csak) a főszereplő kétségbeesett helyzetének történelmi egyseriségét implikálja, hiszen a reményvesztettség minden Høg-generáció alapérzése

művész életcélja, hogy színészként kivívja a közönség megbecsülését és így visszaállítsa deklasszálódott családjá régi hírnevét. William korán elveszti szüleit, és az elbeszélésben ábrázolt évek során jóakarói tanácsait követve, de idősebb nővére kívánsága ellenére belekóstol a színházi életbe Koppenhágában. Az évek során beilleszkedik a bohém és modern fővárosi közegbe. Rosszallóan figyeli a fiatal radikálisokat, akik a múlt romjain taposva a haladás eszméit hirdetik, mégis cselekvésképtelenek, mert nem hisznek semmiben. Az eltelt időben William kétszer is intim közelségbe kerül nála idősebb nőikkel, akik korán elhunyt anyjára emlékeztetik, azonban mindkét kapcsolat zátonyra fut. Az utolsó fejezetekben a főhős sikeres komédiaszerzőként lép színre, aki egy fiatal színészpálánta útját egyengeti. Úgy érzi, ő sosem kapta meg azt a támogatást, amire szüksége lett volna, és nem vigasztalja a tudat, hogy ő pont ezt tudja megadni pályakezdő társának. Høg végül nevet változtat és felveszi a beszédes és költőien csengő Høst (azaz ősz) családnevet. A történet végén a színészi féltehetség Høst azaz aratja legnagyobb sikerét, hogy elszavalja a dán drámaíró, Henrik Hertz *Ninon* (1849) című tragédiájából a főszereplő fiú monológiáját. A Richelieu bíboros idejében, Párizsban játszódó eseményeket Oidipusz király mítosza ihlethette. Hertz darabjának protagonistája mit sem sejtve beleszeret saját anyjába, és amikor felismeri szörnyű helyzetét, önkéntes véget életének – csakúgy, mint a *Reményvesztett nemzedék* tragikus hőse, aki a közönség tapsvihara közepette, feltehetően a kulisszák mögött végez saját magával.⁹³

Juhász korszakolási kísérletében hat úgynevezett fázisra osztja az újkori irodalmat, amelyek akció-reakció viszonyban állnak egymással. A tézismondat pedig így hangzik: „az újkori irodalom története volta-képpen nem más, mint a romanticizmus harca a valósággal.”⁹⁴ A romanticizmus (vagyis az a szellemiség, amely „a leginkább adaequat a keresztény világkép természetével”⁹⁵) alapja a hit és a rajongás, ősidőktől fogva szembenáll a klasszikus tudással és belátással, a materia-

lehet, és ez közelebb is áll a mű tartalmához. Mivel itt most kifejezetten a magyarországi kiadásról szeretnék írni, és nem az eredeti szöveget elemzem, az egyszerűség kedvéért a magyar fordítás címét használom.

⁹³A zárójelenet, amely egyes változatokban az eredetiből is kimaradt, nem található meg a magyar fordításban. Nem tudjuk, hogy Ritoók Emma pontosan melyik kiadást (vagy melyik német vagy francia fordítást) használta.

⁹⁴JUHÁSZ Andor, *Bang Herman* = Herman BANG, *A reményvesztett nemzedék*, ford. RITOÓK Emma, Bp., Révai, 1928, I–XVI, V.

⁹⁵Uo.

lizmussal, a racionalizmussal, a realizmussal. A fázisok sorrendje: reneszánsz és humanizmus, barokk, felvilágosodás kora, romanticizmus, realizmus (amely a naturalizmussal, impresszionizmussal, szimbolizmussal és expresszionizmussal folytatódik), majd végül újromanticizmus (az első világháború után). Bang („az ötödik fázis tipikus szülötte”⁹⁶) jelentőségét Juhász abban látja, hogy képes volt a valóság „pillanatfelvételeit”⁹⁷ pusztán „képsorozatból eleven élet”⁹⁸-té alakítani. Legfőbb érdeme tehát az, hogy ábrázolástechnikailag újtónak bizonyult, s noha Juhász világnézetileg és erkölcsileg érezhetően elhatárolódik tőle, egy irodalmi eszköz (az impresszionista ábrázolástechnika) tökélyre fejlesztésének dicsőségét nem vitatja el tőle.

Juhász érvelése látszólag mesterien kidolgozott, azonban tartalmaz néhány önellentmondást. Mint rögtön az elején megjegyzi, Bangot Dánia és „az irodalom fejlődésében”⁹⁹ szeretné elhelyezni, viszont amikor néhány bekezdéssel később rátér a regény elemzésére, így kezdi: „[n]em Bang regényéről akarunk szólni [...], hanem korának embereiről.”¹⁰⁰ Juhász tehát nem szerzők és művek, hanem emberek és eszmék folyamatábráját érti irodalomtörténet alatt. A 19. század vége felé kifulladásos realizmus a tanulmányíró számára egyet jelent a hitevesztéssel, „kérlelhetetlen és szigorú természeti törvény [...] egyedülvaló birodalmával [...] a materializmus korával”,¹⁰¹ amely „elérte végső kiteljesülését a világ legrealisztikusabb és legborzalmasabb kitörésében: a[z első] [világ]háborúban”.¹⁰² Juhász végközvetítettése – a bevezető sorokkal összekapcsolva – így hangzik:

Huszonhárom éves korában, 1880-ban jelent meg a *Haablöse Slägter*, a Reményvesztett nemzedék, amely a *Tine* mellett talán legjellemzőbben tárja föl korának és önmagának pusztuló, szinte oszlásnak induló szellemét. A dekadens melankóliának tökéletes lélekrajza ez a könyv, egy megcsömörlött, kimerült, részvétlen és érzéketlen, minden iránt elfásult generáció igen találó kor- és kórképe. [...]¹⁰³

⁹⁶ *Uo.*, VIII.

⁹⁷ *Uo.*, X.

⁹⁸ *Uo.*, XI.

⁹⁹ *Uo.*, V.

¹⁰⁰ *Uo.*, XI.

¹⁰¹ *Uo.*, XIII.

¹⁰² *Uo.*, XV.

¹⁰³ *Uo.*, III.

Bang regénye ma, korunk szemüvegén keresztül tehát egészen más és új jelentőséget nyer. Egy elmerülő kor utolsó segélykiáltása az, egy koré, amelyen – ha a jelek nem csálnak és ha a nagy vihar valóban elvitte magával a fellegeteket – ma már szerencsésen túl vagyunk.¹⁰⁴

Jöllehet Juhász és Lukács egyetértének abban, hogy a 19. század irodalma és eszmeisége már nem tud megújulni, két ponton mégis eltérnek egymástól. Először is Lukács a műfaj és a regényforma fejlődése, Juhász az értékek és erkölcsök dualista párharcának alakulása felől vizsgálja az irodalomtörténetet.¹⁰⁵ Másodszer Lukács autonóm művészként vizsgálta Bangot és regényalakjait, aki és akik – ahogy fentebb jeleztem – egzisztenciális, „élettechnikai”¹⁰⁶ döntések segítségével határozzák meg létezésük kereteit. Juhász bármennyire is igyekszik elkerülni a determinizmus csapdáját, végül saját gondolatmenete áldozatává válik: Bang stilisztikai nívója mellékes tény, a tanulmány végső soron egy eszméletörténeti korszak egyik utolsó termékeként hivatkozik a *Reményvesztett nemzedékre*.¹⁰⁷

Számos egyéb műelemzést és recenziót tudnánk még felmutatni az 1900 és 1940 közötti időszakból, azonban aligha találnánk két olyat, amelyek mind ítéletükben, mind téziseikben olyan szöges ellentétben állnak egymással, mint a fentiek. A szövegek Bang érdemi hazai recepciójának kezdő- és végpontját, egyúttal csúcspontjait is jelentik. Érdekes tény, hogy a *Reményvesztett nemzedék* magyarországi megjelenése és Herman Bang halála között másfél évtized is eltelt, továbbá

¹⁰⁴ *Uo.*, XVI.

¹⁰⁵ Bár Lukács ellenérzéssel viseltetett a századforduló polgárinak bélyegzett művészeti mozgalmával szemben, elemzéseiben nem kíván pálcát törni a művek és a szerzők fölött, hiszen felismeri, hogy irodalomkritikusként nem ez a feladata. Továbbá érezhetően személyesen vonzódik a dekadens Banghoz és művészetéhez (már csak azért is, mert egy egész cikket szentel neki), ami nem meglepő, hiszen „a fiatal Lukács egész ténykedésére ez a villódzás jellemző: a polgári világot kritizálja [...], és miközben a polgári világ keretein kívül hiszi magát, lényegében azon belül van” (FÖLDÉNYI, *i. m.*, 13). Továbbá *A regény elméletének* zárszava egyfajta „apokaliptikus látomás”, a „polgári világ teljes megvetése” (*uo.*, 49), amely a Jövendőben megjelent Bang-portré keserű és melankolikus végkicsengésével rokonítható.

¹⁰⁶ Földényi F. László műszava *A fiatal Lukács* című írásból.

¹⁰⁷ Juhászt talán emiatt és a fentebb említett ellentmondások miatt saját korában többen támadták. A Protestáns Szemle 1928. februári számában Ady Lajos úgy látja, hogy Juhász „érdekes, bár vitatható rövid rajzát adja az újkori irodalomtörténetnek” (139), továbbá hozzáteszi, hogy „a legfrappánsabb gondolatra felépített rendszerezéseknek is mindig van valami Prokrustes-természetük” (140).

az is, hogy a legtöbb fordítás és kritika 1912 után látott napvilágot. A szerző művei iránti érdeklődés hamar elapadt. Harminc évvel halála után Szerb Antal még röviden megemlíti *A világirodalom történetében* (1941), az államszocializmus korában viszont egyetlen művét sem adják ki vagy nyomják újra, és az utóbbi évek könyvdigitalizációi sem hoztak jelentős változást.

Oslótól Budapestig, 1848-tól 1956-ig

Bjørnstjerne Bjørnson:

A nagyok

Az Aftenposten szerkesztőségének

Ezennel a tisztelt szerkesztőség rendelkezésére bocsátom az írásomat, amelyet karácsony előtt publikáltam a Norske Intelligenssedler¹ című újságban. Ott aligha érhettem el az Aftenposten szellemi köreit, ezért nagyra értékelném, ha Önök is közölnék, hogy honfitársaim megismerhessék mondanivalóját.

Tisztelettel,
Bjørnstjerne Bjørnson

Gyakran hallani, főleg Németországban, hogy Napóleont és Bismarckot egymáshoz hasonlítják.

Egy alkalommal tanúja voltam egy hasonló beszélgetésnek, melyben valaki megjegyezte, hogy Napóleon semmi maradandót nem hagyott hátra, azonban Bismarck egy egész világhatalmat. Valaki más erre azt válaszolta, hogy Napóleon után több maradt ránk holmi világhatalomnál, mégpedig egy új világ. Véget vetett a forradalom túlkapásainak, s egyben az azokat tápláló utópiákkal is leszámolt. Megújította a törvénykezést, a közigazgatást, a hadviselést, az egyház és állam kapcsolatát, az iskolarendszert – ha jól emlékszem, az illető szerint új értékmérőt is teremtett. Az emberek máshogy ítélték és ítéltettek Napóleon ideje után. Mindenesetre valamilyen oknál fogva én is hozzá akartam szólni a beszélgetéshez. A hasonlítás persze sosem érdekelt, hiszen általában az csak játék a szavakkal, mindenféle lélektani elemzés nélkül. A nagyságról szerettem volna szólni általánosságban: mi a

¹Hivatalos nevén: Norske Intelligenz-Seddeler, az első norvég periodika. A legelső számot 1763. május 25-én, Kristianiában (a mai Oslóban) adta ki Samuel Conrad Schwach. 1920-ig jelent meg, amikor is leváltotta a Verdens Gang.

legnagyobb dolog, amelyet valaki az embereknek adhat? Hamar megállapodtunk, hogy az nem más, mint az életkedv. Aki lehetőségeket teremt a remény, jószág, tetterő, becsvágy és boldogság gyarapítására és az emberek igazságérzetének acélosítására, az a legtöbbet adja nekik. Kiváló költők és próféták versengtek ebben jeles gondolkodókkal, feltalálók, néprajzkutatókkal és a haladás lelkes szószólóival, ahol csak szükség volt tetterre és erényre. Ezek a nagy költők, próféták, gondolkodók és feltalálók nemzedékek képzelőerejének, képességének és akaratának adtak nagyobb teret, egyenlő rangra emelkedve így a nagy tettek embereivel. Azok viszont oly módon emelkedtek egyenlő rangra a poétákkal, hogy újító alkotásukhoz a legjobb ihletet adták, és felélesztették a fiatalságban a becsvágy lángját.

Akkoriban éppen arról olvastam, mi tette naggyá Homéroszt, és arról beszéltem, mennyiben járult hozzá a perzsa háborúban jeleskedő nagy emberek győzelméhez. Mert ezeknek az embereknek és tetteiknek köszönhetően tűntek fel a görög tragédiaírók, akiknek legnagyobb örököse Nagy Sándor. Mégis kérdéses, hogy Nagy Sándor személyisége és diadalmenete nem adott-e ugyanannyi életkedvet, szépséget és nagyságot az emberiségnek, mint a legnagyobb költők.

Talán a görög gondolkodók és feltalálók jutottak legtovább ezen az úton. Bizonyos tekintetben még ma sem haladtuk meg őket. Aztán az efféle elmélkedésről elterelődött a szó, és később békésebb hangvételben tértünk vissza a hasonlításához. Mind egyetértettünk abban, hogy a Német Birodalom egyesítése igencsak gyarapította a nagy nép erejét, bátorságát és vállalkozókedvét, s egyúttal – a csordaszellem törvényszerűsége alapján – más népekből való millióikét is. Egyetértettünk azonban abban is, hogy a zsenialitás és a személyes kisugárzás nem kevésbé lényeges egyéb területeken, noha lassabban és csendesebben fejti ki hatását.

Elég csak Bonaparte Napóleon életéről olvasnunk – micsoda lelkesedést, összetartozás-érzést s ezáltal akaraterőt vált ki az emberből! Mi más lehetne az elragadtatás és lelkesedés iránti kiirthatatlan vágy, mint ösztönös késztetés arra, hogy magunkba szívjuk és gyarapítsuk azt, ami nálunk nagyobb; a maga nemében nagyobb? Jóllehet, egyeseiket megrészegett, a többség gazdagodik s boldogabbá válik általa.

Elmének pallérozása, s hogy minden erőnkkel igyekeztünk nagyobb és nagyobb célokat érjünk el – ez a fő. Van köztünk olyan, aki úgy ért a közvetítés művészetéhez, mint senki más. Amint ő előadja a nagyok életét, a fiatalok elméjében máris új utak nyílnak, melyek felett lelemé-

nyesség és erő világlik. Vén fejfel engem is magával ragadott a könyve, s ha tehetném, kezébe adnám minden fiatalnak, akiben megbújik a tehetség szikrája.

A demokrácia korának dolgos nagy embereiről ír; katonát vagy politikust egy szálat sem említ. Hadigépekkel ugyan találkozunk nála – kegyelmezzen nekünk a Jóisten –, ám nem másutt, mint az ipari termelésben: két család története izzó ércfolyamként táplálja a népek harci kedvét – midőn e családok és munkásaik jólétének s boldogulásának záloga a területhódítás. Először a Krupp családot látjuk, amint szorgos munkával egyre feljebb küzdi magát a ranglétrán. Az apa még parányi házikóban lehel ki lelkét, ahol koporsója is alig férne csak el; megfáradt teste s lelke feladja a harcot. Halálos ágyán azonban hazahívja az iskolából tizennégy éves fiát, s találmányait és terveit zsenge kezébe helyezi. Hite, az volt bőven! Hitt abban, amit létrehozott, és hitt a fiában. A fiú a nappalokat a gyárban töltötte, éjszaka pedig tanult. A lábát is lejárta, hogy megbízókra leljen, aztán nemsokára őbelőle is feltaláló vált, és segítőt is fogadott. Az 1851-es londoni világkiállításra 2000 kg-os öntöttacél-tömböt vitt – míg a legnagyobb addig ismeretes tömb nem nyomott többet 1000 kg-nál –, a következő londoni kiállításra pedig már 40 000 fontos² tömböt gyártott! Amikor a császár 1877-ben meglátogatta a gyárat, egy nap alatt 1000 gránát, 160 kerékabroncs, 120 mozdony- és vagon tengely, 120 vonatkerék, 430 vasúti rugó és 1800 sínszál került ki a szorgos kezek közül. A fiú egy alkalommal, amikor külföldön volt és ráeszmélt, mennyi mindent sikerült elérnie, üzent az otthoniaknak: a házikót, ahol apja elhunyt, újítsák fel, mert ő is ott akar majd örök álomra szenderülni.

A versenytárs francia cégnél ugyancsak három nemzedéken ível át a küzdelem. A Schneider családnak Havre-ban, Creusot-ban és Chalon-sur-Saône-ban vannak gyárai. Creusot-i műhelyeik csaknem négy kilométer hosszan sorakoznak egymás mellett. A Chalon-sur-Saône-ban találhatóiból pedig acélhajókat és vashidakat küldenek a világ minden szegletébe, meg úszódarukat, lebegő dokkokat és csatornákat záró s nyitó jókora zsilipeket. Ám a munka az embert még inkább gyarapítja, mintsem a számokat. Vegyük Jean Antoine Menier-t, a gyógyszerészfiút, aki egy fészerben kevergetett különféle porokat, majd vett egy malmot, s kakaóbabőrlésbe fogott. Az apró malom helyén ma 525 millió embernek gyártanak csokoládét. Gondoljunk csak bele: olyan

²Megközelítőleg 18 000 kilogramm.

sok csokoládétorta készül egyetlen nap, hogy egymásra állítva kétszer is kitennék a Galdhøppigen³ magasságát. De, ahogy már említettem, mindez három nemzedék munkájának gyümölcse. A könyv története egytől egyig a családi hűség diadalát ünneplik. Amit a nagyapa feltalál, azt a fiú világhírűvé teszi, míg az unoka még tovább terjeszkedik és nagyobb nevet vív ki magának. Micsoda szívélyesség lakozik ezekben az alkotó emberekben! Hisz a család iránti hűség maga is a szeretet gyakorlása. Olvassunk csak Menier munkásvárosáról! Vagy a kemenécéről, amelyekben homokkal kiszórt fiókok tartják melegen az ételt a messziről érkezőknek!

Meglehetősen foglalkoztatott a történetek közül az, amelyik a „világ postamesteréről”, Heinrich Stephanról,⁴ a pomerániai szabó fiáról szól. Berlinben egy alkalommal megszólították az utcán, az akkori főpostamester ablaka alatt:

– Mit mondott annak a külföldi hölgynek a kocsiban, aki a kocsissal veszekedett?

– Olasz volt, nem tudott németül.

– De Ön tud olaszul, ugye? Hiszen pomerániai, nem igaz?

– Pomerániában is lehet nyelvet tanulni.

– Ön több nyelven is beszél?

– Igen.

– Például?

– Franciául, angolul, spanyolul, oroszul.

Az a főpostamester, aki negyed órával korábban még elutasította Heinrich Stephan, a fentiek hallatán rögtön felvette Berlinbe. Amikor aztán hosszú évek fáradságos munkája után immár főpostamesterként aláírta az új német birodalom postai egyezményét, mely később mintául szolgált az egész világon, levelet írt épp megözvegyült édesanyjának: „Nagy munkám, Isten segedelmével, elvégeztetett. Amikor aláírtam a megállapodást – amikor leírtam a nevem, szeretett édesapámra gondoltam, akit sosem feledek.” A család iránti hűsége juttatta ilyen magasra.

A szöveg egyúttal összefoglalja a postaszolgálat történetét is – persze csak röviden, ám kiváló képet festvén az ember szellemének, munkájának és rendszerező készségének fejlődéséről.

³Norvégia legmagasabb pontja, tengerszint felett 2469 méter.

⁴Ernst Heinrich Wilhelm Stephan (1831–1897, 1885-től von Stephan) főpostagazgató a Német Birodalomban, az Egyetemes Postaegyesület (ma az ENSZ szakosított szervezete) egyik alapítója.

Mindenekelőtt a jó öreg Gudbrand Gregersen, a modumi asztalos-inasból lett magyarországi nemes történetét érdemes elolvasni – bár a kötetben leghátul áll. Gregersen legfőbb tettei közé tartozik a Tisza és a Maros közében elterülő, több mint 70 000 főt számláló város, Szeged megmentése. Ugyanis időről időre elöntötte a várost az árvíz, legutóbb emberek és házak ezrei veszttek oda. Gregersen vállalta, hogy kiüríti az épületeket és védelmet biztosít a városnak. Kiszivattyúzta a vizet, és 2-3 méterrel megemelte a város szintjét. 14-15 kilométer hosszan csatornákat, kikötőket és gátakat építtetett. „Építkezés közben újra jött az áradat. 1881-et írtunk ekkor. A víz épp a gát szintjén állt meg, egy pöccintés is elég lett volna, és Szegedet elönti a Tisza. Gregersen tekintélyes munkáshada mindenhol ténykedett. Katonákat vezényeltek ki a segítségére, maga Gregersen pedig Attila dombjáról⁵ figyelte az árt. Nem aggódott, hiszen tudta: építménye biztos lábakon áll. Azonban 1883-ban, amikor már minden elkészült, visszatért az árvíz, és félelmetesebb és elsőprőbb volt, mint valaha. Eljött az ítéletnap, amikor az építőmesternek számot kell adnia. Egy népes város jóléte vagy bukása volt a tét. De Gregersennek nem kellett tartania az ártól. Az első szegtől az utolsóig becsületes munkát végzett; szilárdan állt a gát, s egyetlen ponton sem adta meg magát.”

A könyv tehát a „munka nemeseiről” szól, minden nemesek legkivalóbbjairól. Ilyen olvasmány kell a mai fiatalságnak. S hogy melyik ez a könyv? Nordahl Rolfsen „[I] Arbejdets eventyrland”⁶ című kiadványa. A szerző ebben gyermekeinek mesél, mintha a legutóbbi párizsi világkiállításra emlékezne vissza, rendkívül szórakoztató stílusban! Néhol arra is kitér, mit élt át szegény hazánkfia abban az idegen és szokatlanul hatalmas városban. Leírásai apró, mégis életszerű és szellemes remekművek! Nordahl Rolfsen – előttem ismeretlen okokból – kegyvesztetté vált a hazai kritikusok körében. Pedig úgy vélem, portréi tréfásak, szavai mögött is csupa szerethető komizság húzódik meg. Elképesztő tudásába úgy avat be, hogy észre sem vesszük – ahogy a gyermek is megeszi, amit nem szeret, ha közben mesélnek neki.

⁵Jelenleg nincs ilyen földrajzi névvel jelölt hely Szegeden és környékén. Történetsek azonban állítják, hogy Attila és számos másik hun telepedett le erre felé a 420-as években – innen eredhet az elnevezés is, azonban ezt a felvetést egy kutatás sem erősíti meg. Forrás: <https://u-szeged.hu/mediafigyelo/2018/mik-vogymuk>. Letöltve: 2023. jún. 16.

⁶„A munka mesés országában”.

Igen gyakran látom nyomtatásban: „Sokszorosítani tilos!” Én azonban arra kérem Önöket, hogy igenis sokszorosítsák írásomat.

Hozmann Patrik fordítása

Hozmann Patrik:

Az érzelmes Gregersen – a norvég származású ács, az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legsikeresebb vállalkozója

Manapság nagyon sok sikertörténettel találkozhatunk a közösségi médiában. Tudjuk, hogy sok munkával, de még annál is több szerencsével bárkiből lehet igazán sikeres ember a nehéz körülmények ellenére. Gudbrand Gregersen története is ilyen. Talán a kedves olvasó már találkozott élettörténetével, vagy éppen valamelyik munkájával. Számos magyar nyelvű cikk fellelhető Gudbrand Gregersenről. Ez mind leginkább dr. Gönczi Ambrus helytörténésznek köszönhető, aki egy átfogó doktori disszertációt írt a család integrációjáról. Ezzel a tanulmánnyal leginkább az érzékeny Gregersenre szeretnék koncentrálni: mit jelentett számára a család, milyen volt közeli és távoli családtagjaival a kapcsolata. A tanulmány másik felében olyan fontos kérdésekre keresem a válaszokat, mint például arra, hogy milyen volt megítélése a nyilvánosságban, illetve milyen kapcsolata volt a norvég és a magyar kultúrával. Végül a két kérdéskör összegzésével levonom a következtetést, amellyel új nézőpontba szeretném helyezni Gudbrand Gregersen integrációjának kérdését.

Család a középpontban

Gudbrand Gregersen 1824-ben született Norvégiában Modum községben, Oslótól nem messze. Gyerekkorában szegényes körülmények között élt, ez azonban nem hátráltatta őt. Anyakönyvi kivonatában is megjegyzést tettek kiemelkedő tudására és példás viselkedésére. Továbbá szorgalmas és céltudatos volt. 1842-ben, Koppenhágában tanulta ki és kezdte gyakorolni az ács szakmát, majd két évvel később már Németországban dolgozott. Számos nagyvárost megjárt, már-már vándormunkásnak számított. Mielőtt még Magyarország felé vette volna az irányt, történt vele egy incidens, ami a legtöbb embert feladásra kényszerítette volna, de ő kitartott. 1847-ben Bécsbe utazott, és szókas szerint vonattal előre küldte a poggyászát, amelyben az eszközei voltak. Ő maga pedig gyalog tette meg Prágából az utat, azonban a bécsi állomáson a forgáccsal teli csomagok várták. A rövid osztrák ka-

land után gőzhajóval Budapestre utazott, azonban ott nem volt munka, ezért Pozsonyban kezdte el felépíteni karrierjét, aminek az 1848-as szabadságharc vetett véget egy kis időre. Források szerint Gudbrand Gregersen, szaktudását felhasználva, utászként segítette a magyarokat, és rövid idő alatt húzott fel fahidakat, hogy biztosítsa a csapatok gyors mozgását. A szabadságharc leverése után menekülnie kellett. Feltehetőleg 1850 körül tért vissza Magyarországra az általános amnesztia meghirdetése után. Két évvel később összeházasodott Sümegh Aloyziával. Összesen tizenkilenc gyermekük született, azonban csak tizenkettő élte meg a felnőttkort. Részben a belvárosban, részben Szobon élték a magyar arisztokrácia életét, ugyanis Gudbrand kemény munkával az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legnagyobb vállalkozója lett visszatérése után években. Számos munkája közül talán a szegedi gát megépítése, és a város újjáépítése volt a legkiemelkedőbb. Utóbbi munkájáért kapta meg a nemesi címet, valamint a Ferenc József-rend kitüntetését is. Felesége után négy évvel, 1910-ben hunyt el álmában.

Mielőtt még megnéznénk, milyen kapcsolata volt Gudbrand Gregersennek szülőhazájával és „új hazájával”, fontos megvizsgálni, milyen szerepet játszott a család az életében. Az *érzelmes Gregersen* cím talán már sejteti, hogy nagyon fontos volt számára a család. Itt fontos megemlíteni másik fő forrásomat, Per Auen Sveaas ötödik generációs leszármazottat, aki életének jelentős részét a Gregersen család történetének felgöngyölítésével töltötte. Gudbrand személyes levelezéseiből, és Sveaas *Modum-slekter, hjemme og i utfart* című könyvéből megállapítható, hogy nagybátyjának, Peder Gregersennek kiemelkedően fontos szerepe volt az életében. Gudbrand fiatalon Christianiába (ma Oslo) került, ahol geometriát és matematikát tanult, illetve nyaranként építkezéseken dolgozott. Már ekkor felfigyeltek tehetségére, és tervrajzok készítését kapta feladatként az építőmestertől, azonban felszerelésre már nem maradtak anyagi erőforrásai. Szerencsére ez mind karácsony előtt történt, amikor nagybátyja két shillinget adott neki egy sálra, viszont Gregersen ezt a pénzt eszközökre költötte. Felnőtt korában is leginkább nagybátyjának címezte a leveleit, és tőle érdeklődött a családtagjairól. Gudbrand Gregersen története a sikerről, büszkeségről és hírnévről szól. Ezt a történetet azonban olyan érzelmek irányították mint a szeretet, vágyakozás és a nyugtalanság. Ezeket az érzelmeit sosem palástolta. Az egyik, nagybátyjának címzett levelét 1848-ból például így kezdi:

Kedves nagybátyám. Arról írtál, hogy legutóbbi levelemmel örömet szereztem neked, mint mindig. Ez boldogsággal tölt el, hiszen ebből tudom, hogy te és a többiek még nem felejtettetek el engem odahaza. El sem tudod képzelni, mily hatalmas érzelmek fogtak el várva várt leveled olvasása közben.¹

Gudbrand nem felejtette el, hogy nagybátyja kisegítette, amikor még tanonc volt, és még nem rendelkezett saját keresettel. Feltételezhető, hogy Gudbrand nem csak patrónusként nézett fel nagybátyjára. Kévsébé bensőséges kapcsolata apjával, illetve utóbbi mentális leépülése ahhoz vezethetett, hogy Peder egyfajta apafigurává lépett elő. Levelezésük jól mutatja, hogy a családapa, de még fiatal Gregersen már-már görcsösen próbált bizonyítani:

[...] eddig elegendő okom volt, hogy tovább haladjak, és itt vagy te, akinek mai napig mindent köszönhetek. Minden igyekezetem azért volt, hogy megmutathassam ezt az oldalam, és hogy elégedett legyél velem. Néhányszor ki is nyilvánítottad elégedettségedet, aminek nagyon örültem és új életerőt és kedvet adott.

Peder nem csak az ifjú Gregersen támogatója volt, az egész családot megsegítette, amikor nem volt hova menniük, és mindig is szoros kapcsolatban állt a Gregersen-család Norvégiában maradt tagjaival. Ezért fiatal rokona rendszerint őt kereste, ha szeretett volna megtudni róluk valamit:

Kedves nagybátyám, amennyiben nem találnál érdemesnek, hogy egy hosszabb levelet küldj, amit én aligha hiszek, akkor csak arról írk, hogy minden rendben és egészséges vagy. Már két-három sor is elég nekem, és új erőt ad a megterhelő munkámhoz.

Úgy gondolom, hogy ez a pár sor Gudbrand érzelmi állapotának esszenciája, amely a magyar társadalomba való beilleszkedését is befolyásolhatta. Az elérhető levelezésekből tehát megállapítható, hogy Peder volt az egyik legfontosabb személy az otthoniak közül, és ez Gudbrand írásainak hangvételében, szóhasználatában is megmutatkozik. Utóbbi arra is utal továbbá, hogy Gudbrand egy kiváltképpen érzékeny és

¹Saját fordítás. Gregersen Gudbrand nagybátyjával folytatott, norvég nyelvű nyelvű magánlevelezéseiből. A leveleket Gönczi Ambrus bocsátotta rendelkezésemre. A következő idézetek mind a magánlevelezésből származnak, ha nem tüntettünk fel más hivatkozást lábjegyzetben.

érzelmes ember volt. Ez később a munka világában tanúsított hozzáállásában és cselekedeteiben is megmutatkozott. Rossz kapitalista volt abból a szempontból, hogy szavát, illetve a szerződésben foglaltakat akkor is megtartotta, amikor jogilag nem szegte volna meg a szerződést. Így fordulhatott elő, hogy nagy veszteségek árán, de megígért határidőn belül végezte el munkáit. Ilyen eset volt egy nagyobb vasútvonal kiépítése a Kelet-Kárpátokban. Gudbrand önhibáján kívül akadt meg a munka, hiszen kolera tört ki a munkások között 1893 decemberében, így nyolcezer helyett csak háromezer ember állt rendelkezésére. Azonban januárban felbérelt még tizenötezer munkást, és nagy anyagi veszteséggel, de befejezte a munkát a megígért időpontra. A fennmaradó írásokból, leszármazottak beszámolóiból egy emberségéről, kedvességéről és nagylelkűségéről ismert férfi képét kapjuk. Egy másik tökéletes példa, ami emberségéről tesz tanúbizonyságot, az 1879-es nagy szegedi árvíz után tett szolgálata. Cégével nemcsak a fizetett megbízásokban vett részt, hanem még 400 faházat is épített saját vagyonából az árvízkárosultaknak.

Mint említettem, Gudbrand sokszor érdeklődött hátrahagyott családtagjai iránt, és a távolság ellenére is gondoskodónak mutatkozott. Leveleiben nem volt rest kinyilvánítani véleményét egy-egy családtag viselkedéséről, vagy akár apja második feleségéről. Azonban ezek az építő jellegű megjegyzések mindig a legjobb indulatról tanúskodtak. Vagyonos emberként a teljes kapcsolatmegszakítás helyett felkarolta családtagjait:

Megfogadom a javaslatod,² hogy édesapámnak új ruhákat vegyek, kerüljenek akármennyibe. Szentestére, ha neki semmi finom falatja nincs, kap tőlem valami különleges ételt és egy bort, hogy az egészségemre ihasson.

Egy másik levélben pedig testvérei öltöztetéséről ír nagybátyjának: „Nicolainak ruha kell, Trulsnek szintúgy, ha Hans Jörgennek nem kell, akkor kapjon egy órát.” Testvéri szeretete már-már apáskodásba fordult át, de ezt is csak a segítő szándék vezérelte:

[...] ha Truls egy rendes mesterhez került volna, akkor elhagyta volna a tunya természetét, amit otthonról hozott. Ezen nem is csodálkozom, hiszen gyerekkorában mindig úton volt fuvarosként, és így nem részesült rendes oktatásban. Ha eltölthetnék

²Mármint Peder Gregersen javaslatát.

két hetet vele, meg tudnám mondani, hogy mi lehetne belőle, kell-e Amerikába utaznia vagy nem. Ha ács lenne, akkor azonnal alkalmaznám. Arra kérek kedves nagybátyám, hogy ne engedd a lusta természetű Nicolainak, hogy otthon maradjon. Hiszen tanulása akkor napról napra nő vele együtt. Hagyd, hogy rendes emberek közé jöjjön, és tanuljon szakmát. Ha itt lenne, akkor megtanítanám neki, milyen is az egészséges életmód. Segíteném, ahogy csak tudom, hogy hasznos legyen. Hans Jörgenről nem írtál semmit. Isten adja, hogy egy művelt, jóra való ember legyen belőle. Add át üdvözetem nevelőapjának.

Édesanyja még fiatalkorában elhunyt, ezért keveset tudunk anyja iránti érzelmeiről. Az biztos, hogy emlékét örökké megőrizte. Leveleiben néhány alkalommal megemlítette, sőt még a menyasszonyi fátylát is magával vitte, mikor Európába indult 1823-ban.

Gudbrand nagybátyjának írt leveleiben több alkalommal is érdeklődik édesapja, Nils Gregersen, iránt. Leveleiből arra a következtetésre jutottam, hogy Gudbrandnak nem volt bensőséges kapcsolata apjával, annak ellenére, hogy ő maga vágyott volna rá. Az idő múlásával sem került közelebb apa és fia. Erre a tényre az is utalhat, hogy Gudbrand a konfirmáció után apja unokatestvéréhez, Auen Gregersenhez költözött. Ekkor halt meg édesanyja is, amit nehezen viselt. Továbbá ez az esemény volt Nils anyagi-mentális leépülésének a kezdete. Sveaas szerint erre a családfő gyakori költözése utal, illetve számos levél, amit Gudbrand küldött Szobról nagybátyjának. Ezekben a levelekben apja egészsége és boldogulása iránt érdeklődik, illetve nemtetszését fejezi ki rossz életkörülményei miatt. Az apjáról írja egy levélben:

Kedves nagybátyám, írkérek édesapámról is. Jól van? Mozgékony még? [...] bocsásd meg nekem, hogy ezt mondom, de még a nincstelen személyzetem sem (ezen az enyhe éghajlaton) lakik olyan rossz épületben és körülmények között, mint az én szerencsétlen szegény édesapám Nordbraatenben.

Maga a tény, hogy Gudbrand a nagybátyjával levelezett, és rajta keresztül érdeklődött édesapja iránt, nem feltétlenül a kapcsolat hiányának köszönhető. Az már beszédes, hogy Gudbrand számos rokona költözött Magyarországra, és lett része a családi cégnek, ami addigra Magyarország egyik legtöbbet adózó cégének számított. Vajon apja miért nem utazott el sikeres fiához Magyarországra? Sajnos erre már nem

kapunk választ, azonban mégis érdekes részlete lehet az apa-fiú kapcsolatnak ez a kérdés. Annak ellenére, hogy nem vezető pozíciókba ültette Gudbrand a norvégiai rokonságot, számos rokon utazott hazánkba, és lett alkalmazottja a cégnek. Kétlem, hogy Gudbrand megvonta volna apjától ezt a lehetőséget, azonban azt sem tartom valószínűnek, hogy Nils az új házasságra és a Norvégiában kialakított egzisztenciára hivatkozva maradt Norvégiában. Nem ő lett volna az első rokon, aki norvég feleséggel, családdal utazott volna Magyarországra. A személyes levelezések arra engednek még következtetni, hogy Nils Norvégiában kialakított egzisztenciája csak a minimumra volt elég, vagy még arra sem. Mindeközben Nils unokatestvére, Auen Gregersen is elhagyta Norvégiát, annak ellenére, hogy sokkal biztosabb anyagi háttere volt; Mælum községben volt tanyája, illetve Modum község első előljárójaként dolgozott. Mégis új életet kezdett, és annyira megszerette új hazáját, hogy magyar népviseletben járt. Nils maradásának számos oka lehet, de valószínű, hogy rideg természete és mentális leépülése nagy mértékben befolyásolta kapcsolatát fiával és annak családjával. Az elhidegülés és Nils apátiája csak erősítette fia szeretet és elismerés iránti vágyát, és ez megmutatkozott abban is, hogyan élte meg Gudbrand saját családjának fontosságát.

A források alapján Gudbrand Gregersen mondhatni ellentéte volt apjának; egy melegszívű, nyitott, kedves ember, aki törődik másokkal, és akinek a család tölti be az első helyet a szívében. Az anekdota szerint Gudbrand hidat épített az Ipoly felett, és így szabad útja volt Esztergomba, ahol későbbi feleségével megismerkedett. 1852-ben vette el az akkor még csak tizenhat éves Sümegh Aloyziát Pilismaróton. Akkoriban még mindig a társadalmi státusz alapján házasodtak az emberek, kiváltképpen a felsőbb társadalmi rétegekben. Ebben az esetben is sokkal feltételezhető, hogy a jó háttérrel rendelkező tizenhat éves lány nem önszántából és szerelemből választotta a tizenkét évvel idősebb külföldi nagyiparost. Ez azonban nem befolyásolja a tény, hogy szeretetben és boldogságban éltek együtt férjével, amire akár a népes gyermekhad is bizonyíték lehet. Gudbrand számos Norvégiába küldött levélben „én szeretett feleségemként” hivatkozott Aloyziára. 1906-ban felesége állapota jelentősen megromlott, ekkor Gudbrand éppen Norvégiában tartózkodott. Amint megkapta az üzenetet, azonnal hazasietett. Pár hónappal később felesége elhunyt. Gudbrand hallotti levélben tudatta a rokonokkal, hogy neje elhagyta az élők sorát ötvenöt évnyi boldog házasság után.

Gudbrand feleségével kapcsolatban érdemes megemlíteni a család születésnapjához kapcsolódó koreográfiáját. Gönczi Ambrus beszámol erről a szokásról, amit Aloyzia születésnapján adtak elő. Egy újabb bizonyítéka a szerető családi légkörnek:

Még egy születésnapjához kapcsolódó koreográfiáról tudunk. Gregersen Gudbrand feleségének, Aloyziának a születésnapját a következőképpen ünnepelték: könnyű reggeli, majd ebéd elfogyasztását követően délután a kertben a gyerekek, majd később az unokák bevonásával műsoros estet adtak az ünnepeltnek, melyben szavaltak, énekeltek, illetve humoros jeleneteket adtak elő. [...] A leírás alapján megállapítható, hogy a nagylétszámú család minden tagja erős szálakkal kötődött egymáshoz, az egyszerre szertartásos és nem túl hivalkodó ünnepek, ünnepségek ezeket a szálakat bizonyára csak tovább erősítették.³

A legfontosabb ünnep a karácsony volt a családban:

A karácsonyi ünnepeket a Lónyay utcai házban töltötte a család. December 23-án állították fel a fát az úgynevezett barna szobában vagy kisszalonban, és este fel is díszítették. A nők csomagolták a díszeket és a cukrokat, míg a férfiak létrára állva akasztották a fára azokat. A családfő pezsgőt bontott és mindannyian koccintottak.⁴

Érdekes adalék lehet, hiszen sokat mond Gudbrand természetéről közvetlen kapcsolata a munkásaival. Karácsonykor, december 25-én a munkásokból álló fúvószenekar adott koncertet a Lónyay utcai ház kertjében, ezután a gyár munkásai énekeltek dalokat, és a vendéglátó megajándékozta őket. Gudbrand még egy norvég verset is szavalt, amelyben egy-egy strófa a négy évszakra szól. Gönczi Ambrus ezt a jelenséget a kor sajátosságának tudja be, amikor állítja, hogy „a gyár, üzem, manufaktúra tulajdonosa és egyben irányítója kötelességének érzi, hogy az összetartozás bizonyos szertartásos gesztusait megtegye munkásai irányába.”⁵

³GÖNCZI Ambrus: *A Gregersen család beilleszkedése a magyar nagypolgári vállalkozói társadalmi csoportba a XIX. században*, PhD-értekezés, Bp., ELTE, 2014, 72–73.

⁴Uo., 80.

⁵Uo.

A nemzetség, és a családi vállalkozás továbbvitele már-már olyan fontos volt számára, mint a vikingkori skandináv társadalomban. Gudbrand gyermekei nem szenvedtek hiányt. A lányok, leginkább a kor társadalmi berendezkedése miatt, nem járhattak középiskolába, viszont kiváló magántanároktól tanultak. Gudbrand a fiainak is megteremtette a legjobb körülményeket; szinte kivétel nélkül külföldön tanultak, és szereztek tapasztalatot, majd a családi cégnél kerültek vezető pozícióba. A különbséget jól jelzi, hogy az utóbbi állítás nem volt igaz a Norvégiából jött családtagokra. Őket is alkalmazta Gudbrand a cégnél, de a magas rangú állásokat közvetlen hozzátartozóinak szánta. Sajnos több fia idejekorán hunyt el, ezért nem csak arról kellett gondoskodnia, hogy megfelelő képzést kapjanak. Két fiú unokájának felnevelésébe is sok időt, energiát és pénzt fektetett, hogy minden adott legyen a cég továbbviteléhez. Mikor fia, Hugó elhunyt, számos alkalommal személyesen ment el az árvaszéki tárgyalásra annak érdekében, hogy unokái érdekeit képviselje, illetve hogy menyének, Paula Gregersennek (azaz fia, Hugó Gregersen feleségének) apja is kivegye részét a gyermekek támogatásából. Azonban Gudbrand nemcsak az eltartásukról gondoskodott, hanem a neveltetésükről is:

Arra kérte az árvaszéket, kötelezze Leitgeb Paulát, hogy 3 unokája hetenként egyszer, vasárnap hosszabb időre meglátogassa őt, továbbá hogy unokáinak neveltetésébe és iskoláztatásába [...] befolyást biztosítsanak. További kérése volt Gregersennek, hogy Leitgeb Paula is meglátogassa őt unokáival együtt, hogy a családias légkör meghittebb legyen.⁶

A Szobon található Gregersen-villa is fontos szerepet játszott a család életében, hiszen a közös munka és a szórakozás helye volt. Mondhatjuk, hogy a család összetartását jelképezte. Annak ellenére, hogy Gregersenék alkalmaztak személyzetet a háznál, sok munkát végeztek közösen a család tagjai. A kertet Aloyzia gondozta, a lányok pedig kivették a részüket a sütésben, mikor valamilyen ünnepségre készültek, és a fiúk is aktív részesei voltak a disznóvágásoknak. De nem csak a munka helyszínének számított a ház: „A kikapcsolódás, szórakozás részeként Szobon a Gregersen lányok és a gyerekek rendszeresen krockettek, a felnőttek kártyáztak (tarokkoztak, később bridzselték), biliárdoztak.”⁷

⁶ *Uo.*, 94.

⁷ *Uo.*, 73

Norvégból lett magyar?

Az előző fejezet is részben rámutat a Gudbrand és az anyaország közti kapcsolatra; Norvégiát elsősorban a családjával kötötte össze, és néha jelentkező honvágya is feltehetőleg inkább családja hiányának tudható be. Azonban Norvégiának is külön helye volt a szívében. Tizenöt alkalommal járt Norvégiában az után, hogy gyerekként elhagyta. A legtöbb látogatást rokonságának tagjainál ejtette meg, noha számos tájegységen és településen is járt, amit magánlevelezésében is részletesen dokumentált. Ezekre az utakra gyakran magával vitte gyermekeit is, illetve több alkalommal utazott haza egy-egy vendéggel. Érdekes aspektus lehet, hogyan ítélték meg akkoriban a norvégok az ő személyét, látogatásait. Sokszor volt a kor illusztris norvég társaságainak vendége. 1892-ben tett látogatásán a Svéd–Norvég Perszonálunió királya, II. Oszkár fogadta, így Gudbrand meg tudta köszönni a Szent Olaf-rend lovagkereszt-kitüntetését, amelyet 1885-ben kapott. Levelében azt írta a királyról, hogy „példátlanul kedves”. Nem csak ez volt az első megjelenése magasabb körökben, 1902-ben a koronahercegnő hívta meg: „Haug-ön voltam vacsorára hivatalos Sveaas konzulnál... Az a megtiszteltetés ért, hogy meghívtak a kastélyba szupéra, és bemutattak Viktória koronahercegnőnek.”⁸ 1906-ban Haakon király fogadta a norvég üzletembert, azonban hazasietett, amint üzenetet kapott feleségétől: „a hazaúton fogadásom volt őfelsége Haakon királynál. Feleségemtől kapott telegrammban az állt, hogy hiányol engem, ezért hazasiettem, amilyen gyorsan csak tudtam.”⁹ Gudbrandot nem csak az arisztokrácia köreiben látták nagy szeretettel. A szakmán belül is megbecsülték, és ugyanebben az évben a Norvég Mérnök és Építészegyesület tiszteletbeli tagjává fogadta. Halála után régi kívánságának eleget téve 10 000 korona támogatással létrehoztak egy alapítványt, hogy a műszaki tudást és gyakorlatot fejlesszék Norvégiában. Ennek az előzménye egy ünnepi vacsora volt 1898-ból, amin a norvég munkáspárt vezetője, Jørgen Løvland is részt vett. A vacsora közben tartott egy beszédet, amelyre válaszolva Gudbrand kiemelte egy norvégiai műszaki egyetem alapításának szükségességét. Szakmai érdeklődése időskorában sem hagyott alább, és számos szakmabelit „jlesztett meg”, amikor a még befejezetlen Bergen–Oslo vasútvonal állapota iránt ér-

⁸Per Auen SVEAAS: *Modum-slekter, hjemme og i utfart: slektsbok anno 2000*, Drammen, Augun forlag, 50. Saját fordítás.

⁹Uo.

deklődött. Meg akarta látogatni a munkálatokat, és addig erősködött, mígnem engedtek kérésének, és egy nyitott tehervagonnal a hegyekbe utaztak. 1907. augusztus 16-án tették meg az ominózus utat, amit így írt le levelében: „Az egész Myrdal-Fjeldberg szakasz nagyon érdekes volt, minden része remekül kivitelezett.”¹⁰ Láthatjuk, hogy több szál is Norvégiához köti Gudbrandot. Azonban nem csak szülőhazájában tettek azért honfitársai, hogy otthon érezze magát.

Ha nem is nevezhetnénk vízvásztónak, de mondhatjuk, hogy magyarországi megítélése új szintre lépett, amikor megmentette és talpra segített Szeged városát az árvíz után 1879-ben. Bár a szegedi gát volt a legismertebb munkája, már azt megelőzően is a legékesebb szavakkal dicsérték munkásságát és személyét a magyar lapokban. Nyolcvanadik születésnapján a Gazdasági Mérnök így emlékezett meg róla:

A becsületes, kitartó és lelkiismeretes munka emberét, a magyar építővállalkozók érdemekben megőszült nesztörát és az egész magyar technikus kar osztatlan becsülését élvező kartársat üdvözölték és ünnepelték a napokban mindazok a műszaki testületek és egyesületek, a melyek életében és fejlődésében a nyolcvanéves *Gregersen Gudbrand*-nak, a *Gregersen G. és fiai* cég megalapítójának és főnökének tevékeny szerepköre jutott. Egy ember, a ki — dacára külföldi származásának — a szeretett magyar hazáért, annak közgazdasági téren való felvirágoztatásáért immár közel hat évtizede *dolgozik*. Neve még az ország legfelreesebb zugában sem ismeretlen, pedig nem tartott szónoklatokat és felolvasásokat, nem irogatott vezércikkeket és röpiratokat, sőt a politikai élet küzdőterén sem próbálkozott érvényesülni és feltűnni, szóval nem kereste a nyilvános szereplést, mert hát ő minderre nem ért és nem is ér rá.¹¹

Abban az időben, mikor ezek a cikkek napvilágot láttak, Gregersen már a monarchia egyik legnagyobb és legismertebb vállalatát vezette, és több helyen is lenyomatát hagyta mind Magyarországon, mind a szomszédos országokban. Gudbrand megítélésének megállapításánál félrevezető lehet a kor újságírói tevékenysége. Az emelkedett hangvétel és a túlzó szóhasználat mögött akár bizonyos érdekek is találkozhatnak, ezért némi fenntartással kell kezelni ezeket a cikkeket. Azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy elévülhetetlen érdemeivel Gregersen valóban rászolgált hírnevére, és a kor újságírói, bár kissé eltúlozva,

¹⁰ *Uo.*

¹¹ L. L., *Gregersen Gudbrand*, Gazdasági Mérnök, 1904. ápr. 28., 129–130, 129.

de szívesen osztották meg ösztönző történetét. Egy olyan történetet, amelyet szép nemzeti gúnyába lehetett öltöztetni: a messzi északról vándorolt, már-már mesehős Gregersen kiállta a megpróbáltatásokat, majd elnyerte jutalmát új hazájában, miközben megőrizte emberi mivoltát, és így a magyar nemzet hősfigurája lett. Hasonló érzelmekkel írhatták meg a Gazdasági Mérnökben megjelent cikket is 1904-ből:

Mint minden magyart kimondhatatlan büszkeséggel tölt el az a tudat, hogy Jókai Mórt, több száz érdekfeszítő regény bűbajos meseszövegét a magunkénak vallhatjuk, úgy az egész magyar technikus nemzedék szívét is büszkesség tölti el, hogy *Gregersen Gudbrand* annyi sok vasut és hid építője, a faipar fellendítője, édes magyar hazánk szűk hatáiran belül találta meg áldásos működésének színterét.¹²

Ez és hasonló leírások tökéletesen beleillenek a kései romantika szövegvilágába. Sőt, Gudbrand akár szereplő is lehetne Jókai Mór egyik romantikus regényében, hiszen nála a romantika elsősorban a főhősök ábrázolásában mutatkozik meg. A realista ábrázolással ellentétben leginkább egy pozitív tulajdonságot emel ki és tart ki mellette. Csakúgy, mint Jókai regényeiben, ezekben a cikkekben Gudbrand karakterének leírása változatlan: a becsületes, adakozó kisemberből lett nagyember, aki kapitalista létére jóságos és tisztességes maradt. Utóbbira tökéletes példa, amikor a pénzügyi veszteséget figyelembe nem véve munkásokat vett fel, hogy végezzen a munkával a megbeszélt határidőre. A Gregersenhez hasonló hősök sokszor a nemzet valamelyik nagy ügyét képviselik, ahogy ő is képviselte Magyarországot nemzetközi szinteken is:

nemcsak hazánk számtalan hidépitménye és vasútvonala vallja e céget megalkotójának, de a haza határain túl is elismerést és dicsőséget szerzett e derék czég a magyar iparnak [...].¹³

Ehhez a nemzeti hősi képhez sokat hozzász, hogy az 1848-as szabadságharcban utászként részt vett a magyarok oldalán. 1965-ben az Esti Hírlapban „Kossuth skandináv honvédjeként”¹⁴ hivatkoznak rá, amely szintén beszédes cím, azonban joggal illette meg őt. Önként jelentkezett a magyarok oldalán, majd menekülésre kényszerült. Mai napig

¹² *Uo.*

¹³ *Gregersen Gudbrand*, Ország-Világ, 1904. április 17., 317.

¹⁴ PAKOTS György, *A Gregersen-ház regénye*, Esti Hírlap, 1965. máj. 15., 5.

nincsen biztos információ arról, hogy hová került és mit csinált abban az időszakban, amikor bujkálnia kellett, azonban 1851-ben már újra Magyarországon volt. A századfordulón a korra jellemző romantizáló stílusban emlékeznek meg a magyar szabadságharc norvég hősről: „Hazánkba a nagy idők előestéjén, 1847-ben jött be és daczára idegen származásának, részt kérve szabadságharcunkból, ott találjuk őt a szabadságért való dicső küzdelemben.”¹⁵

Ez talán a legkisebb ütközési pont, azonban Gudbrand megtartotta lutheránus nézeteit, így egyfajta vallási kisebbséghez tartozott a többnyire katolikus Osztrák–Magyar Monarchiában. A családban fontos volt a vallás, Aloyzia is áttért az evangélikus vallásra házasságkötésük előtt. Ez egyrészt elősegítette, másrészt hátráltatta Gregersen integrációját. Utóbbinak legfőbb oka az volt, hogy a nagybörzsönyi lutheránus egyházközség javarészt német ajkúakból állt. Azonban bármerre járt az országban, Gudbrand adakozott a helyi lutheránus közösségnek, illetve annak hiányában valamely civil szervezetnek.

Ami a nyelv kérdését illeti, itt sem feltétlenül billen el a mérleg a magyar kultúra felé, bár a szabadságharc utáni visszatérést követően Gregersen már buzgón tanulta a nyelvet. Sőt, a későbbiekben is folytatta a nyelvtanulást, saját magyartanárt is fogadott, annak ellenére, hogy nem volt különösebb szüksége a magyar nyelv ismeretére. Ennek leginkább az volt az oka, hogy a magyar polgárság nem volt eléggé erős ahhoz, hogy meghatározó társadalmi réteg legyen. A fővárosi nagypolgárságot jobbra németajkúak tették ki. Annak ellenére, hogy Gregersenék otthon is a németet használták, hiszen Aloyzia és a személyzet is ezen a nyelven beszélt, Gudbrand időskorára a norvéghoz tért vissza.

Még egy emlék maradt fenn Gregersen Gudbrandnak az anyas és a magyar nyelvhez fűződő viszonyáról. Utolsó éveiben látása nagyon megromlott, az újságból unokája, Astrid olvasott fel, és magánjellegű levelezését is ő folytatta helyette. Ebben az időben egyre kevesebbet beszélt magyarul és németül, leginkább az anyanyelvén szeretett megszólalni, egy Norvégiából származó inast szerződtetett maga mellé, aki haláláig szolgálta.

Úgy tűnik, hogy a norvég állt hozzá a legközelebb, feljegyzések szerint még tájszólását is büszkén hangoztatta. „Engang Moing, alltid Moing”, olvasható Per Auen Sveaas könyvében, ami annyit tesz, hogy aki

¹⁵ *Gregersen Gudbrand*, Ország-Világ, 1904. április 17., 317.

modumiként született, az mindig modumi marad, utalva szülőhelyéhez való kötődésére. Ha norvégul beszélt, akkor a modumi dialektust beszélte: „az eszik ige úgy van, hogy »æta«, és nem úgy, hogy »spise«”,¹⁶ vélekedett Gudbrand.

Zárszó

Gudbrand Gregersen kétségkívül az Osztrák-Magyar Monarchia egyik meghatározó személyisége volt. Életének történetét olvasva aligha akad ember, aki ne meleg szívvvel gondolna rá: egy messziről jött ember, aki alig ismeri új otthonának kultúráját, mégis vállalja a kockázatos pályafutást, részt vesz egy szabadságharcban, majd mindent újból felépít. Az 1852-es amnesztia utáni újrakezdés lehetett számára az egyik legnehezebb időszak az életében. Az alábbi levél jól mutatja, hogy ekkor még teljesen idegennek érezte Magyarországot, és a biztonságot az otthoni család jelentette. Nagybátyjának címzett egyik levelében a következőt találjuk:

Képzeld a helyembe magad; egyedül, igaz barátok és ismerősök nélkül. Üzletember vagyok, minden üzletember érdekeltségből köt ismeretséget, és ilyen ismeretségből már van nekem elég. Egyszóval annyira elegendem van az életből, hogy munkaidőm lejárta után gondolkodom a dolgokon, és néha azt kívánom, hogy az ördög vigye el az egészset. Mit ér a pénz, ha nem jár boldogsággal? Boldogságom lenne, ha csak pár szót is írnál nekem. Bocsásd meg kedves nagybátyám a temperamentumom, és írd meg nekem. Mesélj kicsit az otthoniakról, apáról, testvéreimről és a családról, és az előző leveleimre is válaszolj. A mostani bécsi útra azért vállalkoztam, hogy pénzt vegyek fel, helyette Billihez utazok Stájerországba és hat nap múlva vissza (Bécsbe – a szerző), majd újra vissza a drága Magyarországra.

A levél folytatásából az is kiderül, hogy minden egyes őt látogató ismerőse felért egy megváltással:

Ma más ember vagyok, ha ismerősökbe ütközöm, gyermeki boldogsággal mesélem el nekik, hogy levelet kaptam otthonról. Igen, nagyon megörültem a levelednek. Annak is megörültem, hogy kedves unokatestvérem is gondol rám, aki nem is ismer. De Is-tenem, mikor édesapámra és testvéreimre gondolok, megszakad a szívem [...].

¹⁶SVEAAS, *i. m.*, 50. Saját fordítás.

Sajnos későbbi magánlevelezéseihez nem tudtam hozzáférni, ezért nincs információm a norvég rokonságnak címzett levelek hangvételéről és tartalmáról. Ettől függetlenül feltételezhetjük, hogy szülei és testvérei iránti szeretete és vágyakozása nem sokat csillapodhatott. Feltételezésem egyik alapja, hogy leveleiben rendszerint jelzi, hogy „kikupálná” testvéreit és gondoskodna róluk. Ennek köszönhetően számos testvére ideutazott hozzá szerencsét próbálni. Végül kivétel nélkül a családi vállalkozásban helyezkedtek el. A másik oka feltételezésemnek pedig az, hogy Gudbrand maga számos alkalommal utazott vissza Norvégiába, csak 1900 és 1910 között tizenötször volt kint látogatóban. Minden nehézség ellenére azonban Magyarországon maradt, és 1852-ben megházasodott Aloyziával. Sok emlék és történet maradt hátra, amelyek arról tanúskodnak, hogy Gudbrand nagyon szerette feleségét, gyermekeit és unokáit. Tehát minden honvág és sóvárgás ellenére a munkája és családja iránti szeretete hazánkhoz kötötte. Egyházi közössége és munkakapcsolatai nem hozták őt közelebb a magyar kultúrához és társadalomhoz, azonban nem volt közömbös a magyarokkal szemben. Annak ellenére, hogy a némettel jobban tudott érvényesülni, buzgón tanulta a magyart, jó kapcsolatot ápolt munkásaival, akik mindig dicsérték. A családot is társadalmi felelősségvállalás jellemezte. Gregersen feleségével sokat adakozott iskolák, templomok építésére, közemberek megsegítésére, saját pénzén faházakat épített a szegedi árvízkárosultaknak. Igyekezett a nyilvánosságtól és a politikától távol tartani magát, mégis számos kortárs újságíró számolt be történetéről vagy éppen ténykedéseiről. Azonban nem csak a magyar sajtóban igyekeztek magukénak tudni Gudbrandot. Ludvig Throndsen újságíró így írt a norvég üzletemberről:

A pompa és a becsület mögött mindvégig megbújt a beteljesületlenség fájdalmas hangja. Szíve egy része kétségkívül Magyarországon, nagyobbik része viszont otthon, Åmotban és Norvégiában volt. Ez szinte biztos. Olyan kötelékről beszélünk, amely sosem lazult meg [...].¹⁷

Úgy hiszem, hogy a teljes igazságot feltáró válaszokat már nem fogjuk megtudni, ezért Throndsen állítását sem cáfolni, sem megerősíteni nem tudjuk, azonban egy biztos: Gudbrand Gregersen ott érezte jól magát, ahol a családja is vele volt.

¹⁷Ludvig THRONDSSEN, *Adelsmannen fra Åmot*, Drammens Tidende, 1983. június 4., 17.

Edle Astrup Hubay:

Két fejezet *Az érem két oldala*¹ című memoárból

Első találkozásom Budapesttel

Párizsban megismert magyar barátnőmmel mindvégig tartottam a kapcsolatot, és egy nap meghívott magához Budapestre. 1931 májusa volt. Bécsbe utaztam vonattal, ekkor jártam először a városban. Itt aztán bőven akadt anyag a cikkekhez, hiszen továbbra is pezsgett a zenei élet, és mindent áthatott az az egészen különleges bécsi hangulat, még úgy is, hogy a polgárok élete épp olyan nyomorúságos, kimerült és feldarabolt lett, mint Ausztria a világháború után. Mindenesetre én is roptam egy bécsi keringőt, mielőtt folytattam volna utamat Budapestre.

A legkevésbé sem utólagos érzélgősségből mondom, hogy a *Magyarország* és a *Budapest* szavaknak egészen különleges visszhangja volt a fülemben. A történelemkönyvekben az áll, Magyarország Európa éléskamrája, és mivel a történelem sosem volt az erősségem, nem is tudtam sokkal többet erről az országról, azt leszámítva, hogy mindig valamiféle romantikus szépséget társítottam hozzá.

A vonat este hétkor érkezett meg az állomásra, ahol Edith már várt rám. Miután kiértünk az autóhoz, azt mondta, gyorsan ki kell majd pakolnom, és ajánlatos szép ruhát öltenem, mert fél tízre estélyre vagyunk hivatalosak a Parlamentbe. Izgatott voltam, hogy felvehetem a világoskék szaténruhámat, amelyet még Londonban vásároltam a Chaplin-ösztöndíjéből.

Hamarosan átkeltünk a híres Lánchídon, a legendás „kék Duna” fölé, amely valójában egyáltalán nem volt kék. Ahogy megérkeztünk Edith szüleinek otthonába, rögtön úgy éreztem, hogy szívesen látott vendég vagyok. A ház a város szélén állt, kertjében tenispályával. Kellemesen langyos májusi este volt. Átöltöztünk, és amikor megnéztem magam a tükörben, gondolatban hálát adtam Chaplinnek.

Sosem fogom elfelejteni első estémet Budapesten, ebben a szemet gyönyörködtető, különleges városban, amely aztán tizennégy boldog évig volt az otthonom. A Parlament a Budai Várral szemben magasodott, és csodálatos kilátás nyílt belőle a Dunára és a folyón átívelő

¹Edle Astrup HUBAY, *Medaljen har to sider*, Oslo, Aschehoug, 1980, 31–36 és 51–73.

hat hídra. A bejárat előtt hosszú kocsisor kígyózott. A kocsiajtót egy már-már túl elegáns egyenruhába öltözött, gyönyörűszip magyar férfi nyitotta ki, és a lépcsőfokokon is hozzá hasonló katonák álltak sorfala-
lat. A díszteremben Bethlen, a miniszterelnök fogadta a csaknem ezer vendéget. Első gondolatom az volt, hogy olyan ez az egész, mintha az *Ezeregyéjszaka* meséibe pottyantam volna.

A legtöbb magyar férfi és nő olyan pompázatos öltözkéket viselt, amely már több évszázada szállt nemzedékről nemzedékre a családban. Ennek ellenére több ezeregyéjszaka-hercegnek megakadt a szeme a Chaplin-ruhámon. . .

Aznap este táncra nem került sor, bár egy cigányzenekar végig magyar népzenei játszott. Később, amikor már megértettem a szöveget, rájöttem, hogy az összes ilyen dal vagy Magyarország szomorú történelméről, vagy a szerelemről szól.

Megmutatták nekem a nagy erkélyt, ahonnan kilátás nyílt az egész városra és a Dunára – egészen csodálatos volt *im wunderschönen Monat Mai*, de az este itt még nem ért véget, hiszen nem sokkal később átmentünk a Margit-szigetre táncolni. Az egyik mesebeli herceg is velünk tartott, és őszintén szólva egy pillanatig sem vonakodtam, amikor felkért: elegáns, jóképű és igencsak vonzó férfi volt.

Mégis hogyan adhatnám át első Magyarországon töltött estémi hangulatát? Egy fiatal norvég lány világoskék estélyiben leül a magyar barátaiival egy budapesti étteremben, körülötte akácfák illatoznak, föl-
lötte ragyog a hold, május van, és kellemes langymeleg lengi be a buja növényzetet. Minden bokorban csalogányok énekelnek, és a cigányzenekar húzza mellé a kíséző muzsikát. Az asztalon tokaji aszú, a táncparketten meseherceg vár. Ez alighanem még az *Ezeregyéjszaka* meséit is felülmúlja!

Amikor elindultunk hazafelé, már hajnalodott. A magyarok országa már az első este lenyűgözött, és bámulatom később csak fokozódott. Három hétig úgy éreztem magam, mint egy tündérmesében, amelyben sosem érkezik el az a bizonyos utolsó mondat: itt a vége, fuss el véle. . . A Margit-szigetre ezután is gyakran visszatértünk. Minden volt ott: teniszpályák, uszoda, pólóklub és gyógyhatású meleg vizű források. Utóbbiaknak köszönhetően a sziget különösen gazdag növényvilággal büszkélkedhetett, még a helyi körülményekhez képest is. A hatalmas fák ágai egészen közel nyújtóztak a talajhoz, a sűrű bozótosokban pedig seregnyi csalogány fészkelte. A szigetet a „Duna gyöngyének” nevezik, és valóban igazi gyöngyszem.

Vidékre is eljutottam. Az egyik hétvégén meglátogattunk egy családot, amely lovakat tartott – méghozzá milyen lovakat! Kora reggel, mielőtt még beállt volna a forróság, kilovagoltunk a dús szántóföldek közé. Az aranykalászkok szelíden lengedeztek a reggeli szellőben, a szomszédságukban fehér és piros pipacsok és kék levendulamezők tarkállottak. Fölöttünk kristálytisztá égbolt. Alattam tüzes magyar csődör ügetett, fiatal voltam, és a fiatalság összes lelkesedése és elragadtatása feszített. Csodálatos hétvége volt.

Magyarország kormányzója, Horthy nem sokkal később nagy fogadást rendezett a Budai Vár kertjében. Amikor beléptünk a kapun, Edith üdvözölt egy fiatalembert, és váltott vele néhány szót. Rögtön feltűnt, hogy különösen jóképű és elegáns fiú. Edith nevetve jött vissza hozzám, és azt mondta, a fiú már hazafelé tart, mert megunta a kertet és a fogadást is, de felvetette, hogy egy nap teniszezhetnénk együtt. Megfordultam, és néztem, ahogy eltűnik a falak mögött. Sajnáltam, hogy elment. A vendégeket személyesen Horthy kormányzó és a felesége fogadta. Se előtte, se utána nem láttam náluk szebb párt – még az idegen norvég lánykának is jutott tőlük néhány kedves szó. A fogadás után étteremben folytattuk az estét: isteni paprikás étel, gyöngyöző magyar bor, zene és tánc... Két kisebb zenekar is muzsikált: az egyik a talpalávalót húzta, a másik pedig egy cigányzenekar volt, élén az úgynevezett prímással. A cigányok általában nem ismerik a kottát, csupán hallás után játszanak. Ha az egyik vendég szeretett volna szerenádot adni egy hölgynek, csak magához intette a prímást, aki rögtön ott termett az asztalnál: a vendég ekkor eldúdolta a dallamot, mire a prímás rázendített a hegedűjén, és az egész zenekar csatlakozott hozzá. Az én lovagom is magához intette a prímást, aki megállt mellettem, és édes melódiát varázsolt elő a hangszeréből, mire a lovagom énekelni kezdett, és hamarosan az étterem összes többi vendége is csatlakozott hozzá. Talán jobb is, hogy egy szavukat sem értettem.

Az, hogy nem beszéltem a magyarok nyelvét, egy pillanatig sem okozott gondot – ez korábbi külföldi élményeim után igencsak meglepett. Akikkel Magyarországon találkoztam, többnyire beszéltek németül, angolul és franciául is, kivéve akkor, amikor a politikára terelődött a szó – ez márpedig gyakran megtörtént: ekkor a sajátjukon kívül minden nyelvet szempillantás alatt elfelejtettek. A politikához ugyan nem nagyon értek, de az ott töltött idő alatt valamelyest betekintést nyerhettem Magyarország tragikus ezeréves történelmébe.

Szóval, a fiatalember, aki után megfordultam Horthy fogadásán – Hubay Andornak hívták –, azt mondta, az egyik nap átjön majd teniszezni. Így is lett: kiválóan játszott, és legalább olyan kellemes látvány is volt sportruhában. A meccs után egy ideig kint iszogattunk a teraszon. Mielőtt hazaindult, odalépett hozzám, és megkérdezte, volna-e kedvem egy este vele vacsorázni. Mégis mit mondhattam volna így, hogy már volt lovagom? ...de az én szívemnek is, mint egy hegedűnek, több húrja van. Néhány nappal később eljött értem. Felmentünk a Gellért-hegyre, és beültünk egy apró étterembe, ahonnan fenséges kilátás nyílt a csillogó Dunára. Nem hasonlított azokra a helyekre, amelyeket korábban láttam: nem táncolt senki, de cigányzenekar azért itt is volt. Minden más volt azon az estén: a hangulat, a beszélgetés, és nemcsak egy húron szólt a játék, hanem többen egyszerre, olyan húron is, amelyekről korábban nem tudtam, hogy ott feszülnek bennem. Andor hangja gyönyörűen, dallamosan zengett, a keze lágy volt, és arra gondoltam, milyen szeretettel tudná végigsimítani az arcomat. Miután hazaértem, csendben a szobámba osontam, nehogy felébresszem Edithet. Egyébként is egyedül szerettem volna lenni az élményeimmel. Elutazásom előtt még kétszer találkoztam a fiúval.

Edith elmondta, hogy Andor a híres magyar hegedűművész és zeneszerző, Hubay Jenő fia. A szüleinek négy évig kellett várniuk arra, hogy összeházasodhassanak, az édesanyja ugyanis régi magyar arisztokrata család sarja volt, és nem kapott engedélyt az apjától, hogy hozzámenjen egy művészhez. Az, hogy az édesapja ekkor már világhírű volt, a legkevésbé sem mozdította elő az ügyet, sőt inkább hátráltatta. Abban az időben még szentségtörésnek számított „randon alul” házasodni. Edith azt javasolta, készítsek interjút a családdal, és írjak cikket az ott-honukról, a Hubay-palotáról. Híres festménygyűjteményük is bizonyosan izgalmas téma lenne. Végül meglátogathattam őket, Jenő azonban éppen elutazott otthonról. Edith, aki jól ismerte a családot, velem tartott, és bemutatott Andor édesanyjának, egy gyönyörű, erős nőnek, aki találkozásunkkor alaposan végigmért. Körbevezettek az épületben, és megmutattak többek között egy fiatalkori festményt a ház úrnőjéről: László Fülöp festette, aki éppen ennek és két másik képnek köszönhetően vált ismertté. Akkor még nem is sejtettem, hogy két év múlva az én arcképem is ott fog lógni a falon, amely ugyancsak László keze munkáját fogja dicsérni.

Hamarosan elérkezett az utazásom napja. Nem érintett meg túlságosan sem a sok virágcsokor, sem az állomáson összesereglett bú-

csúzkodó tömeg, hiszen ő nem jött el. Talán szándékosan így tervezte? Rögtön, miután hazaértem Norvégiába, hallottam is felőle: semmitmondó képeslapot küldött, de akkor úgy éreztem, a szavainál sokkal több kiolvasható a sorok közül.

A Magyarországról írt cikkeimért jól fizettek: az utazásaim ára is visszajött belőlük, és még sokkal több. A Norvégiában töltött idő mindig biztos pont volt vándorló-háborgó életemben. Amikor visszagon-dolok azokra az időkre, mindig mellbe vág a felismerés, hogy mennyire elnéző volt velem a családom. Az életem merőben különbözött a többi fiatal lányétól. A környezetemben furcsának számított, ha egy korombeli már dolgozott és eltartotta magát. Engem nagyon szabadon neveltek, és meg is őriztem a szabadságomat. Ismerőseim közül sokan megházasodtak és boldogan – vagy kevésbé boldogan – éltek, mondhatni, révbe értek. Természetesen nem tartottam elképzelhetetlennek, hogy a szerelmemmel éljek együtt, hiszen kedvem és igényem is lett volna rá, de a „mi köreinkben” ez egyszerűen kirívó dolog volt.

Ezután egy évig otthon maradtam két öcsémmel. Amikor visszagondolok arra az időszakra, melegség tölt el. Alig néhány képeslapot kaptam tőle, a magyar fiútól, akit sosem tudtam elfelejteni. *Mikor jön vissza?* Ezt írta egyszer. Semmi többet.

Boldogság magyar földön

Ezután megkezdődött mindennapi életünk Budapesten. Első feladatomban az volt, hogy berendezzem új otthonunkat. Kellemes, világos és barátságos lett, kilátással a Dunára. Örökké elnéztem volna az ablakunk alatt hömpölygő nagy folyót. Andor mindig korán kelt, hétköznapiokon és hétvégén is – egy idő után én is hozzászoktam. Nem sokkal azután, hogy reggelente elment hazulról, megérkezett a magyartanárom. Minden egyes nap keményen dolgoztam azon, hogy megtanuljam ezt a bonyolult nyelvet, és Mitze ebben csodálatos segítőm volt, vele rövid időn belül meg is indult a nyelvem. Mégis egy évbe telt, mire végre összeszedtem a bátorságomat és érdemben bekapcsolódtam egy valódi magyar nyelvű beszélgetésbe.

Felfogadtunk két cselédet is a házba, Sándort és Mariskát – utóbbi főzött ránk, és rendkívül jól szót értettünk egymással. Jó volt látni, mennyire örülnek felújított és frissen berendezett lakóhelyüknek. Nem lehettek túlságosan elkényeztetve azelőtt! De Andornak igaza volt – a

mi segítőink sem, amikor huszonöt évvel korábban Atlungstadba költöttünk.

A magyarok híresek vendégszeretetükről, és ezt most én is megtapasztalhattam a saját bőrömön. Soha, egyetlen társaságban sem éreztem úgy, hogy idegen lennék vagy nem látnának szívesen. Természetesen Budapestnek is, mint minden városnak, megvoltak a saját úgynevezett „klikkjei”, de egyikben sem éreztették velem, hogy kívülálló vagyok. Összességében elmondható, hogy mindenki nyitottan állt az idegenekhez. A magyarok rendkívül elragadó nép, és a magyar férfiak is roppant elbűvölőek. Mi azonban már a nászúton megegyeztünk Andorral, hogyha valaha bármelyikünk túlságosan is vonzódni kezdene egy másik férfi vagy nő iránt, azt őszintén meg fogjuk beszélni egymással. Nyilvánvalóan láttam, hogy a férjem igen nagy hatással van a nőkre. Házasságunk első éveiben még nem éreztem, vagyis éreztük, hogy alkalmaznunk kellene a lefektetett szabályt, az elkövetkezendő időkből azonban akadt rá példa. Megállapodásunknak köszönhetően viszont sosem történt semmi *több*, vagyis mondhatjuk, hogy egészséges alkut kötöttünk.

Andor szüleinek volt egy saját páholyuk az operában, amit mi is előszeretettel kihasználtunk. A saját páholy előnye tudniillik, hogy az ember úgy jön-megy, ahogy éppen kedve tartja. Persze nem voltam olyan arcátlan, hogy azt gondoljam, néha besétálunk majd egy-egy áriára vagy felvonásra, aztán egyszerűen kioldalgunk az épületből. A színházat is gyakran látogattuk, ami remekül fejlesztette menthetetlen magyartudásomat. Az előadások után rendre valamely kiváló étteremben vacsoráztunk, vagy hideget ettünk otthon, ugyanis az cseledeinknek rögtön a legelején leszögeztem, hogy nem szeretném, ha esténként a kiszolgálásunkkal fáradnának.

A hétvégeket Szalatnán töltöttük, ahol mindig akadt tennivaló, hiszen ottani terveink is egyre határozottabban körvonalazódtak. Azok után, hogy a család átvette a mosóci birtokot, Szalatna amolyan mostohagyermek lett. Mi viszont nem egyszerűen felújítani akartuk: szeretnénk volna többet kihozni belőle. Fákat ültettünk a meglehetősen sivár erdőszélén, karámot építettünk a birkáknak, ólat a disznóknak és a tyúkoknak, szőlőt karóztunk, és rendbe raktunk mindent, amit tudtunk. A kert és a baromfiudvar az én felelősségem volt, így a legkevésbé sem unatkoztam.

A birtoknak volt egy haszonbérelője, aki ezek után a gondnoki feladatokat látta el. Havasnak hívták, és zsidó volt – ez utóbbi nekem meg

sem fordult a fejemben, amíg Andor fel nem hívta rá a figyelmemet. Gyümölcsöző együttműködést, sőt barátságot kötöttünk vele, egészen a szörnyű tragédiáig. Európa azon részén, ahol mi éltünk, még nem gyülekeztek azok a bizonyos sötét fellegek, Németországban azonban Hitler már megkezdte a zsidóüldözést.

Esténként általában a kandalló mellett pihentünk, miután belakmároztunk a ház lakóitól, Jánostól és Mariskától kapott ínycsiklandozó vacsorából, amelyet a helyi borral öblítettünk le. Mennyi mindent tanultam Andortól azokban az időkben! Mindig is sok dolog iránt érdeklődtem, ám valahogyan sosem tudtam elég erőt és akaratot gyűjteni ahhoz, hogy teljes szívvel, komolyan belefogjak valamibe. Andor útmutatásával jelentősen sikerült szélesíteni látókörömet.

A karácsonyt is Szalatnán töltöttük Andor szüleivel és sógorommal, Tiborral. Kissé szomorkás volt a hangulatom, hiszen gondolataim minduntalan Norvégia és a családom felé kalandoztak. Azt azonban már megtanultam, hogy a vágyódás is egyfajta ajándék. Tetőtől talpig én díszítettem a karácsonyfát, és talán nem túlzás azt mondani, hogy a fa és a többi előkészület is meglehetősen norvégosra sikeredett. Ahhoz mindenesetre ragaszkodtam, hogy anyósom üljön az asztalfőn, elvégre az ő otthonában voltunk, ahol született és nevelkedett. Huszonharmadikán meglátogattak bennünket a birtokon élő gyerekek, és miután kórusban ünnepi énekeket énekeltek nekünk, ajándékokkal, édességgel és boldog mosollyal tértek haza.

Az egész ünnep kellemesen, meghittén telt. Andor és én részt vetünk az éjféli misén a legközelebbi városban, Losoncon. Dugig volt a templom, az oltárt és a jászlat gyönyörűen kivilágították. A gyerekek nevetve a kis Jézus és a háromkirályok köré sereglettek. Szerencsések azok, akik születésüktől fogva hívő neveltetésben részesülnek. Olyan csíra sarjad bennük, amelyet később védelmezhetnek és ápolhatnak, vagy hagyhatnak elszáradni. Háborúban és fogságban, szükségben és fájdalomban nagy erőt tud meríteni az ember gyermekkori hitéből. Akkor még nem tudtam, de hamarosan az én életemben is elérkezett egy olyan időszak, amikor szükség és fájdalom gyötört.

Szilveszter éjszakáját a szomszédainkkal együtt töltöttük egy öreg kastélyban, Gácson. Hajnalig roptuk a táncot, a csárdásra azonban sem akkor, sem azóta nem mertem vállalkozni. Azt hiszem, az ember csak akkor járhatja jól ezt a szenvedélyes táncot, ha forró magyar vér csorog az ereiben. Nézni azonban szinte ugyanolyan szórakoztató volt. Amikor meghallják a csárdást, a magyarok úgy viselkednek, mintha

egy csapásra hipnózis hatása alá kerülnének. Minél közelebb van egy pár a zenekarhoz, annál lelkesebben táncol. Egyedül akkor szántam rá magam én is, amikor ellátogattunk a szalatnai és mosóci aratóünnepre, és a kaszások felkértek táncolni. Erős legények voltak azok, könnyűszerrel a vállukra kapták a nehéz gabonaszákokat! Engem szerencsére nem kaptak a vállukra, de azért alaposan megforgattak. A férfi ilyenkor megfogja a nő csípőjét, a nő meg a férfi nyakát – így forogtam én is a levegőben.

A Szalatnán töltött karácsony után visszatértünk Budapestre. Mitzém mindig velünk utazott. Ő intézte a csomagokat, Budapesten pedig Sándor és Mariska már várt ránk. Igen, azok voltak ám a szép idők! Feudális fényűzés? Mi az hogy! Ám abban is biztos vagyok, hogy Mitze szeretett nálunk dolgozni.

Eljött az idő, hogy hivatalosan is bemutassanak Magyarországot kormányzójának, Horthynak és a feleségének. Anyósom velem tartott. Annak a kastélynak a kapujában találkoztam először Andorral, és most a feleségeként tértem vissza, a főbejáraton át, ott lépdeltam a színes egyenruhás testőrök között, majd Horthy lakhelye felé küldtek. Neki, mivel kormányzó volt, meg kellett hajolnom, a feleségével pedig kezelt fogtam. A meglehetősen ünnepélyes bemutatkozás után azonban roppant oldott, sőt kellemes légkörben beszélgettünk csaknem félórán keresztül. Akkor még egyikünk sem sejtette, hogy húsz évvel később újra találkozunk majd Portugáliában, menekültként. Jó, hogy az ember nem látja előre a jövőndőt.

Januárban főszezon volt Budapesten, akkor kezdődtek a koncertek a Hubay-házban is.

Hubay egész életét a zenének, a művészetnek és hazájának, Magyarországnak szentelte. Még egészen fiatalon otthagytott egy kedvező állást a brüsszeli zeneakadémián, hogy a magyar kormány kérésének eleget téve hazatérjen és átvegye a budapesti zeneakadémia irányítását. 1919-ben indította el később oly híressé vált délutáni koncertjeit. Ekkor hatvankét éves volt, és épphogy csak visszaköltözött Magyarországra egyéves száműzetéséből, miután Horthy véget vetett Kun Béla kommunista terrorjának. Az ország addigra teljesen elszegényedett, és mindenütt hemzsegtak a román csapatok. A Hubay-házban azonban, a zene e valóságos fellelőjében a legkülönbözőbb emberek fordultak meg: keserű ellenzékiek, ellenséges államok követői, merőben különböző nézeteket valló magyar politikusok és művészek.

Apósomnak igaza volt: ezek a közös zenei események segítettek az embereknek megérteni a másikat és közelebb kerülni egymáshoz. Európa sok neves zenésze elfogadta Hubay Jenő meghívását, és részt vett ezeken a koncerteken, ami lehetővé tette, hogy az ember idegen kultúrákkal is megismerkedjen.

Négy-öt délutáni koncertre került sor abban a szezonban, többségüket rádión is lehetett hallgatni. Minden alkalommal nyolcvan-száz vendég érkezett: királyi családok tagjai, diplomaták, írók, festők, orvosok, újságírók, üzletemberek. A zene mellé teát kínáltak és egy kis harapnivalót – akkoriban még nem terjedtek el az amerikai koktélok. A nagy, fehér zeneteremben alacsony, könnyű, aranyozott székek sorakoztak, de le lehetett ülni a szomszédos szalonokban is. A program mindig változatos volt, a kamarazenétől és énektől a hegedű- és zongorajátékig terjedt. Megadatott nekem, hogy találkozzam a kor legnagyobb zenészeivel, és beszélgessek a leghíresebb művészekkel. Apósom emellett fiatalokat is felléptetett ezeken a koncerteken, de szigorúan csak azután, hogy megtanította nekik, hogyan lépjenek fel a pódiumra, hogyan üdvözljék a közönséget, hogyan fogadják a tapsot, és még öltözködésük és hajviseletük tekintetében is ellátta őket tanácsokkal.

Andor napjainak nagy részét a Nemzeti Szalon igazgatásával töltötte, amely hasonlít a norvég Művészek Házához, illetve ő volt a Herendi Porcelánmanufaktúra művészeti vezetője is. Huszonhat évesen neveztek ki erre a nagy felelősséggel járó posztra, és ekkor nyitott rajz- és festőiskolát is Herenden. Egészen 1948-ig ügyvezető is volt, amíg a kommunisták ki nem rúgták és törvényszék elé nem állították. Egyelőre azonban csak a kellemes emlékekről szeretnék megemlékezni, azokból pedig akad bőven.

Meghívást kaptam egy esküvőre Svédországba. Kedves barátnőm, Margareta d'Otrante készült megházasodni egy német herceggel, Gustav Albrecht Wittgensteinnel, akit szintén ismertem és becsültem. Ez a meghívás okozta első kisebb összezördülésünket – vagy inkább: nézeteltérésünket – a férjem szüleivel. Andor tudniillik kiállításal készült saját festményeiből, amelynek megnyitását éppen arra a napra tűzték ki, mint az esküvőt Svédországbán. Én pedig akkori lelkes életigenlésem folytán nagyon szerettem volna Margareta mellett lenni a nagy napján. Andor természetesen megértette, mint mindig, és mivel már jól ismerte izgága lelkesedésemet, hagyta, hogy én döntsek a kérdésben. Anyósom és apósom azonban nem tudta elfogadni, hogy képes vagyok ilyen indokkal elutazni, miközben tudom, milyen sokat jelent Andor-

nak ez a kiállítás. Azzal érveltem, Margareta csupán egyszer házasodik, Andornak ellenben több kiállítása is lehet még. Így hát elutaztam. Ma azonban, ahogy itt ülök, és már nem vagyok olyan „izgága”, mint akkor, úgy gondolom, nekik volt igazuk, és ott kellett volna maradnom Andor mellett, aki mindig olyan hűséges és türelmes volt hozzám. Arra már nem emlékszem, akkor is éreztem-e büntudatot (hogy éreznem kellett volna, az más kérdés), ám annyit biztosan mondhatok, hogy az esküvő olyan felemelő és szívmengető élmény volt, hogy gyorsan elfeledtette velem minden rossz érzésemet.

Mégis jó volt visszatérni Andorhoz Budapestre. A hétvégéket továbbra is Szalatónán töltöttük, ahol megkezdődtek a tavaszi munkálatok a tanyán, és nekem is akadt dolgom bőven. Milyen csodálatos időszaka ez az évnek! Felébred a természet, föld illata száll, csíráznak és rügyeznek a növények, a madarak szerelmesen csiripelnek, a szentjánosbogarak világítanak a sötétben, egyszerűen minden új életre kel. Európa fölött mégis egyre csak gyűltek a fekete fellegek, a politikusok megőrültek, vagy nem tettek semmit, és a mindennapos rossz hírek egyre aggasztóbbá váltak.

Apósom nagy összeggel támogatta egy Budapest peremvidékén működő bölcsőde létrehozását. Olyan iparnegyed volt ez, ahol rengeteg nő dolgozott a gyárakban, és nagy szükség volt rá, hogy valaki foglalkozzon a gyerekekkel. Miután a Hubay Jenő Bölcsőde felépült, én lettem a védnöke, ahogy ők fogalmaztak. Horthy felesége és néhány más előkelő asszony is részt vett az avatóünnepségen, ahol hemzsegték a szép ruhába öltöztetett, mosolygós kisgyerekek. Ideges izgalommal vártam, hogy kiálljak eléjük, és beszédet mondjak nekik magyarul.

Az egész ottani munka és a kapcsolat, amelyet az ottani dolgozókkal, a gyerekekkel és a szülőkkel sikerült kialakítanom, rengeteg örömet szerzett nekem, ám egyúttal nagy kihívás is volt. Három évvel később, amikor a bölcsőde alapítója, Hubay Jenő elhunyt, a családdal való közös megegyezés alapján arra kértük a gyászolókat, hogy virágsokrok és koszorúk helyett bizonyos pénzüsszeggel fejezzék ki részvétüket, amelyet aztán a bölcsőde kibővítésére fordíthatunk – ugyanis már akkor jelentkezett az igény még több helyre. A befolyt tekintélyes összegből meg is valósítottuk a tervünket, néhány évvel később azonban az egész épületet porig rombolták a németek és az oroszok. Az emberek otthonaiból is csupán romok maradtak.

Első házassági évfordulónkat május hatodikán ünnepeltük Andorral, kettesben a Margit-szigeten, ugyanabban a cigány étteremben, ahol első budapesti estémet töltöttem. Ekkor is minden bokról csalogányok éneke hallatszott, épp úgy, mint annak idején, amikor az *Ezeréjszaka* meséiből kilépett herceggel mulattam ott az időt.

Volt egy kedves barátnőm, akit Teleki Medinának hívtak. Olasz származású volt, de magyar férfihoz ment feleségül, aki akkoriban diplomataként dolgozott. Teleki Medinával tehát beléptünk egy evezősklubba, és evezni kezdtünk, sőt versenyeztünk a Dunán. Gyönyörű volt a folyó, még ha a vize soha nem is kéklett igazán. Amikor éppen nem a lapátokat húztuk, a Margit-sziget meleg forrásvizében fürödtünk, elmélgedtünk és beszélgettünk. Mindketten boldogok voltunk, és élveztük az életet.

Andorral széles baráti társaságban mozogtunk Budapesten és vidéken is. Soha egyetlen pillanatig sem unatkoztunk a társaságukban. Neveik – Festetics, Andrassy, Esterházy – jól ismertek Magyarország történelméből. Akkoriban főúrként éltek tágas birtokaikon. Később sokukkal találkoztam száműzetésben: menekülteként, nyomorúságos körülmények között. Mégsem hallottam tőlük soha egyetlen zokszót sem. Persze hiányzott nekik a hazájuk, és fájó szívvel gondoltak az ország sorsára, de arról, hogy kétszobás lakásba kényszerültek, és kemény munkát kellett végezniük a túlélésért, egy szót sem ejtettek. A siker méltó viseléséhez egyenes gerincre és széles vállra van szükség. Gyakran gondolok erre, ám sokszor úgy látom, a körülöttem lévők válla nem elég erős ehhez a feladathoz. Ezeknek a magyaroknak azonban elég széles volt ahhoz is, hogy a balszerencsét elhordja, aminek okát, azt hiszem, a kultúrájukban kell keresni.

Magyarországon nyilvánvalóan fényűző életet éltek. Nagy birtokokon laktak, kastélyokban, amelyeket egész szolgálócsapatok tartottak rendben – hogy a földéken dolgozó tömegekről ne is beszéljünk! A feudalizmus a múlté, és az 1848-as forradalom és szabadságharc után Magyarországon is eltörölték. Később, az első világháború után Bethlen gróf, a miniszterelnök földreformot vezetett be, ami jelentősen csökkentette a nagybirtokok méretét, ezzel együtt pedig a nagybirtokosok bevételeit is. A földek a parasztokhoz kerültek, saját tulajdonukba, ám a nagy gazdagságon még így is kevés kiváltságos személy osztozott. Nyilván le voltam nyűgözve és elámultam, amikor vendégként

megtapasztaltam ezeknek a nagybirtokoknak a fényűzését és a felső társadalmi rétegek életmódját, de nem ért olyan sokkhatás, mint Lengyelországban.

Festetics hercegné gyakran vendégül látott bennünket – és olykor csak engem – Keszthelyen. Ekkor lehetőségem adódott beszélgetésbe elegyedni a kastély személyzetével és a birtokon dolgozó munkásokkal is. Abból, amit tőlük hallottam, megismertem az érem másik oldalát is, ám nem mondtak semmi felkavarót. Úgy tűnt, hogy a gazda és a személyzet békés, barátságos kapcsolatot ápol egymással. Mindazonáltal nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ez több mint negyven éve történt! Semmiképp nem akarom megvédeni azt, amit akkor láttam, de fontos megjegyezni, hogy az utóbbi négy évtizedben sok minden megváltozott, ott is és a mi országunkban is.

Hadd tegyem hozzá, hogy ezek a nagy múltú magyar családok bátran küzdöttek azért, hogy megvédjék a hazájukat, illetve mecénásként felbecsülhetetlen a szerepük az európai kulturális élet alakulásában, különös tekintettel a művészetre és a zenei életre. Mindig is úgy éreztem, borzasztó sokat tanulhatok tőlük, nemcsak a kultúráról, hanem a kulturális felelősségvállalásról is.

A nyár beköszöntével úgy határoztunk, hogy elutazunk Norvégiába. Andor alig ismerte az országot – főleg Norvégia nyári hangulatát –, továbbá titokban azt terveztem, hogy vásárolunk majd magunknak egy kisebb birtokot a délnyáron. Ezt azonban egyelőre még nem hoztam szóba. Június közepén tehát autóba ültünk, és megindultunk észak felé.

Azt hiszem, az én hibám volt – Istenem, mennyi „hibát” követ el az ember élete során! –, hogy Andor végleg lemondott a vezetésről. Bizonyára kellemetlen utas voltam, de nyugodtan ülni egy olyan férfi mellett, aki nem érzi a különbséget az egyes és a hármas sebesség között, illetve rendre elkalandozik, ha meglát valami szépet, túlságosan is kimerítő volt. Amikor ezt szóvá tettem, általában ingerülten válaszolt: „Jó, jó, lehet, hogy nem veszem észre a különbséget az egyes és a hármas sebesség között, de én legalább meg tudom különböztetni egymástól Beethoven és Brahms zenéjét!” Milyen lett volna, ha akkoriban az ember képes lett volna egyetlen gombnyomással az autóban, a kormány mögött ülve meghallgatni egy Beethoven- vagy Brahms-szonátát! Azokban az időkben még nem létezett ilyesmi, de állítom, hogy jóval kellemesebb volt így utazni. Még nem épültek meg a széles,

zajos autóutak, ráértünk, és kényelmesen haladtunk, ahogy kedvünk tartotta.

Andor indulásunk előtt és útközben is alaposan áttanulmányozta a térképet, és pontosan megtervezte, hová menjünk és mit nézzünk meg. Telepakoltam egy piknikkosarat, és betettem öt liter kiváló magyar bort. Így felszerelkezve indultunk útnak, és napi 400-500 kilométert tettünk meg. Amikor megéheztünk és megszomjajztunk, megfelelő pihenőhely után néztünk. Ettünk és ittunk, aztán elnyúltam az autóban, elbóbiskoltam, majd újabb tájak felfedezésére készen ébredtem. Naplementekor szállást kerestünk éjszakára, megfürödtünk és átöltöztünk, majd elköltöttünk egy kellemes vacsorát, miközben aznapi élményeinkről beszélgettünk. Andor poharát emelte autóvezetői készségeimre, én pedig az ő térképolvasási, utastársi és idegenvezetői igyekezetére.

Meglehetősen békésen telt az utazás, a Kielből Oslóba tartó kompon azonban fájdalmasan tört rám a felismerés, hogy én, akinek vikingek vére csörgedezik az ereimben, igencsak nyomorultul érzem magam, valahányszor hullámokat látok. Férjem ellenben, aki a tengertől és óceántól egészen távoli Magyarországon nőtt fel, izgatottan gyönyörködött a forrongó víztömegben a korlát mellől.

Norvégiába érve meglátogattuk barátainkat és családomat, a hegyekben és a partvidéken egyaránt, majd körutat tettünk: Bergen környékétől elindulva követtük az ország partvonalát dél felé, majd északra kanyarodva Oslóban fejeztük be utazásunkat. A ragyogó idő kedvezett nekünk, Andorral utazni ráadásul különös élvezet volt, hiszen végtelen nyitottsággal állt mindenhez, és nagyon szerette a természetet.

Ó, hányszor eszembe jut, amikor megálltunk az autóval, és a lábunk előtt terült el a Sognefjord – a csodálatos kilátás mindkettőnket elbűvölt! A vízen azonban nagy német hajó ringott, horogkeresztes zászlója lobogott a szélben. Olvastunk Hitler *Kraft durch Freude* nevezetű programjáról, amely a német munkásosztály iránt mutatott törődését volt hivatott bizonyítani. A Sognefjord gyönyörűségéről egy csapásra megfeledkeztünk.

– Mennyire naivak az emberek! – mondta akkor Andor. – Ez a hajó nyilvánvalóan nem a *Kraft durch Freude* miatt van itt, hanem azért, hogy feltérképezze a norvég fjordokat, és ezzel is segítse Hitler ördögi tervét!

Ekkor úgy döntöttem, inkább olyasvalakivel osztom meg csodálatomat, aki nem hagyja, hogy Hitler tervei eltereljék a figyelmét erről

a bámulatos szépségről. Így hát egy mellettünk nézelődő fiatal angol pár felé fordultam, és rájuk mosolyogtam:

– Isn't it beautiful!

– Yes, very pretty – felelték barátságosan.

Ez a válasz talán még jobban felingerelt; a Kraftnak és a Freudénak még csak a morzsája is hiányzott belőle.

Ragyogó, felhőtlen ég kélelt fölöttünk, a napunkat azonban elrontotta a sötét, vészjósló árny, amelyet a horogkeresztes német zászló vetett.

Folytattuk utunkat a délvidékre. Következő úti célunk Rolf Grieg Halvorsen otthona volt Homborøy szigetén. Másnap hajókázni vitt bennünket a Sandøyára, Tvedestrandtól nem messze. Olyannyira elvarázsolt a környék, hogy összeszedtem a bátorságomat és előhozakodtam régóta dédelgetett álmommal, a norvégiai nyaraló ötletével. Andor eltöprengett. Hiszen már annyi háza volt – miért kellene még egy? Csak nyűg lenne azt is rendben tartani. Az Európa fölé seregülő viharfelhőkről beszélt, a Sognefjordban látott horogkeresztről és a norvégok csipkerózsika-álmáról. Nem tudom, végül a Sandøya békés szépsége, az én töretlen optimizmusom vagy Andor saját jólelkősége döntötte-e el a kérdést, mindenesetre vásároltunk egy telket. Andor megtervezte a házat, Olsen, a helyi mester pedig megépítette nekünk.

Miután Andor magyarországi ingatlanjait lerombolták vagy elfoglalták az oroszok, csak a sandøyai ház maradt meg nekünk – egészen addig, amíg botor módon el nem adtuk, és norvégiai menekülteink után Portugáliába költöztünk. Most, hogy ismét visszaköltöztem Norvégiába, már sajnálom, hogy túladtunk a sandøyai házon. Ha nem tettük volna, maradt volna egy darabka földem valahol a világban. Azokban az időkben – egészen pontosan 1934-ben – nem sok ismerősünknek volt nyaralója a délvidéken, ilyen szempontból tehát előrelátóan gondolkodtam.

Miután visszatértünk Budapestre, nyugtalanná váltam, és egyfajta üres sóvárgás pecsételte meg a mindennapjaimat. Nem is sejtettem, milyen sokat kell még várnom a gyermekre, aki után olyannyira áhítoztam. Mint mindig, Andor mellett most is támogatásra és megértésre találtam. Emellett azonban nem kerülhette el a figyelmem, hogy a szülei – különösen az apósom – igencsak vágyakoznak már egy unoka után.

Mindennapjaink egyébiránt visszatértek a megszokott kerékvágásba. Andor külföldi és magyar művészetet bemutató kiállításai hatalmas sikert arattak. Heti két-három alkalommal utazott Herendre, a porcelánmanufaktúrába, ilyenkor én is gyakran vele tartottam. A gyár Európa egyik legnagyobb tavától, a Balatontól nem messze állt. Igen kellemes volt itt fürdeni: puha homokpart, sekély, meleg víz, és sehol egy medúza. Érdeklődéssel követtem végig Andor munkáját a manufaktúrában, és öröm volt látni, milyen jó kapcsolatot ápol a dolgozókkal, mennyire tisztelik egymást. A magyarom ekkorra már olyan szintre fejlődött, hogy én is könnyedén el tudtam beszélgetni velük.

Egy hétvégét töltöttünk a Balatonnál Habsburg József főherceg és hitvese, Anna főhercegné birtokán. Utóbbival közeli barátságot kötöttem. A főherceg Ferenc József császár leszármazottja volt. Nyilvánvalóan nem volt egyszerű dolguk Magyarországon, de jól alkalmazkodtak, és Anna igen aktívan részt vett a társadalmi és humanitárius segítségnyújtásban. Még azelőtt elköltöztek nyolc gyermekükkel, hogy megérkeztek volna az oroszok – később velük is találkoztunk Portugáliában, menekültként.

Először alkalommal, amikor ilyen császári-királyi fenségeket fogadtunk budapesti otthonunkban, igazán kitettem magamért, hogy minden a lehető legjobban elő legyen készítve a jeles vacsorára. Tizenkét főre kellett szerveznem az eseményt, és a menüt körültekintően átbeszéltem nyenc férjemmel. Előételként rákfarkat szerettünk volna kínálni kapros mártásban, hiszen rákszezon volt, és a magyar rákok legalább olyan ízletesnek bizonyultak, mint norvég rokonaik. Megkérdeztem szeretett Mariskámat, tudja-e, hogyan kell elkészíteni ezeket az állatokat. Hát hogyné! Csaknem sértésnek vette a kérdést. Ezután megbeszéltem Sándorral, hogyan terítse meg az asztalt. Arra gondoltam, vendégeink bizonyára elég ezüstöt láttak már, így a rákot norvég ónon fogjuk felszolgálni: az otthonról hozott nagy, ovális alakú antik tálon.

Miután mindent megfelelően előkészítettünk, izgatottan vártam a vacsorát. A vendégek hamarosan megérkeztek, Andor fogadta őket a főbejáratnál, ahogy az ilyen méltóságokat illik. Mindenki kapott italt, és megcsodálta kék szalonomat és a Dunára nyíló páratlan kilátást. Mire Sándor jelentette, hogy a vacsora tálalva, már roppant kellemes hangulat uralkodott. Az asztalt szépen kicsinosítottuk, csipkerózsával díszítettem, ami vendégeinknek igencsak szokatlan lehetett. Mindenki helyet foglalt, és várta, hogy Sándor és Mitze felszolgálja a rákfarkat. Izgatottan vártam, hogy lássam vendégeink arcán az elragadtatást. Az

étel azonban nem érkezett. Hosszan várakoztunk. Andor szemrehányó pillantásokat vetett felém az asztal túloldaláról. Csengettem Sándor-nak, de csak nem jelent meg. Háziasszonyként ekkor zavarba jöttem, és lázas igyekezettel próbáltam szóval tartani a vendégeket. Aztán végre megjött Sándor. Az óntálnak és a rákfaroznak nyoma sem volt: a kezében ezüsttálat tartott, rajta rizzsel és mártással. Andor kérdőn, döbbenet pillantott felém: mégis hová tűnt a rák? És valóban: hová tűnt? Amikor másnap megkérdeztem Mariskától – persze óvatosan, nehogy véletlenül megbántsam –, megkaptam a választ: a rákfaro méregző, így hát miután beszállították a konyhába az élő rákokat, mindegyikről levágta a farkát és kidobta, majd a farkatlan rákokból ínycsiklandozó sültet készített kapormártással. Miután szépen elrendezte az ételt az óntálon, a tűzhelyre rakta, hogy melegen tartsa tálalásig. Amikor pedig eljött az idő és felemelte volna az óntálat, csupán a széle maradt a kezében, a többi része megolvadt, és az ételt is tönkretette. Hát, mit is mondjak? Ezek után soha többé nem vártam vendéget sem kapros rákfaro-kkal, sem óntállal.

Azokban az években számtalan látogató megfordult nálunk, többek között Margareta és Gustav Albrecht Wittgenstein. Derűs, vidám napokat töltöttünk együtt, de ahogy Gustav Albrecht beavatott bennünket a németországi fejleményekbe, Andor egyre borúlátóbbá vált. Barátunk élesen kritizálta az ottani rendszert, és határozottan kiállt Hitler eszméi ellen. De hát mit ért vele? Hitler sorra szerezte diadalait, megkezdte a kegyetlen zsidóüldözést, haláltáborokat hozott létre, szorgalmazta a fegyverkezést, és a nyugati hatalmak képviselői képesek voltak egy asztalhoz ülni vele és utat nyitni a teljes összeomlás előtt.

Mi Andorral boldogok voltunk, és szerencsére mindig akadt valami elfoglaltságunk. Nyaranta autóba ültünk, és Norvégiába utaztunk, Sandøyára. Andor kívül-belül lefestette a házat, én pedig egyfajta *Mädchen für alles* voltam, illetve tengerész is régi csónakunkon: minden egyes nap az életemet kockáztattam, amikor megpróbáltam rendesen irányítani. A legutolsó nyáron, amelyet még a háború kitörése előtt a Sandøyán töltöttünk, vendégül láttuk Margaretát és Gustav Albrechtet. 1939 júliusát írtuk. Néhány nappal megérkezésük után Gustav Albrecht táviratot kapott Németországból: behívták a hadseregbe. Ekkor láttuk őt utoljára.

Otthon minden időnket a szalatnai birtok kibővítésébe és fejlesztésébe öltük. A szeszfőzde, a disznóól, a birkaistálló, a kert és az én

baromfiudvarom már elkészült, ezeken kívül pedig még huszonkét munkáslakás állt megépítés alatt.

A fakitermelésben a zsidó származású Grossman testvérpártól kaptunk segítséget. Jó emberek voltak, és hamar összebarátkoztunk velük. Elsősorban nekik köszönhető, hogy az erdőgazdálkodásunk olyan jól jövedelmezett. Egy nap leültek Andorral az irodájában, hogy üzletről beszélgessenek, a birtok bővítéséről és a bevételek kezeléséről. Óvatosan rukkoltak elő javaslatukkal: szerintük Andornak Svájcban kellene elhelyeznie a vagyonát, vagy aranyat kellene vásárolnia, ahogy ők is tették. Mi – sajnos – nem fogadtuk meg a tanácsukat, az ő aranyuk pedig később, amikor megpróbáltam megmenteni nekik, elveszett.

Apósom hivatalos meghívót kapott Brüsszelből: kinevezték zsűritagnak a nagy Ysaÿe-hegedűversenyen, amely 1937. március huszonkettedikén került megrendezésre. Nagyon boldoggá tette a hír, és izgatottan készülődött az utazásra. Egy vacsorán valaki azt mondta neki:

– Bizonyára örül, hogy ennyi év után lehetősége van visszatérni Brüsszelbe és felidézni a múlt emlékeit.

Apósom erre rettenetesen felmérgesedett.

– A múlt emlékeit?! Engem a jelen érdek!

Március tizenkettedikén Andorral és Mietzével Szalatnára utaztunk, ahol megkezdődtek a tavaszi munkálatok. Otthon költöttük el az ebédet, utána pedig lementünk Andor szüleihez, és elbúcsúztunk tőlük. A tágas, zöld szalonban üldögéltek, a szófán. A falon Munkácsy festménye Mozarttról: a zenész már betegen, széken ülve vezényli bámulatos *Requiem*-jét. Apósom zsakettet viselt – fekete zakót és csíkos nadrágot.

– Milyen elegáns ma! – jegyeztem meg. – Milyen eseményre készül?

Erre legelragadóbb mosolyát rám villantva megkérdezte, nem gondolom-e, hogy mindig elegáns, aztán elmondta, hogy megbeszélése lesz a városházán. Őt nevezték ki egy olyan bizottság elnökévé, amely a közeledő Szent István-ünnep programjáról döntött. Amikor elindultunk, az erkélyről integettek nekünk.

Aznap este szalatnai birtokunk kandallója mellett ültünk, és bécsi zenét hallgattunk. Ekkor hirtelen felindult hangokat hallottam a hallból, így hát kimentem, hogy megnézzem, mi történhetett. Pista, az inasunk és Józsi, a kocsis jött szembe velem – utóbbi azért érkezett, mert az imént hallotta a Budapest Rádióban, hogy Hubay Jenő meg-

halt. Szinte bosszúsan válaszoltam neki, hogy ne tréfálkozzon, hiszen alig néhány órája még együtt ültünk vele a szalonban. Mire visszatértem a kandallóhoz, a bécsi rádióban bementék:

– Most kaptuk a szomorú hírt Budapestről, hogy Hubay Jenő váratlanul elhunyt. Műsorunkat megszakítjuk, három perc csend következik.

Andor arca kővé dermedt. Átkapcsolt a budapesti rádióra, ahol beszédekkel emlékeztek meg Hubay Jenőről.

Gyorsan autóba szálltunk, és csendben, megrendült lélekkel visszautaztunk Budapestre. Képtelenek voltunk egy szót is szólani. A házunk előtt rendőrök álltak, az utcára tömeg verődött. Apósom ravatalon feküdt a zeneteremben, ebben a gyönyörű helyiségben, ahol annyi embernek szerzett örömet a zenéjével. Komoly, nyugodt, szép arccal távozott az életből.

A városházára összehívott gyűlésen tüstént magához ragadta a szót, és nagyjából a beszéde feléig jutott. Miután azt mondta, „hiszen az igazán nemes művészet célja az, hogy a lehető legjobbat és legnagyobbat adja”, lehajtotta a fejét. A bizottság többi tagja csendben várakozott, hiszen mindenki azt hitte, hogy az előtte fekvő jegyzeteket futja át. A teljes csendben Hubay Jenő ekkor mélyet sóhajtott, a feje a mellkasára bukott, és keze lecsúszott az asztalról. Halott volt. Szépen élt, és szépen is halt meg.

Imával ajkamon térdeltem le a ravatala mellé, végtelen hálával és fájdalommal a szívemben. Anyósom, Andor és testvére, Tibor, aznap és az elkövetkezendő napokban olyan önuralmat tanúsítottak, amelyből sokat tanultam. Azt mondtam Andornak, egyedül azt tartsa szem előtt, mire van most szüksége az édesanyjának, illetve telefonáltam bátyámnak, Henningnek, aki Bécsben tanult, és megkértem, hogy jöjjön el hozzánk Budapestre.

Megkezdődtek a nagyszabású temetés előkészületei. Apósom ravatalát elvitték az operába, ahol beszédekkel mondtak fölötte, és zenét játszottak. Ezután a temetőbe mentünk, ahol leeresztették a koporsót a Hubay család közös sírjába.

Apósom nélkül, aki természetes középpontja volt a család életének, teljesen kiüresedett az otthonunk. Nemcsak nagy művész volt, de nemes és jó ember is, megértő és segítőkész. Még ma is emlékszem arra a nagy halom levélre, amely minden egyes nap befutott hozzá, és amelyet Bumi, az egykori nevelőnője, majd később titkárnője kiválogatott neki. Aki segítséget kért tőle, megkapta, és egyetlen levél sem maradt megválaszolatlanul.

Nem volt könnyű átvenni az örökségét. Több száz levelet, táviratot és cikket címeztek a családnak, amelyben arra kértek bennünket, hogy folytassuk a délutáni koncertek hagyományát. Sokat beszélgettünk erről Andorral, anyósom azonban egyelőre gondolni sem bírt rá. Hiszen hogyan is folytathattuk volna úgy, hogy ezeknek az eseményeknek éppen a lelke, a nagy művész hiányzott? Mégis folytattuk, egészen addig a napig, amíg el nem jöttek az ágyúk, és porig nem rombolták a házunkat.

1938 tavaszán a Német Birodalom bekebelezte Ausztriát. Csehszlovákia nyitott határa így veszélybe került, és a következő hónapokban az országnak minden oldalról Hitler uralmával kellett szembenéznie. 1938 őszén a nyugati hatalmak megbeszélést kezdeményeztek Hitlerrel. Az akkor megkötött müncheni egyezmény értelmében Csehszlovákiának át kellett adnia a Szudétavidéket a németeknek, a Tescheni Hercegség lengyel kézre került, Magyarország pedig megkapta Dél-Szlovákia egy részét és Oroszország kárpátaljai területeit.

Ennek következtében Szalatna újra az anyaországé lett, és a birtok éppen Magyarország és Szlovákia határára esett. Andor érthető módon roppantul örült annak, hogy otthona újra magyar területen állt, de boldogsága gyorsan elillant, miután néhány nappal később vendégségbe mentünk a Teleki családhoz. Teleki ugyanis Magyarország miniszterelnökeként részt vett a müncheni találkozón.

A megegyezés gyorsan nyilvánosságra jutott, és Magyarországon nagy lelkesedéssel fogadták. Teleki vonattal tért haza, és az osztrák-magyar határon, illetve a vonal minden állomásán éljenző tömeg várta. Ő mégis elhúzta a fülkéje függönyét, és nem mutatkozott előttük. Amikor megkérdeztem, miért, kissé keserű, visszafogott mosollyal felelt:

– 1918-ban, Versailles-ban Magyarország elveszítette területeinek kétharmadát, most pedig Münchenben visszakaptuk ezeknek egy részét. Történeti szempontból ez ugyanolyan helytelen, mint amilyen akkor volt.

Igyekeztünk úgy folytatni mindennapi életünket, mintha mi sem történt volna, de nehéz volt fejünket a homokba dugva az egyszerű gondokra és örömökre összpontosítani, miközben mindenünnen körülengett bennünket a kor tébolya.

Nem sokkal apósom halála után Budapestre utazott az egyik legnevesebb európai karmester, Eric Kleiber, aki nálunk szállt meg. Ekkor

megmutattuk neki Hubay Jenő egyik zeneművét, amelyet nem sokkal halála előtt komponált. Még 1915-ben kezdett neki. Akkor jelent meg ugyanis – egészen ellentmondásos módon az első világháború közepén – a francia költő, Romain Rolland *Ara Pacis* című verse, a béke himnusza, amely akkora hatással volt apósomra, hogy kantátát kezdett hozzá komponálni zenekarra és vegyeskarra. Míg a világ lángokban állt, ő a béke himnuszának megzenésítésén dolgozott. Ez sokat elmond optimista, békére vágyakozó lelkéről. 1917 augusztusában Andor tizen-nyolc éves lett, és besorozták „a lobogók alá”, ahogy akkoriban mondták. Amikor elbúcsúzott az apjától, és kiment a frontra, Hubay Jenő összeomlott, és súlyosan megbetegedett. Félrerakta a megkezdett zeneművet, nem volt ereje folytatni. Csak 1937-ben fejezte be. Kézzel írott *Ara Pacis*-partitúrája aztán igen mély benyomást tett Kleiberre, aki azt mondta, mindent meg fog tenni, hogy ő mutathassa be a művet.

Ez végül nem így történt: Kleiber Brazíliába utazott, majd nem sokkal később ő is elhunyt. Furtwängler és a magyar Hubay Jenő Zene-társaság sem járt sikerrel, hiába próbálkoztak. A hatóságok megtiltották a mű előadását, még hozzá azzal az indokkal, hogy „a zene és a szöveg túlságosan pacifista álláspontot képvisel”! A békehimnuszt a mai napig nem mutatták be. Valóban nem jött volna még el az ideje egy olyan műnek, amely a különböző népek békevágyát hangsúlyozza?

Apósom végrendeletében meghagyta, hogy halála után adjuk el a Stradivarius hegedűjét. Gyakran mondogatta, milyen szomorúnak tartja, hogy Paganini Stradivariususa egy üvegvitrinben porosodik Olaszországban, és évente mindössze egyszer játszanak rajta, Paganini halálának évfordulóján. Ha egy Stradivariust nem használnak, elveszíti öblös hangját, hiszen a húrok nem zengetik meg a háromszáz éves faszerkezetet. Így hát eldöntöttük, hogy Londonba utazom, és beadom a hegedűt eladásra Hillnek.

Útközben néhány napra megpihentem Wittgensteinéknél, akik előzőleg azt mondták, elkísérnek majd Londonba. Gustav Albrecht ropant jól szórakozott abbéli idegességemen, nehogy bármi baja essék a drága Stradivariusnak az utazás során. Előszeretettel tréfálkozott is vele: azt mondta, lehetséges, hogy a határon el kell játszanom egy szonátát, hogy bizonyítsam, enyém a hangszer. Persze nyilvánvalóan hatalmas felelősség volt ekkora értékkel utazni, hiszen bármi történhetett vele – akár el is lophatták! A biztonság kedvéért minden éjjel közvetlenül az ágyam mellett tartottam, szemkápráztató tokjában.

Egy frankfurti hotelben szálltunk meg, ahol két egymásból nyíló szobát kaptunk. Mindig tartok vizet az éjjeliszekrényemen, és ezt Margareta is pontosan tudta. Aznap éjjel, mivel megszomjazott, átbotorkált hozzám, hogy igyon egy keveset. Amikor felriadtam a lépteire, első gondolatom a hegedű volt, és azonnal Gustav Albrechtért kiáltottam. Margareta annyira megrémült, hogy majdnem rálépett a hangszerre.

Másnap átmentünk Hollandiába, ahol kompra szerettünk volna szállni. A határnál két sor várakozott. Az egyik fölött nagy, *Für Juden* feliratú plakát lógott, így nekünk a másikba kellett állnunk, bár mi is Ádám és Éva leszármazottai vagyunk, mint mindenki. A zsidóknak nem segíthettek a csomagjaikkal, ez szigorúan tilos volt. Gustav Albrecht hirtelen megpillantott egy idős zsidó asszonyt a másik sorban, aki igencsak küszködött a bőröndjével. Odalépett hozzá, átvette tőle a bőröndöt, és elkíserte egészen az ellenőrzőpontig. Bárcsak több honfitársának lett volna bátorsága akkoriban, hogy így viselkedjen!

Londonban egy régi barátnőmnél szálltam meg, akit még újságírókoromból ismertem. Elmentünk színházba és koncertekre – volt szerencsénk többek között Rahmanyinovot is meghallgatni, amint saját zeneműveit adja elő. Utána személyesen beszélgethettem vele.

Otthon, Budapesten igyekeztem elterelni Andor figyelmét az Európa egén gyülekező borús fellegekről, amelyek egyre fenyegetőbben gomolyogtak fölöttünk. A Jóisten azonban megsegített bennünket: kezdtem reménykedni benne, hogy talán mégis megadatik nekünk egy kisgyermek. Egyelőre nem szóltam Andornak, csak felkerestem az orvosomat. Hamarosan elérkezett a nagy nap, életem egyik legboldogabbja: megtudtam, hogy várandós vagyok. Az orvos reggel telefonált a hírrel, hogy a teszt pozitív lett. A telefont a kék szalonban tartottuk, a harmadik emeleten. Andor éppen a műteremben időzött, a negyedikben. Legszívesebben azonnal felrohantam volna hozzá. *Nem szabad*, figyelmeztettem magam, *gondolj a gyerekekre!* Így hát lassan, óvatosan kapaszkodtam fel, aztán örömben Andor nyakába ugrottam. Istenem, milyen boldogok voltunk, és milyen hálásak a sorsnak!

Anyósomnak mondtuk el először, hogy örömet szerezünk neki mély gyászában és bánatában. Azt felelte, remélte és sejtette, hogy így lesz, hiszen gyakran mesélik, hogy amikor egy család egyik nemzedéke megcsonkul, egy újabb születik. És ennek az új nemzedéknek a mi gyermekünk lesz az első tagja.

Azon a nyáron, Norvégiában Andor csaknem teljesen megfélekezett a sötét fellegekről, de amikor visszafelé indultunk Angliába, át kellett utaznunk Németországon. Sok üzlet ajtaján *Juden unerwünscht* feliratú tábla lógott, és bevezették azt a rendeletet, amelynek értelmében a zsidóknak sárga csillagot kellett hordaniuk. Micsoda téboly uralta azt az országot!

Február nyolcadikán, harminchat óra keserves vajúdás után megszületett a kislányunk. Az anyja megsínylette a szülést: három hétig a kórházban tartottak, igencsak gyenge állapotban.

Jó ég, mennyi szörnyűséget cselekszik az ember az életben! És a legrosszabb talán az, hogy ezeket a cselekedeteket utólag nem lehet megmásítani. Rettenetesen elgyengültem, láz kínozott, és az orvosok azt mondták, teljes nyugalomra van szükségem. Nem szerettem volna, ha meglátogatnak, de anyósomnak meg kellett volna engednem. Mégsem tettem, ami gonosz, szívtelen, megbocsáthatatlan dolog volt. Iszonyodtam a benne sötétlő örömtelen levertségtől, csak boldog szerettem volna lenni. Ám ahelyett, hogy a boldogságomat megosztottam volna vele, igyekeztem távol tartani magamtól a bánatát.

Amikor hazatértem a csecsemővel – természetesen az is nagy pillanat volt –, anyósom és sógorom köszöntött. Barátok és ismerősök jöttek látogatóba, és a kislányunk mindenre és mindenkire mosolygott. A legboldogabb pillanatok mégis azok voltak, amikor a dajkánk, Ila, egy jólelkű fiatal lány a kezembe adta éhesen bömbölő csemetémet. Annyi tejem volt, hogy még a házunkat őrző rendőrnek is adtam egy üveggel, mert az ő felesége egy cseppet sem tudott kipréselni magából. Hét hónapig boldogított ilyen meghitt pillanatokkal a gyermekem.

Az otthonunkkal szemben álló templomban tartottuk a keresztelőjét. Édesanyámat Annának hívták, anyósomat Rózának, így a családi hagyomány szerint Anna Róza lett a neve, majd később Gustav Albrecht „keresztelte át” Rozannra, ahogyan ma szólítjuk.

Török Ábel fordítása

Peter Mathias Røwde:

Két fejezet a Magyarország tegnap, ma és holnap című útikönyvből¹

A puszta népének természete és jellemvonásai

Európa nagy részének Magyarország mindössze geográfiai fogalom. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a magyar nyelv nehezen hozzáférhető, és ezért az átlag európai nem képes elmerülni a magyarok érzelmvilágában és gondolkodásmódjában. De amint sikerül beleásnia magát a sajátosságokba, máris ritka gazdagsággal és színvilággal találja szembe magát. Ha történetesen kialakulnak valamilyen elképzelései Magyarországról, ezek általában csupán felületes és egyoldalú benyomások lesznek. Annyiban mégis hasznosak, hogy az illetőben ki-rajzolódik egyfajta népjellem.

Legtöbbször a „huszár” szót szoktuk összefüggésbe hozni Magyarországgal. És így az ember tudtán kívül is belebotlik valamibe, ami jellemző a magyarokra. Hiszen itt mindenki huszár: a földműves, a nemes és az iparmágnás is. Magyarország védőbástyaszerepe Kelet-Európában egy a szó szoros értelmében vett folyamatos hadiállapotot idézett elő, és huszársereggé kovácsolta össze a teljes lakosságot. A huszár megbecsüli a jó lovat, gyengéje a szebbik nem és szereti a jó zenét. A magyarok történelmének alakulásában fontos szerepet játszott a bátorság, az áldozatkészség és a hazaszeretet, talán fontosabbat, mint bármely más ország esetében.

Mégis a zene mondja el a legtöbbet a szóban forgó néplelékről. A magyar zenét azonban mindig is nehezen értették az ország határain kívül. Ez sok egyéb mellett annak köszönhető, hogy a magyar népi dallamokban lehetetlen elválasztani a szót a zenétől. Ezenkívül a zenének nagyon széles színskálája van, tehát teljesen csak a figyelmes és érdeklődő hallgató tudja élvezni; az átlagember számára valószínűleg meglehetősen egyhangúnak hangzik. És végül, de nem utolsó sorban: a magyar népzene leginkább a cigányok hegedűjében él, azaz a Magyarország területén élő cigányokéban. Jóllehet szerte a világban más-más

¹Peter Mathias Røwde: *Ungarn igår, idag og imorgen*, Oslo, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1938, 19–23 és 51–55.

cigányzenekarok működnek, tagjaik között azonban kevés az igazi magyar, és így zenéjük sokat veszít eredetiségéből és valódiságából.

Valaki, aki behatóan ismerte a magyar népjellemet és mentalitást, egyszer azt mondta: a magyar zene csodálatos, csakis az oroszhoz hasonlítható. Ha az ember elmélyül mindkét nép zenéjében, hamar talál közös vonásokat. Éppen ezek az egyező ismérvek azok, amelyeket a felszínes hallgató viszont egymással ellentétesnek gondolhat, mivel részrehajlón a nemzeti színárnyalatnak szeretne jelentőséget tulajdonítani. A végtelen síkságok hangulata, a nehézléptűség és a melankólia, ez mind olyan vonás, amely közös a magyar és az orosz zenében. De a magyaroknál kiemelkedik a melankólia; a zene gyakran reszkető, gyászos vágyódás, amely mélyen megéri a hallgatóságot, és amely aztán képes hirtelen átcsapni ünnepélyes örömbé. Magyarország kisebb, sűrűbben lakott és közelebb van Európához, mint Oroszország, ami megmagyarázhatja a különbséget a két nemzet zenéje között. A jóindulat mélyen gyökerezik mindkét nép tudatában, ami azonos zenei formában jelenik meg. Viszont az orosz zenében ázsiai áramlatok is érvényesülnek, a magyar népzene pedig közelebb áll Európa szívéhez, mi több, része ennek a szívnek. A népballadák szövegei filozófiai szomorúságukban a német népballadákéhoz hasonlóak, de sokkal erősebbek, forróbbak és földközelibbek.

A zene sokat elárul, de nem mindent. A magyar írók kevésbé ismertek a nagyvilágban. Néhányat talán olvastunk fordításban, például Jókai realista novelláit vagy Molnár és Lengyel színdarabjait. Egy magyar kritikus ezt írja többek között a költőkről: a mi Petőfink vad és érzelmes. Költeményeiben megtaláljuk a hullámzó alföldeket, a délibábokat, a magányos kutakat, ahová a marhák járnak, a Dunát, a Tiszát és a tükörtiszta tavak végtelen kékségét. Az ő költészete magában foglalja összes színünket, összes hangunkat, hazánkat és anyanyelvünket – mindent, ami Magyarország valaha volt.

Továbbá említésre méltó Vörösmarty Mihály, a *Szózat* költője, Arany János, a búskomor lírikus és drámai balladák szerzője, valamint Madách Imre, *Az ember tragédiájának* írója, és ne feledkezzünk meg Mikszáth Kálmánról sem, aki megírta a csodatévő esernyő történetét, végezetül pedig megemlíthetjük a beteg lírikust, Ady Endrét. A *Szent Péter esernyőjét* lefordították világnyelvekre is, egyébként a magyar írók alig vagy egyáltalán nem ismertek Magyarország határain kívül.

Nem ugyanez a helyzet a festőkkel, vegyük például az egyik nagy nevet, Munkácsyt. Megfestette a végtelen magyar tájakat, ahol lovak vágtnak a pusztán a naplemente felé. Szinyei-Merse Pál volt az egyik első impresszionista, bár művészete alig mutat rokonságot a francia impresszionistákkal. Kevés elismerést szerzett élete során, csak a huszadik század elején kapta meg a neki járó megbecsülést.

Egyelőre legyen elég ennyi a magyar művészetről, és most áttérek a kérdéses nép természetére. A magyar ember kimagasló a halálmegvetésben, amiben keleti eredetüket érhetjük tetten. Az itteni tisztok azt mesélik, hogy a világháború alatt a katonák egyfolytában azt hajtogatták: „A halál csak formaság, nem jelent semmit.” A magyarok ugyanannyira fatalisták, mint a törökök, és ez teszi őket is nagy harcosokká.

A magyar valódi romantikus, és ez a jellemvonás meghatározó szerepet játszott az államforma problematikájában. A magyar ember számára a királyság szinte vallás. Ezért van az, hogy nem csak politikai irányzatok vagy a legitimizmus bír jelentőséggel. A köztársaság kikiáltásához vezető forradalom lényegét tekintve nem is volt igazi népfelkelés, hanem leginkább a kimerültség tünete, ami pedig a katonai és ipari összeomlás következménye volt. A koronát alig néhányan támadták. Jellemző, hogy a földművesek nem is értették, mi történik valójában. Igen gyakran lehetett olyan megjegyzéseket hallani, mint: „Na igen, szóval most köztársaság van. Már csak a királyra várunk.”

A modern magyar ember sem ellenzi a királyságot. A küzdelem azért folyik, hogy ki legyen a király. A jelenlegi kormányzó, Horthy altengernagy, mindezt így fogalmazta meg egyszer: „Magyarországon a korona kormányoz, amelyet a páncélszekrényben őriznek. Ebben a pillanatban senki fejét nem ékesíti. De az az idő biztosan elérkezik. Mindaddig én vagyok a korona első számú és felelős védelmezője.”²

A magyar ember nemcsak bátor, de hűséges is. Hűséges a királya, az országa, a felettesei és a társai iránt. Amikor a nagy porosz király³ megingatta Mária Terézia hatalmát, a királynő a népéhez fordult segítségért. Bár addigi politikája aligha kedvezett a magyaroknak, amikor meglátták fiatal és gyönyörű királynőjüket és hallották, ahogy segítségért esedezik, azonnal készen álltak életüket és vérüket áldozni érte. Mindezt annak ellenére, hogy sok száz éven keresztül elkeseredett küz-

²Az idézet helye nem ismert.

³II. Frigyes porosz király (1712–1786).

delmet vívtak a bécsi udvarral, amely uralma alá kényszerítette Magyarországot. Még az sem számított, hogy a Habsburgok folyamatosan igyekeztek elnyomni a magyar nemzetiséget és germanizálni akarták a birodalmat.

A magyarok egy másik szembetűnő jellemvonása a vendégszeretet. A palotában és a legszerényebb kunyhóban ugyanazzal a szívélyességgel fogadják a látogatót. Mert a magyar ember számára a vendégszeretet természetes dolog, több, mint egy erény, inkább ősrégi szokás. Most, a háború után, mindenki keményen dolgozik Magyarországon. A földműves gazdák helyzete például nagyon nehéz, ami megnehezíti azt is, hogy teljes odaadással vendégeljék meg a betérőt. A nagy vidéki gazdaságokban a lóállomány erősen megcsappant az utóbbi időben. Azelőtt a földbirtokos örömmel szállította a vendégeit mérőföldekre a földjétől; most kénytelen kímélni a néhány megmaradt állatot. De az általános szükségállapot ellenére még ma is megható vendégszeretettel látják az idegeneket, és lehetőségeikhez mérten bőséges étellel és itallal kínálják őket.

Azonban a magyarok lovagiassága és bizalma gyakran túl naivnak bizonyult, amit ki is használtak. Túl gyakran bíztak meg az adott szóban, minthogy azt írásba foglalták volna, ami miatt gyakran fel is sültek.

A magyarok országa és a mai magyar nép

Heinrich Heine ezt mondja egyik versében: „Wenn ich den Namen Ungarn höre, // wird mir mein deutsches Wams zu enge”.⁴ Heinéhez hasonlóan sokak szívét várakozás és remény tölti el, amikor meghallják Magyarország nevét.

Ezek az érzelmek tehát függetlenek a politikai rokonszenvtől és el-lenszenvtől. Egyszerűen elragadja az embert egyfajta vágyakozás az ország iránt, a széles horizont, a magányos, arany búzamezők és végtelen síkságok, az erdők csendje és a tiszta égbolt iránt, amely mindenek fölött átível.

Budapest az ország szíve. A Gellért-hegy tetején állva rögtön megértjük, miért tartják ezt a várost Európa egyik legszebb városának.

⁴ „Ha e szót hallom, »magyarok«, // szűknek érzem német zekémet”. Heinrich HEINE, *Ne esküdj – csókolj ahelyett...*, ford. KÁLNOKY László = H. H., *Versek és prózai művek*, szerk. TURÓCZI-TROSTLER József, GARAI Gábor, I, Bp., Európa, 1960, 447.

A Duna két részre osztja a várost. Baloldalt fekszik Pest, jobboldalt Buda. A domborzat Pesten sík, Budán dombos.

A város szélén találhatók egy kiterjedt római kori település, Aquincum romjai. A leletek egy olyan virágkorról tanúskodnak, amely jóval megelőzte a magyarok bevonulását.

Buda egyik magaslatán áll a királyi vár, amely I. Mátyásra és korára emlékeztet, itt épült fel egykor palotája és híres könyvtára. Budán nyugalom uralkodik, főleg a vár körül, miközben Pesten lüktet az élet. A két városrészt hét hatalmas híd köti össze.

Pesten található a legtöbb üzlet, a két nagy vasúti pályaudvar, a legtöbb templom és múzeum. A Duna-parton áll a monumentális Országház. Folyóra néző homlokzata majdnem 300 méter hosszú, a kupola az épület közepén pedig 95 méter magas. Nincs sok ehhez hasonló országház a világon.

Felejthetetlen élmény kiülni az egyik Duna menti kávézóba és nézni a naplemente színjátékát a másik oldalon. A várpalota zöld kupolájának körvonala élesen rajzolódik ki a lenyugvó nap fényében. Budapest visszatükröződik a Duna lassú folyamán.

Budapest milliós nagyváros, és így az országban a legnépesebb. A második legnagyobb település Szeged 141 000 lakossal, harmadik helyen Debrecen áll 126 000 lakosával. Utóbbi kettő világhírű egyetemeknek ad helyet. A szegedi Dóm téren minden évben színpadra viszik Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámáját. A darab egyfajta magyar *Faust*, nagyívű és magával ragadó mű, amely nem mellesleg a Nemzeti Színház repertoárján is szerepel a következő szezonban. Ezenkívül játsszák még Herczeg Ferenc *Bizáncát* és a Petőfi *János vitéze* alapján készült daljátékot is.

Debrecen előszeretettel hívják a kálvinista Rómának. Itt található a nagy múltú református kollégium, egyben a felekezet magyarországi központja. Az egyetem épülete modern megjelenésű, méreteit tekintve szinte amerikai. Debrecenben, akárcsak a többi vidéki magyar városban, a trianoni tragédia még ma is ott él a helyiek emlékezetében. A város teljes vonzáskörzetét Romániához vagy Csehszlovákiához csatolták.

Pécs lakossága 71 000, ezzel Magyarország negyedik legnagyobb helysége. Híres román stílusú székesegyházáról. Eger, Győr és Sopron kisebb városok, ahol a barokk és a rokokó az uralkodó stílus. Esztergom, a magyar primások ősrégi székhelye, a Bécs–Budapest-autóút kö-

zelében fekszik. Miskolc fontos kereskedelmi központ, Kecskemét pedig a gyümölcsárusítás országos gócpontja.

Azonban ha valaki közelről szeretné megismerni a magyarok mindennapjait, feltétlenül utazzon el egy kisebb mezővárosba, mint például Mezőkövesdre, Kalocsára, Balassagyarmatra, Boldogra, Hollókőre vagy Szekszárdra. A teljes kép viszont csak akkor tárul elénk, ha olyan helyekre is elutazunk, amelyek egykor magyar lakta vidékek voltak, de ma más országokhoz tartoznak, például Burgenland. Ekkor tűnik fel igazán, hogy a magyar népművészet egyetlen zárt egységet alkot, akárcsak geopolitikai értelemben a trianoni békeszerződés előtti Magyarország. Természetesen voltak árnyalatnyi különbségek a vármegyék között, de a népművészet alapja mindenhol a régi magyar kultúrában gyökerezett.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk a Balatont és a pusztát is. A Balaton, más néven a magyar tenger, Közép-Európa legnagyobb tava, 78 km hosszú és alig 8-15 km széles. Nyugati oldalán emelkednek a „magyar Alpok”. A lejtőkön szőlőültetvények sorakoznak, a vendéglőkből sült hal illata árad: balatonié, fogasé és süllőé. Ezek a halak olyan ízletesek, hogy aki egyszer megkóstolja, aligha fog elfeledkezni róluk.

Siófok a balatoni halászat centruma, a tó legfelkapottabb fürdőhelye, valamint a nagyvilági élet fellegvára. Találunk itt kaszinót, versenypályát, vitorlásokat és szép asszonyokat. Füredet sok szívbeteg látogatja, már a régi rómaiak is ismerték. A tihanyi bencés apátságból káprázatos kilátás nyílik a Balatonra. Ahogy mindannyian emlékszünk, itt lakott Károly király és Zita királyné, mielőtt Madeirára menekültek.

Egész Magyarország feltárul az apró ablaknyílásokból. Majdnem négyszáz évig uralkodtak a Habsburgok az országon. Mire gondolhatott vajon a király, amikor utoljára nézett végig a széles síkságokon?

Mégis a pusztá az, ami a legszebb az országban, ahol szinte csak az eget látni. A végtelenség nyugalma pihen a síkságon, minden égtáj felé. Van valami ebben a tájban, ami az ázsiai sztyeppékre emlékeztet. Éjszaka mintha a csillagok le akarnának szállni a földre, napközben délibáb remeg a forró nyári levegőben. Városok, erdők és tavak nyúlnak el az ég és a föld között.

A legnagyobb síkság Hortobágnál húzódik, Debrecen közelében. Közepén áll az ősrégi Csárda, amely már száz évvel ezelőtt ihletet adott Petőfi múlhatatlan költészetének.

Budapest közelében található Bugacpuszta, ahol szintén óriási ménesek, marhacsordák, juhnyájak és disznókondák legelnek. Itt találjuk az igazi magyarokat, akik a tűzhely körül ülnek és mesélik történeteiket, vagy ötletes faragványaikat készítik.

Az *ungar* megjelölés valójában gyűjtőfogalom minden olyan nemzetiségre, amely az ország területén lakik. A magyarországi síkságokon mindig is magyarok uralkodtak, és ők alapították az országot. A jelenlegi 9,3 millió lakosból 89,9% magyar, 6,8% német, 1,7% szlovák, 0,5% horvát, 0,3% román, 0,2% szerb és 0,7% más nemzetiségű.

A magyarok nem állnak rokonságban egy európai néppel sem, kivéve a finneket, akikhez egyébként nyelvi kapcsolatok is fűzik őket. De nem szabad elfelejtenünk, hogy Európában 12,5 millió magyar él, és ezzel földrészünk legnagyobb népei közé tartoznak.

Keyserling gróf írja *Das Spektrum Europas* című könyvében: „Véleményem szerint a magyarok fölényessége a turániakkal való keveredésükkel magyarázható. A turániak, amennyire vissza tudjuk vezetni a történelmüket, olyan nép, amely rengeteg uralkodó alakot szült. A turáni vért leginkább a nagy jellemerőben vélhetjük felfedezni.”⁵

De ettől még senki ne higgye azt, hogy a magyar nép igazából mongol. Fajbiológiailag a magyar az alpi-közép-európai típusba tartozik, kivéve a magyarországi zsidókat, örményeket és cigányokat. Két típus különösen kiemelkedő: a durva felépítésű, rövid nyakú, barna hajjú, pannonföldi magyar, valamint a tagbaszakadt, magas alföldi, akinek sötétebb bőr- és hajszíne van.

Az ország vallásilag is igen sokszínű. Ma a magyarok 64,5%-a katolikus, 20,7%-a kálvinista, 6%-a lutheránus és 5,5%-a zsidó. A fennmaradók görögkatolikus vagy görögkeleti felekezetekhez tartoznak. A számok viszont másról is árulkodnak, mégpedig a magyarok széles körű toleranciájáról. Azonban be kell vallani, hogy régen a vallási tolerancia megelőzte a politikai toleranciát.

Jäckl Marcell Richárd fordítása

⁵A szerző szabadon idéz a hivatkozott mű *Ungarn* című fejezetéből.

Magli Elster: *Fekete vasárnap*¹

Budapest egy hatalmas rónán terül el,
s ha valaki éjszaka érkezik a városba,
kivilágítják az eget, a hegyek nélküli
szabad eget a város fényei, fényszórói a hidaknak,
melyeket visszatükröz a lassan hömpölygő Duna,
és az ezernyi kivilágított ablak, mögöttük megannyi étellel.
De ma este feketék a házak, a lámpákat eloltották,
nem alszik senki, mégis elsötétült Budapest.
Nem szólhat a madár pirkadatkor,
ha a védtelen város felett
ágyúszó köszönti a napot.
A hosszú, rémült és sötét napot,
se napfény, se mosoly
ezen a fekete vasárnapon.
Véres felhők kúsztak
a róna fölé,
ahol a vén juhászok legeltetnek, és tengerként
borít mindent a szürkészöld fű.
A tenger közepén pedig a város, az otthon
sziget a csillagok alatt,
melyek halványan pislogtak
a sötét éjszakákon
az utcák felett, ahol fiatalok
vére folyt ki.

¹Magli Elster és Carl Keilhau verse az 1956-os forradalom emlékére íródott. Kötetünkben először közöljük őket magyarul. A szövegek forrása: *Til Ungarn: dikt-samling*, JOHANSEN, Jahn Otto (szerk.), Oslo, Studentersamfundet, 1957.

Álmatlan és nyugtalan az éjszaka,
a vérvörös felhők elüldözték
az ég kékjét,
nyugalmat a csillagok sem lelnek,
pedig milyen messze vannak
a vak Földtől,
– ne világítsatok ma éjjel!
Mert sötétség honol a szívekben
elárulták az emberek az eget, ne örülhessenek hát
a tiszta fényű, de messzi csillagoknak.
Senki sem adhatja vissza életét azoknak,
kik szemüket a szabadság kékjére szegezve
megnyitották csupasz szívüket
a vágyban,
és védték az ég kékjét városuk fölött,
védték erőszak és félelem ellen.
Csillagok, ne világítsatok ma éjjel,
legyen köd, eső, sírjon csak a föld a sötétben,
amíg eljön a nap, mikor a madarak újra dalra fakadhatnak,
mikor nyugodt álmot hoz az éjjel, s a város felett a róna közepén
nem honol többé sötétség és félelem.

Vajna Ádám fordítása

Carl Keilhau:
November negyedike

A szabadság koporsója fölött
kővé dermedt a székelyen,
benne viaszszín arcú fiú fekszik,
cserben ki hagyta, kérdem.

A bocsánatkérés nyelvüinkre fagy,
mert a győri utcasarok
tudja, amit mi is, hogy a szabadság
Júdás-csókot tőlünk kapott.

Egyetlen célunk volt csak a viharban:
hogyan maradjunk mi épen,
s így magunk maradtunk Európában,
vad novemberi szélben.

Vajna Ádám fordítása

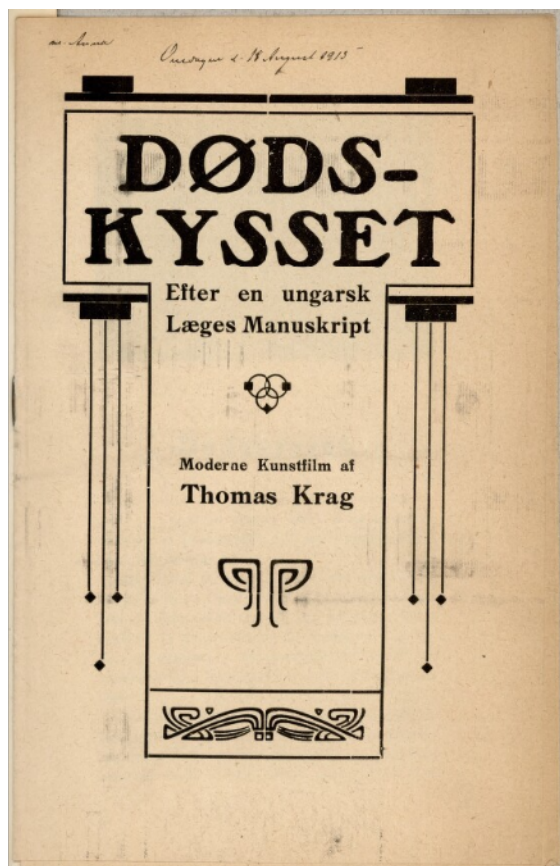
Függelék

Steirische Völkertafel



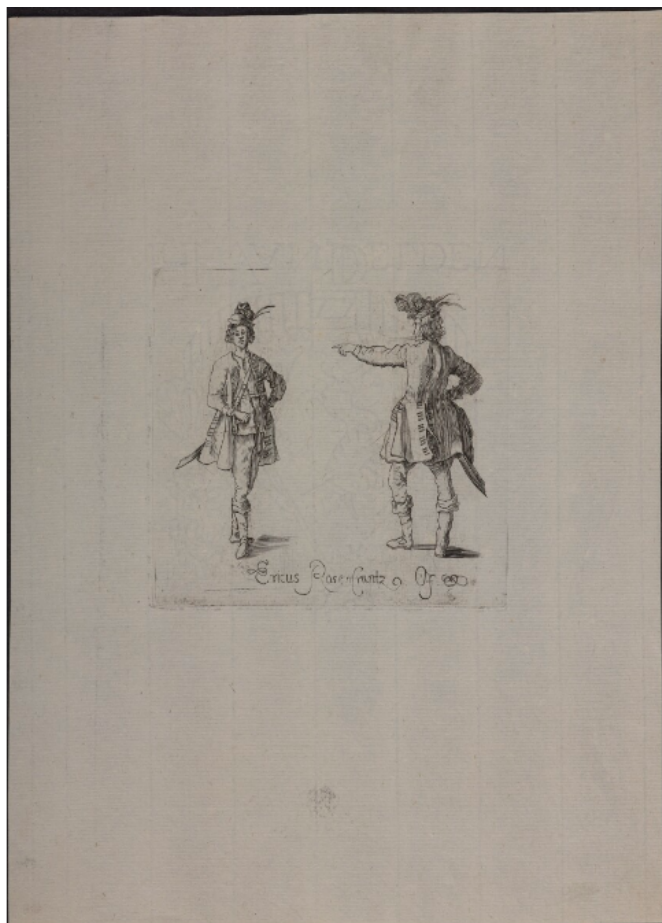
1. ábra. A Völkertafel vagy más néven Steirische Völkertafel a 18. század első feléből származik. A róla készült olajfestményt (képünkön), amely Friedrich Leopold augsburgi rézmetsző munkája alapján készülhetett, a bécsi Österreichisches Volkskundemuseumban őrzik. A festmény készítője ismeretlen (ehhez lásd még: *Europäischer Völker- spiegel: imagologisch-ethnographische Studien zu den Völkertafeln des frühen 18. Jahrhunderts*, szerk. Franz K. STANZEL, Heidelberg, Winter, 1999, 27–29). A kép forrása: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:V%C3%B6lkertafel.jpg>. Letöltve: 2023. aug. 11.

Thomas Peter Krag: *Dødskysset* (1915)



2. ábra. A *Dødskysset*, vagyis *A halál csókja* című némafilmet egy Koppenhágában 1915-ben bemutatott némafilm Thomas Peter Krag (1868–1913) norvég költő, író forgatókönyve alapján. Az itt látható borítókép a nyolc oldalas, prózaszerű összefoglaló első oldala. A kisnyomtatvány eredetijét a koppenhágai Királyi Könyvtárban őrzik. A kép forrása: <http://www5.kb.dk/pamphlets/dasmaa/2012/jul/smaatryk/object82418/da#kbOSD-0=page:3>. Letöltve: 2023. aug. 11.

Erik Rosencrantz: *To Ungarer* (1630–1681 között)



3. ábra. Erik Rosencrantz (1612–1681) dán nemes, földbirtokos, álmalférfi *Két magyar* című rézmetszetének másolata. A képet a Koppenhágai Királyi Könyvtárban őrzik. A kép forrása: <http://www5.kb.dk/images/billed/2010/okt/billeder/object392829/da/>. Letöltve: 2023. aug. 11.

Kristian Arentzen: *Kossuth* (1851)¹

Han stod paa Fregattens høie Dæk
og stirrede mod Marseille.
Fanerne flagred, Hestene fnøs,
og Trommerne sloge Reveille.

Han kæmped hisset ved Theis'es Strand
for Ungarn, Ungarn det kjære!
Han kæmped for mer end den Plet af Jord,
han kæmped for Frihed og Ære.

Fanerne flagred, Hestene fnøs,
og Trommerne sloge Reveille.
Det var kun en Drøm! Fra Fregattens Dæk
han stirrede mod Marseille.

Han var en Fredløs, der jages bort
fra den gamle Verden, begravet
i Søvn og Død, i Trældom og Frygt,
til den nye Verden bag Havet.

Han stirrede paa den franske Kyst
med Frihedsmartyrernes Grave.
Han turde sin Fod ei sætte paa Land –
Frihedshelten, den brave!

Og Byen, der fordum Fadder stod
til Frihedens stolteste Kvæde,
Byen, hvor Marseillaisen klang,
den turde han ei betræde.

¹Kristian ARENTZEN, *Kossuth* = K. A., *Digtsamling*, Kopenhága, C. A. Reitzels Forlag, 1862, 16–19.

Mørket dækkede Jord og Hav,
i Tougene Høstvinden sused.
Da lød der Larm i den dunkle Nat,
og stærkere Bølgerne brused.

Igjennem den kolde Septembersø
svømmer en Mand til Fregatten.
Nu er han ved Skibet. Han klavrer ombord
og jubler og svinger med Hatten.

Hans Blouse driver – hvad ændser han det!
Han raaber: „Glad trodser jeg Faren,
for at hilse her ved mit Fædrelands Kyst
paa ham derhenne, Ungaren!”

Saa iler han med et „Eljen!” hen
til Kossuth og trykker hans Hænder.
Med Taarer i Øiet Helten staaer,
og faderlig mildt han skjender:

„Dumdristige, i den mørke Nat
igjennem de kolde Vover!”
Den Fremmede svarer med et Smil:
„Jeg holder nu hvad jeg lover!

Jeg loved mig selv at trykke din Haand.
Jeg fandt ingen Baad ved Stranden,
saa kasted jeg mig i Vandet ud.
Er der Noget umuligt for Manden?”

En Arbeider var det. Men høi som en Gud
han stod med funklende Øie.
Og for hans stolte, mandige Ord
Kossuth maatte sig bøie.

„Din Devise skal være min:
Der er Intet umuligt for Manden!”
... Saa sprang den Fremmede overbord
og svømmed tilbage til Stranden.

Den Fremmedes Navn? Man veed det ei.
Man veed kun, at hvad han tolked
det var en Begejstring, som føltes dybt
af Anonymen – af Folket.

Og ikke blot af det franske Folk,
men rundtom paa hele Jorden
af talløse Masser – uden Navn –
i Syden, Vesten og Norden.

– Og Kossuth stod paa Fregattens Dæk
og stirrede mod Marseille.
Det tyktes ham fast, som han hørte grant,
at Trommerne sloge Reveille.

Det gik til den sidste, store Kamp
mod alle Verdens Tyranner.
Høit Folket, det anonyme, svang
Frihedens hellige Banner.

Sophus Schandorph:
***En Flaske Tokaier* (1870)¹**

Ved et sælsomt Mirakel
har jeg kapret „en Blaa,”
og saa let som jeg vandt den,
saa let skal den gaae.
Af de nyttige Ting
vi til Overflod eier;
den skal springe, den Lap,
til en Flaske Tokaier.

Og to Glas af de slebne
skal min Vin slutte ind,
see, paa Randene spiller
et syvfarvet Skin.
Mod den funklende Sol
ville Glasset vi svinge,
i den sittrende Luft
høit et Hurra skal klinge.

Kan du see, hvor den funkler
som en brændende Glød?
Kan du mærke den hede
med Lue saa sød?
Høit sig reiser vor Krop,
bliver rank som en Søile,
og ubændigt vort Mod
bryder Remme og Tøile.

¹Sophus SCHANDORPH, *En Flaske Tokaier* = S. S., *Nogle Digte*, Kopenhåga, C. A. Reitzels Forlag, 1875, 27–29.

Marsch! til Ungarn vi vandre,
hvor den Solstraale huld
frem af Fjeldvæggen lokker
den Vindrues Guld.
See, der luer alt Blus
fra Zigeunernes Skarer!
See, der sprænger afsted
de broderte Husarer!

See, hvor Piger og Svende
sig i Dandsene snoe!
Tambourinerne hoppe
paa trommende Kno.
Hør, de trampe saa fast
med de Støvler saa store,
hør den taktfaste Klang
af den klirrende Spore!

See, Magnaten paa Skimlen,
der gjør stolt Kapriol!
Han har Foerværk til Bræmme
paa guldsnoet Kjol.
See hans Knebelsbart lang
ud i Luften sig svinge,
martialske ved hans Lænd
rasler Krumsablens Klinge.

Er der mere i Flasken?
Nei, jeg troer, den er tømt —
Ikke sandt, for fem Daler
har lifligt vi drømt?
Til vort venlige Hjem
søger Tanken tilbage
med en Skat Poesi
for de nærmeste Dage.

Den skal synge og klinge
til den daglige Dont,
saa vi leer ad den Prosa,
der ellers gjør ondt.
Af de nyttige Ting,
vi til Overflod eier;
naar jeg tjener „en Blaa”,
skal den gaae til Tokaier.



ET IN HUNGARIA EGO

EÖTVÖS COLLEGIUM